

**ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

МІШУСТІН ВЛАДИСЛАВ ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК: 343.98:343.34

ДИСЕРТАЦІЯ

МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ МАСОВИХ ЗАВОРУШЕНЬ

Спеціальність 081 – Право

Галузь знань 08 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ В. В. Мішустін

Науковий керівник: Вітвіцький Сергій Сергійович, доктор юридичних наук,
професор

Кропивницький – 2026

АНОТАЦІЯ

Мишустін В. В. Методика розслідування масових заворушень. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2026.

Дисертація присвячена вивченню теоретичних і практичних положень методики розслідування масових заворушень. Надано загальну характеристику та з'ясовано кримінально-правові ознаки масових заворушень.

Встановлено, що поняття «масові заворушення» не закріплене у кримінальному законі або відомчих нормативно-правових актах, а тому визначено, що масові заворушення – це злочини, які посягають на суспільні відносини, що характеризуються дотриманням прав і свобод людини, гарантування безпеки їх життя і здоров'ю, функціонування органів державної влади, та які супроводжуються порушенням громадської безпеки та порядку у вигляді вчинення насильства над особою, завдання тілесних ушкоджень, здійснення погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель або споруд, а також вчинення опору представникам державної влади.

Розкрито ознаки масових заворушень: 1) масовий характер – участь у масових заворушеннях значної кількості осіб – натовпу (від десятків до сотень і тисяч осіб) серед яких є активні учасники масових заворушень, які характеризуються особливою агресивністю та зухвалістю; 2) масові заворушення є результатом активних, безконтрольних та умисних дій натовпу, що спрямовані на порушення громадської безпеки і порядку та умисного вчинення кримінальних правопорушень; 3) грубе порушення громадської безпеки, що загрожує життю і здоров'ю людей, а також вчинення насильства над особою; 4) порушення громадського порядку, що супроводжується активними протиправними діями натовпу у вигляді погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель або споруд, опору представникам

державної влади; 5) об'єктом посягання масових заворушень є суспільні відносини, що характеризуються дотриманням прав і свобод громадянам, гарантують безпеку життю і здоров'ю людей та нормальне функціонування органів державної влади; 6) значна суспільна небезпека масових заворушень полягає у вчиненні протиправних дій агресивним натовпом із застосуванням зброї або інших предметів з метою вчинення насильства над особою, завдання тілесних ушкоджень, а також здійснення погромів, підпалів та пошкоджень, що може нести загрозу для життя і здоров'я людей; 7) масові заворушення призводять до тяжких та особливо тяжких наслідків у вигляді насильства над особою, завдання тілесних ушкоджень та загибелі людей.

Узагальнено наукові дослідження щодо криміналістичної характеристики масових заворушень та встановлено, що криміналістична характеристика масових заворушень охоплює дані про спосіб вчинення злочину, предмет протиправного посягання, особу правопорушника, особу потерпілого, обстановку вчинення злочину, типові сліди злочину. Надано характеристику способу та механізму вчинення масових заворушень.

До типових способів вчинення масових заворушень належать: 1) організація масових заворушень (створення сприятливих умов для зібрання людей та наростання конфлікту, розповсюдження інформації для провокування масових заворушень; попередня підготовка, підбір учасників та розмежування функцій і завдань між ними; пошук або виготовлення знарядь та засобів; провокація натовпу до вчинення злочинних дій); 2) активні та безконтрольні дії натовпу (вчинення сукупності активних злочинних дій окремими особами у натовпі, що виражається у агресивній поведінці, направленій на порушення громадської безпеки та порядку, передбачає застосування вогнепальної або холодної зброї, вибухових пристроїв, запалювальних сумішей, палиць та інших предметів з метою пошкодження майна або завдання тілесних ушкоджень іншим особам, підпалів та підривів, захоплення адміністративних будівель та руйнування об'єктів цивільної інфраструктури, вчинення насильства та опору представникам правоохоронних органів); 3) протидія

розслідуванню (надання неправдивих показань, знищення доказів, погрози і залякування свідків та потерпілих, заперечення участі у масових заворушеннях).

Визначено, що початковий етап розслідування масових заворушень характеризується тим, що вказані злочини вчиняються явно і не приховуються від працівників правоохоронних органів, очевидців та потерпілих. Приводом для відкриття кримінального провадження та внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань є повідомлення про вчинення масових заворушень від потерпілих, посадових осіб та працівників підприємств, установ та організацій, а також представників державної влади, засобів масової інформації та очевидців.

Систематизовано обставини, що підлягають встановленню в залежності від етапу досудового розслідування та наведено у вигляді алгоритму: 1) на етапі отримання повідомлення про кримінальне правопорушення або інші події встановлюються обставини, що характеризують подію кримінального правопорушення та обставини, що характеризують обстановку вчинення злочину (час, місце); 2) на початковому етапі розслідування встановлюються: обставини, що характеризують особу злочинця (характеристика особи злочинця, його дані та ознаки; наявність організаторів масових заворушень; дії кожного із учасників масових заворушень); обставини, що характеризують суб'єктивну сторону злочину (мотив; мета; умисел); обставини, що характеризують спосіб вчинення злочину (підготовка; спосіб вчинення та приховування протиправних дій; використання зброї та інших предметів як зброї; знаряддя і засоби вчинення злочину); обставини, що характеризують наслідки злочину (відомості про потерпілих осіб; характер негативних наслідків масових заворушень (матеріальна, моральна або фізична шкода); 3) на подальшому етапі встановлюються обставини, які впливають на кримінальну відповідальність особи (обставини, які обтяжують покарання; обставини, які пом'якшують покарання або виключають кримінальну відповідальність; визнання вини).

В контексті методики розслідування масових заворушень виокремлено тактичні завдання, які полягають у з'ясуванні обставин вчинення масових заворушень: 1) встановити місце, час та обстановку масових заворушень; 2) виявити та вилучити знаряддя та засоби, сліди злочину, речі та предмети зі слідами злочину; 3) встановити свідків та потерпілих, отримати від них показання щодо обставин масових заворушень та їх наслідків; 4) встановити та затримати осіб, причетних до вчинення масових заворушень; 5) отримати фактичні дані, що свідчать про організований характер масових заворушень, спосіб спілкування між учасниками та підтримання зв'язку, розмежування функцій і завдань між злочинцями; 6) встановити мету масових заворушень; 7) з'ясувати факт попередньої підготовки до масових заворушень; 8) з'ясувати характер негативних наслідків масових заворушень (матеріальна, моральна або фізична шкода). З метою вирішення вказаних тактичних завдань запропоновано тактичні операції «Організація масових заворушень», «Злочинець», «Докази», «Свідок».

Надано типові слідчі ситуації під час розслідування масових заворушень: 1) отримано інформацію з оперативних джерел про планування та організацію масових заворушень, проведення підготовки до їх вчинення; 2) отримано інформацію про вчинення масових заворушень, але на момент прибуття слідчо-оперативної групи протиправні дії припинено, учасники заворушень відсутні на місці події; 3) отримано інформацію про те, що мирне зібрання громадян (мітинг, демонстрація, похід, спортивний захід), про яке завчасно повідомлено органи державної влади переросло у масове заворушення; 4) отримано інформацію про початок масових заворушень, яким передувало вчинення кримінального правопорушення або конфліктна ситуація.

Досліджено особливості проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування масових заворушень, зокрема слідчого огляду, допиту, освідування, пред'явлення особи для впізнання, слідчого експерименту.

Проаналізовано проблемні аспекти проведення слідчого огляду, зокрема, відзначено, що складність під час огляду місця події при розслідуванні масових заворушень полягає у огляді великих ділянок місцевості (площ, вулиць, проспектів, стадіонів, будівель, споруд), що зумовлено багатопредметністю обстановки, значною кількістю об'єктів, що підлягають огляду та численними слідами вчинення масових заворушень. Це зумовлює необхідність у застосуванні сучасних засобів криміналістичної техніки, зокрема 3D сканування з метою виготовлення 3D моделей місця події та окремих об'єктів, а також використання можливостей безпілотних літальних апаратів з метою здійснення фото- та відеофіксації.

Встановлено, що 3D сканування місця події та окремих його об'єктів дозволяє виготовити 3D модель, яка в повній мірі відображає характеристики та параметри об'єктів огляду, їх взаємне розміщення, ознаки та будову. Створення 3D моделей місцевості сприяє об'єктивному і точному відображенню обстановки, детальній фіксації розташування об'єктів, слідів, доказів, ознак руйнувань, пошкоджень, вибухів, підпалів, а також забезпечує можливість його подальшого перегляду та аналізу слідчими та учасниками слідчо-оперативної групи, перевірці отриманої у ході розслідування інформації та формування слідчих версій і тактичних завдань розслідування.

Запропоновано типовий план допиту свідків під час розслідування масових заворушень, який охоплює такі відомості: 1) анкетні дані допитуваної особи; 2) інформація щодо присутності свідка на місці вчинення масових заворушень; 3) інформація, що характеризує подію масових заворушень; 4) інформація щодо осіб, які брали участь у масових заворушеннях; 5) інформація щодо наслідків масових заворушень.

Зосереджено увагу на видах та значенні судових експертиз, що призначаються у кримінальних провадженнях щодо розслідування масових заворушень: судово-медична (встановлення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, часу та причин смерті особи); транспортно-товарознавча (встановлення факту пошкодження автомобіля, його справності, оціночної

вартості, розміру завданої матеріальної шкоди); балістична (встановлення обставин застосування вогнепальної зброї, ідентифікація вогнепальної зброї та відстріляних з неї патронів); пожежно-технічна (з'ясування причини виникнення пожежі, способів та засобів підпалу, місця займання, характеру пошкодження майна); трасологічна (дослідження об'єктів та слідів, виявлених під час проведення слідчих (розшукових) дій); дактилоскопічна (дослідження та ідентифікація слідів рук, залишених на знаряддях вчинення злочину або на місці масових заворушень).

Ключові слова: масові заворушення, методика розслідування, криміналістична характеристика, початковий етап розслідування, типові слідчі ситуації, слідчі версії, тактика, слідчі (розшукові) дії, кримінальне провадження, судові експертизи, слідчий огляд, допит.

ABSTRACT

Mishustin V. V. Methodology of investigation of mass riots. – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 – Law. – Donetsk State University of Internal Affairs. Kropyvnytskyi, 2026.

The dissertation is devoted to the study of theoretical and practical provisions of the methodology for investigating mass riots. A general description is provided and the criminal-legal features of mass riots are clarified.

It is established that the concept of "mass riots" is not enshrined in the criminal law or departmental regulatory legal acts, and therefore it is determined that mass riots are crimes that encroach on public relations, which are characterized by the observance of human rights and freedoms, guaranteeing the safety of their life and health, the functioning of state authorities, and which are accompanied by a violation of public safety and order in the form of committing violence against a person, causing bodily harm, committing pogroms, arsons, destroying property, seizing buildings or structures, as well as resisting representatives of state authorities.

The signs of mass riots are revealed: 1) mass nature - participation in mass riots of a significant number of people - a crowd (from tens to hundreds and thousands of people) among whom there are active participants in mass riots, who are characterized by special aggressiveness and audacity; 2) mass riots are the result of active, uncontrolled and deliberate actions of the crowd, aimed at violating public safety and order and deliberately committing criminal offenses; 3) a gross violation of public safety, threatening the life and health of people, as well as committing violence against a person; 4) a violation of public order, accompanied by active unlawful actions of the crowd in the form of pogroms, arsons, destruction of property, seizure of buildings or structures, resistance to representatives of state power; 5) the object of encroachment of mass riots is public relations characterized by respect for the rights and freedoms of citizens, guaranteeing the safety of life and health of people and the normal functioning of state authorities; 6) a significant

public danger of mass riots consists in the commission of unlawful actions by an aggressive crowd with the use of weapons or other objects with the aim of committing violence against a person, causing bodily harm, as well as committing pogroms, arsons and damage, which may pose a threat to the life and health of people; 7) mass riots lead to serious and especially serious consequences in the form of violence against a person, causing bodily harm and death of people.

Scientific research on the forensic characteristics of mass riots is summarized and it is established that the forensic characteristics of mass riots include data on the method of committing a crime, the subject of the unlawful act, the identity of the offender, the identity of the victim, the circumstances of the crime, and typical traces of the crime. A description of the method and mechanism of committing mass riots is provided. Typical methods of committing mass riots include: 1) organizing mass riots (creating favorable conditions for gathering people and escalating conflict, distributing information to provoke mass riots; preliminary preparation, selection of participants and delimitation of functions and tasks between them; searching for or manufacturing tools and means; provocation of the crowd to commit criminal acts); 2) active and uncontrolled actions of the crowd (committing a set of active criminal actions by individuals in a crowd, expressed in aggressive behavior aimed at violating public safety and order, involving the use of firearms or cold weapons, explosive devices, incendiary mixtures, sticks and other objects with the aim of damaging property or causing bodily harm to other persons, arson and bombings, seizing administrative buildings and destroying civilian infrastructure, committing violence and resisting law enforcement officials); 3) obstructing the investigation (providing false testimony, destroying evidence, threatening and intimidating witnesses and victims, denying participation in mass riots).

It has been determined that the initial stage of the investigation of mass riots is characterized by the fact that the specified crimes are committed openly and are not hidden from law enforcement officers, eyewitnesses and victims. The reason for opening criminal proceedings and entering information into the Unified Register of Pre-Trial Investigations is a report of the commission of mass riots from victims,

officials and employees of enterprises, institutions and organizations, as well as representatives of state authorities, the media and eyewitnesses.

The circumstances that are subject to establishment depending on the stage of the pre-trial investigation are systematized and presented in the form of an algorithm:

- 1) at the stage of receiving a report on a criminal offense or other events, the circumstances characterizing the event of the criminal offense and the circumstances characterizing the circumstances of the commission of the crime (time, place) are established;
- 2) at the initial stage of the investigation, the following are established: circumstances characterizing the identity of the criminal (characteristics of the criminal, his data and signs; the presence of organizers of mass riots; actions of each of the participants in mass riots); circumstances characterizing the subjective side of the crime (motive; goal; intent); circumstances characterizing the method of committing the crime (preparation; method of committing and concealing illegal actions; use of weapons and other objects as weapons; tools and means of committing the crime); circumstances characterizing the consequences of the crime (information about the victims; nature of the negative consequences of mass riots (material, moral or physical damage));
- 3) at the subsequent stage, the circumstances that affect the criminal liability of the person are established (circumstances that aggravate the punishment; circumstances that mitigate the punishment or exclude criminal liability; admission of guilt).

In the context of the methodology for investigating mass riots, tactical tasks are identified, which consist in clarifying the circumstances of the mass riots:

- 1) establish the place, time and circumstances of the mass riots;
- 2) identify and seize the tools and means, traces of the crime, things and objects with traces of the crime;
- 3) identify witnesses and victims, obtain testimony from them regarding the circumstances of the mass riots and their consequences;
- 4) identify and detain persons involved in the commission of the mass riots;
- 5) obtain factual data indicating the organized nature of the mass riots, the method of communication between participants and maintaining contact, the demarcation of functions and tasks between criminals;
- 6) establish the purpose of the mass riots;
- 7) establish the fact of

preliminary preparation for the mass riots; 8) establish the nature of the negative consequences of the mass riots (material, moral or physical damage). In order to solve the above tactical tasks, the tactical operations "Organization of mass riots", "Criminal", "Evidence", "Witness" are proposed.

Typical investigative situations during the investigation of mass riots are provided: 1) information was received from operational sources about the planning and organization of mass riots, preparation for their commission; 2) information was received about the commission of mass riots, but at the time of the arrival of the investigative and operational group, the illegal actions were stopped, the participants in the riots were absent from the scene; 3) information was received that a peaceful gathering of citizens (rally, demonstration, march, sporting event), about which state authorities were notified in advance, turned into a mass riot; 4) information was received about the beginning of mass riots, which was preceded by the commission of a criminal offense or a conflict situation.

The features of conducting investigative (search) actions during the investigation of mass riots are studied, in particular, investigative inspection, interrogation, examination, presentation of a person for identification, and investigative experiment.

The problematic aspects of conducting an investigative inspection were analyzed, in particular, it was noted that the difficulty during the inspection of the scene of the incident during the investigation of mass riots lies in the inspection of large areas of the area (squares, streets, avenues, stadiums, buildings, structures), which is due to the multi-subject nature of the situation, a significant number of objects subject to inspection and numerous traces of the commission of mass riots. This necessitates the use of modern forensic equipment, in particular 3D scanning to produce 3D models of the scene of the incident and individual objects, as well as the use of the capabilities of unmanned aerial vehicles to carry out photo and video recording.

It was established that 3D scanning of the scene of the incident and its individual objects allows you to produce a 3D model that fully reflects the

characteristics and parameters of the objects of inspection, their mutual location, features and structure. The creation of 3D terrain models contributes to an objective and accurate depiction of the situation, detailed recording of the location of objects, traces, evidence, signs of destruction, damage, explosions, arsons, and also provides the possibility of its further review and analysis by investigators and participants of the investigative and operational group, verification of information obtained during the investigation and the formation of investigative versions and tactical tasks of the investigation.

A typical plan for questioning witnesses during the investigation of mass riots is proposed, which includes the following information: 1) personal data of the interrogated person; 2) information about the presence of the witness at the scene of the mass riots; 3) information characterizing the event of the mass riots; 4) information about the persons who participated in the mass riots; 5) information about the consequences of the mass riots.

The focus is on the types and significance of forensic examinations assigned in criminal proceedings regarding the investigation of mass riots: forensic medical (establishing the severity of bodily injuries, time and causes of death of a person); transport and commodity (establishing the fact of damage to the car, its serviceability, estimated value, amount of material damage caused); ballistic (establishing the circumstances of the use of firearms, identification of firearms and cartridges fired from it); fire-technical (clarifying the cause of the fire, methods and means of arson, place of ignition, nature of property damage); traceological (study of objects and traces discovered during investigative (search) actions); dactyloscopic (study and identification of handprints left on the instruments of the crime or at the scene of mass riots).

Keywords: mass riots, investigation methodology, forensic characteristics, initial stage of investigation, typical investigative situations, investigative versions, tactics, investigative (search) actions, criminal proceedings, forensic examinations, investigative examination, interrogation.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Мішустін В. В. Механізм злочину в контексті методики розслідування масових заворушень. *Держава та регіони*. Серія : Право. 2022. № 4 (78). С. 88–93.
2. Мішустін В. В. Поняття і структура криміналістичної характеристики масових заворушень. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету*. Юридичні науки. 2022. № 12. С. 36–42.
3. Мішустін В. В. Тактичні завдання і рішення на початковому етапі розслідування масових заворушень. *Правовий часопис Донбасу*. 2024. № 1 (86). С. 83–89.
4. Мішустін В. В. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування масових заворушень. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2024. № 1 (9). С. 13–20.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дослідження:

1. Мішустін В. В. Спосіб вчинення масових заворушень // Право як ефективний суспільний регулятор : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 18–19 лютого 2022 р. Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2022. С. 43–48.
2. Мішустін В. В. Механізм масових заворушень // Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики : матеріали XV Міжнародна науково-практична конференція, що присвячена 102-річчю Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова, м. Миколаїв, 28–29 грудня 2022 р. Миколаїв : Liha-Pres, 2022. С. 411–414.
3. Мішустін В. В. Тактичні завдання на початковому етапі розслідування масових заворушень // Актуальні питання підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони в умовах війни : матеріали Міжнародної науково-

практичної конференції (м. Кропивницький, 19 квітня 2024 року).
Кропивницький : ДонДУВС, 2024. С. 861–866. URL:
<https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi79/0059308.pdf>

ЗМІСТ

ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА МАСОВИХ ЗАВОРУШЕНЬ.....	28
1.1. Загальна характеристика масових заворушень.....	28
1.2. Криміналістична характеристика масових заворушень.....	52
1.3. Структура криміналістичної характеристики масових заворушень.....	61
1.4. Механізм вчинення масових заворушень.....	82
Висновки до першого розділу.....	90
РОЗДІЛ 2. ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ МАСОВИХ ЗАВОРУШЕНЬ.....	93
2.1. Обставини, що підлягають встановленню при розслідуванні масових заворушень.....	93
2.2. Типові слідчі ситуації та версії розслідування масових заворушень.....	105
2.3. Тактичні завдання і рішення під час розслідування масових заворушень.....	125
Висновки до другого розділу.....	136
РОЗДІЛ 3. ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ МАСОВИХ ЗАВОРУШЕНЬ.....	141
3.1. Особливості проведення слідчого огляду при розслідуванні масових заворушень.....	141
3.2. Допит під час розслідування масових заворушень та особливості проведення інших слідчих (розшукових) дій.....	157
3.3. Проведення судових експертиз у кримінальних провадженнях щодо масових заворушень.....	179
Висновки до третього розділу.....	191
ВИСНОВКИ.....	194
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	204
ДОДАТКИ.....	231

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВР України – Верховна Рада України

ЄРДР – Єдиний реєстр досудового розслідування

ЗМІ – засоби масової інформації

ЗУ – Закон України

КК України – Кримінальний кодекс України

КМ України – Кабінет Міністрів України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

МВС України – Міністерство внутрішніх справ України

НГ України – Національна Гвардія України

НП України – Національна поліція України

СБ України – Служба безпеки України

СОГ – слідчо-оперативна група

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Відповідно до ст. 39 Конституції України громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування [58]. Проте незважаючи на закріплення такого конституційного права громадян на «мирні збори», мають місце випадки організації масових заворушень, що супроводжуються насильством над особою, погромами, підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насильницьким виселенням громадян, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя, а також активна участь у масових заворушеннях, кримінальна відповідальність за які передбачена ст. 294 КК України. Так, протягом 2013-2025 років до ЄРДР внесені відомості за фактами вчинення 209 кримінальних правопорушень за ст. 294 КК України, зокрема, за 2013 рік – 5 кримінальних правопорушень, 2014 – 148, 2015 – 3, 2016 – 9, 2017 – 8, 2018 – 12, 2019 – 11, 2020 – 7, 2021 – 6, 2022 – 4, 2023 – 5, 2024 – 3, 2025 – 0 [149].

Зазвичай, масові заворушення є реакцією окремих громадян, груп або спільнот на процеси, які відбуваються у суспільстві та державі. Причиною масових заворушень можуть стати як соціально-політичні, економічні або інші зміни, які є неприйнятними для окремих груп населення, так і різноманітні конфлікти, які виникають під час зіткнення інтересів політичних рухів, молодіжних субкультур або представників різних спортивних напрямків. Зважаючи на те, що масові заворушення є порушенням громадського порядку, вони представляють небезпеку для життя і здоров'я людей, та можуть призвести до тяжких наслідків у вигляді заподіяння тілесних ушкоджень, спричинення значних матеріальних збитків та пошкодження власності як окремих громадян, так і держави, загибелі людей.

Методика розслідування кримінальних правопорушень була об'єктом дослідження багатьох вчених, серед них О.А. Антонюк, В.П. Бахін, В.Д. Берназ, П.Д. Біленчук, Р.І. Благута, В.І. Бояров, А.О. Войтко, А.Ф. Волобуєв, М.М. Єфімов, Н.А. Жерж, В.А. Журавель, Н.І. Клименко, О.Н. Колесніченко, В.О. Коновалова, О.П. Кузьменко А.М. Лазебний, Т.В. Ламах В.К. Лисиченко, В.О. Маркус, Г.А. Матусовський, О.В. Нарожна В.О. Одерій, М.А. Погорецький М.В. Салтевський, Д.Б. Сергєєва, О.Ю. Татаров, М.І. Скригонюк, В.В. Тіщенко, К.О. Чаплинський, П.В. Шалдирван В.Ю. Шепітько та ін. Окремі питання методики розслідування масових заворушень розглядались у дисертаційному дослідженні «Методика розслідування масових заворушень» П.В. Шалдирвана [197]; навчальному посібнику «Розслідування масових заворушень» М.А. Погорецького, О.Ю. Татарова, Д.Б. Сергєєвої, М.С. Цуцкірідзе [171]; дисертаційному дослідженні «Початковий етап розслідування масових заворушень» О.П. Кузьменка [97]; навчальному посібнику «Розслідування злочинів проти громадського порядку та моральності» М.М. Єфімова [42]; дисертаційному дослідженні «Криміналістична характеристика та особливості розслідування масових заворушень» А.І. Лісняка [119]. Проте, у криміналістиці залишаються недостатньо дослідженими окремі питання методики розслідування масових заворушень.

Аналіз статистичних даних свідчить про те, що з 221 кримінального правопорушення вчиненого протягом 2013–2025 років повідомлення про підозру вручено 77 особам, а рішення щодо закінчення або зупинення досудового розслідування не прийнято у 160 кримінальних провадженнях [149]. Це підтверджує низький рівень розслідування кримінальних проваджень за фактами масових заворушень, недоліки під час проведення слідчих (розшукових) дій та неефективну роботу працівників досудового розслідування щодо притягнення до відповідальності осіб, причетних до вчинення вказаних злочинів. Отже, окремі розробки щодо методики розслідування масових заворушень мають значення як для діяльності

правоохоронних органів під час розслідування злочинів досліджуваної категорії, так і для науки криміналістики. Розроблення методики розслідування масових заворушень, а саме вивчення криміналістичної характеристики, положень початкового та наступного етапів розслідування, особливостей тактики проведення слідчих (розшукових) дій та призначення судових експертиз сприяє вчасному виявленню, протидії та припиненню масових заворушень, ефективності досудового розслідування, зокрема мінімізації часу слідчих та оперативних підрозділів під час проведення слідчих (розшукових) дій та оперативних заходів. Рекомендації щодо розслідування масових заворушень повинні відповідати не тільки рівню сучасного розвитку суспільства, а й враховувати удосконалення способів вчинення та організації вказаних злочинів, а також застосування сучасних засобів криміналістичної техніки під час їх розслідування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до Стратегії національної безпеки України (Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020); Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019); тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020-2024 роки (Наказ МВС України від 11 червня 2020 року № 454; Наказ МВС України від 26 грудня 2022 року № 848); тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2025-2029 роки (Наказ МВС України від 21 травня 2024 року № 326); пріоритетного напрямку наукових досліджень «Фундаментальні та прикладні проблеми наукового забезпечення боротьби зі злочинністю в Україні» Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021–2025 роки, затвердженої постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 26 березня 2021 року №12-21; тематики науково-дослідної роботи Донецького державного університету внутрішніх справ на 2020–2024 роки «Теоретичні та практичні проблеми державотворення, реформування права та

правоохоронної системи в контексті євроінтеграційного вибору України» (№0120U105582).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертації є отримання наукових результатів на основі вивчення теоретичних і практичних положень методики розслідування масових заворушень.

Для досягнення мети дослідження поставлено такі завдання:

- узагальнити та визначити поняття та ознаки масових заворушень;
- з'ясувати структуру та значення криміналістичної характеристики масових заворушень;
- проаналізувати елементи криміналістичної характеристики та охарактеризувати спосіб вчинення масових заворушень;
- з'ясувати механізм вчинення масових заворушень;
- виокремити обставини, що підлягають встановленню при розслідуванні масових заворушень;
- охарактеризувати типові слідчі ситуації та версії при розслідуванні масових заворушень;
- визначити тактичні завдання та їх рішення при розслідуванні масових заворушень;
- з'ясувати специфіку проведення слідчого огляду при розслідуванні масових заворушень;
- розглянути особливості допиту при розслідуванні масових заворушень;
- розкрити значення та види судових експертиз у кримінальних провадженнях щодо вчинення масових заворушень.

Об'єктом дослідження є правовідносини, які виникають в результаті вчинення масових заворушень та діяльність органів досудового розслідування щодо виявлення і розслідування масових заворушень.

Предмет дослідження – методика розслідування масових заворушень.

Методи дослідження. У процесі дослідження використовувались загально-наукові, емпіричні та спеціально-юридичні методи наукового пізнання.

Системний підхід (системно-структурний метод) надав можливість вивчити методiku розслідування масових заворушень як сукупності компонентів, категорій та понять: криміналістична характеристика (підрозділ 1.2, 1.3), початковий етап розслідування (розділ 2), обставини, що підлягають встановленню (підрозділ 2.1), типові слідчі ситуації та версії (підрозділ 2.2.), особливості проведення слідчих (розшукових) дій (розділ 3), проведення судових експертиз (підрозділ 3.3).

Аналіз як метод використовувався при вивченні криміналістичної характеристики масових заворушень та її структури (підрозділ 1.2, 1.3), методи індукції та дедукції використано під час формулювання основних висновків (висновки до розділів та загальні висновки).

Логіко-семантичний метод дозволив визначити зміст понять «масові заворушення», «криміналістична характеристика», «механізм масових заворушень», «обставини, що підлягають встановленню», «типові слідчі ситуації», «слідчий огляд», «судова експертиза».

Формально-логічний метод надав можливість проаналізувати основні положення кримінального законодавства (підрозділ 1.1) та кримінального процесуального законодавства щодо процесуальних положень розслідування масових заворушень, проведення слідчих (розшукових) дій та судових експертиз (підрозділ 3.1, 3.2, 3.3).

Статистичний метод сприяв вивченню та узагальненню звітів МВС України, НП України, Офісу Генерального прокурора.

Емпіричну базу дослідження складають результати опрацювання та узагальнення судових вироків, винесених у період з січня 2020 року по січень 2026 року судами України за ст. 294 КК України; статистичні дані Офісу Генерального прокурора про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх розслідування; звіти та узагальнення МВС України, НП України,

зведені дані опитування працівників органів досудового розслідування НП України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вивчення теоретичних і практичних положень методики розслідування масових заворушень сприяло отриманню наукових результатів дослідження у формі висновків та рекомендацій, які мають певний ступінь новизни

вперше:

– обставини, що підлягають встановленню, викладено у вигляді алгоритму залежно від етапу досудового розслідування: 1) на етапі отримання повідомлення про кримінальне правопорушення або інші події встановлюються обставини, що характеризують подію кримінального правопорушення (які протиправні дії вчинено; чи має протиправне діяння ознаки злочину, передбаченого ст. 294 КК України) та обставини, що характеризують обстановку вчинення злочину (час, місце); 2) на початковому етапі розслідування встановлюються: обставини, що характеризують особу злочинця (характеристика особи злочинця, його дані та ознаки; наявність організатора масових заворушень; дії кожного із учасників масових заворушень; організований характер вчинення масових заворушень); обставини, що характеризують суб'єктивну сторону злочину (мотив; мета; умисел); обставини, що характеризують спосіб вчинення злочину (підготовка; механізм вчинення злочину; приховування протиправних дій; використання зброї та інших предметів як зброї; знаряддя і засоби вчинення злочину); обставини, що характеризують наслідки злочину (відомості про потерпілих осіб; характер негативних наслідків масових заворушень (матеріальна, моральна або фізична шкода); 3) на подальшому етапі встановлюються обставини, які впливають на кримінальну відповідальність особи (обставини, які обтяжують покарання; обставини, які пом'якшують покарання або виключають кримінальну відповідальність; визнання вини);

– в контексті методики розслідування масових заворушень виокремлено тактичні завдання, які полягають у з'ясуванні обставин вчинення

масових заворушень: 1) встановити місце, час та обставини масових заворушень; 2) виявити та вилучити знаряддя та засоби, сліди злочину, речі та предмети зі слідами злочину; 3) встановити свідків та потерпілих, отримати від них показання щодо обставин масових заворушень та їх наслідків; 4) встановити та затримати осіб, причетних до вчинення масових заворушень; 5) отримати фактичні дані, що свідчать про організованість масових заворушень, характер спілкування між учасниками, спосіб підтримання зв'язку та розмежування функцій і завдань між злочинцями; 6) встановити мету масових заворушень; 7) з'ясувати факт попередньої підготовки до масових заворушень; 8) з'ясувати характер негативних наслідків масових заворушень (матеріальна, моральна або фізична шкода);

– запропоновано застосування сучасних засобів криміналістичної техніки – 3D сканування з метою виготовлення 3D моделей, а також можливостей безпілотних літальних апаратів з метою проведення фото- та відеофіксації. Встановлено, що 3D сканування місця події та окремих його об'єктів дозволяє виготовити 3D модель, яка в повній мірі відображає характеристики та параметри об'єктів огляду, їх взаємне розміщення, ознаки та будову. Створення 3D моделей місцевості сприяє об'єктивному і точному відображенню обстановки, детальній фіксації розташування об'єктів, слідів та ознак руйнувань, пошкоджень, вибухів, підпалів, а також забезпечує можливість його подальшого перегляду та аналізу слідчими та учасниками СОГ, перевірці отриманої у ході розслідування інформації;

– розроблено типовий план допиту свідків під час розслідування масових заворушень, який охоплює такі відомості: 1) анкетні дані допитуваної особи; 2) інформація щодо присутності свідка на місці вчинення масових заворушень; 3) інформація, що характеризує подію масових заворушень; 4) інформація щодо осіб, які брали участь у масових заворушеннях; 5) інформація щодо наслідків масових заворушень;

удосконалено:

– поняття «масові заворушення» та ознаки масових заворушень, до яких належать: 1) масовий характер – участь у масових заворушеннях значної кількості осіб – натовпу (від десятків до сотень і тисяч осіб) серед яких є активні учасники масових заворушень, які характеризуються особливою агресивністю та зухвалістю; 2) масові заворушення є результатом активних, безконтрольних та умисних дій натовпу, що спрямовані на порушення громадської безпеки і порядку та умисного вчинення кримінальних правопорушень; 3) грубе порушення громадської безпеки, що загрожує життю і здоров'ю осіб, вчинення насильства над особою; 4) порушення громадського порядку, що супроводжується активними протиправними діями натовпу у вигляді погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель або споруд, опору представникам державної влади; 5) об'єктом посягання масових заворушень є суспільні відносини, що гарантують безпеку життю і здоров'ю людей, нормальне функціонування органів державної влади, дотримання прав і свобод громадян; 6) значна суспільна небезпека масових заворушень полягає у вчиненні протиправних дій агресивним натовпом із застосуванням зброї або предметів, які можуть бути використані як зброя з метою вчинення насильства над особою, завдання тілесних ушкоджень, а також здійснення погромів, підпалів та пошкоджень, що несе загрозу для життя і здоров'я людей; 7) масові заворушення призводять до тяжких та особливо тяжких наслідків у вигляді насильства над особою, завдання тілесних ушкоджень та загибелі людей.

– механізм вчинення масових заворушень – це складний динамічний процес, що охоплює комплекс дій злочинців щодо організації та підготовки масових заворушень (їх безпосереднього вчинення та приховування у вигляді протидії розслідуванню, заперечення участі та причетності до масових заворушень), а також взаємодія із потерпілими та вплив навколишньої обставин на вчинення масових заворушень. До механізму масових заворушень віднесено: 1) дії злочинців (комплекс дій з підготовки, вчинення, приховування масових заворушень та протидії розслідуванню); 2) дії

потерпілих (взаємодія потерпілого зі злочинцем); 3) вплив навколишніх обставин та умов на вчинення масових заворушень.

– типові слідчі ситуації під час розслідування масових заворушень: 1) отримано інформацію з оперативних джерел про планування та організацію масових заворушень, проведення підготовки до їх вчинення; 2) отримано інформацію про вчинення масових заворушень, але на момент прибуття слідчо-оперативної групи протиправні дії припинено, учасники заворушень відсутні на місці події; 3) отримано інформацію про те, що мирне зібрання громадян (мітинг, демонстрація, похід, спортивний захід), про яке завчасно повідомлено органи державної влади переросло у масове заворушення; 4) отримано інформацію про початок масових заворушень, яким передувало вчинення кримінального правопорушення або конфліктна ситуація;

дістало подальшого розвитку:

– типові способи вчинення масових заворушень: 1) організація масових заворушень (створення сприятливих умов для зібрання людей та наростання конфлікту, розповсюдження інформації для провокування масових заворушень; попередня підготовка, підбір учасників та розмежування функцій і завдань між ними; пошук або виготовлення знарядь та засобів; провокація натовпу до вчинення злочинних дій); 2) активні та безконтрольні дії натовпу (вчинення сукупності активних злочинних дій окремими особами у натовпі, що виражається у агресивній поведінці, направленій на порушення громадської безпеки та порядку, передбачає застосування вогнепальної або холодної зброї, вибухових пристроїв, запалювальних сумішей, палиць та інших предметів з метою пошкодження майна або завдання тілесних ушкоджень іншим особам, підпалів та підривів, захоплення адміністративних будівель та руйнування об'єктів цивільної інфраструктури, вчинення насильства та опору представникам правоохоронних органів); 3) протидія розслідуванню (надання неправдивих показань, знищення доказів, погрози і залякування свідків та потерпілих, заперечення участі у масових заворушеннях);

– криміналістична характеристика масових заворушень – сукупність узагальнених даних, що визначають ключову для криміналістичної методики структуру масових заворушень, характеризують її основоположні елементи (спосіб, особа злочинця, обстановка, сліди, знаряддя та засоби, наслідки, потерпілий) та на практиці надають слідчому орієнтовну інформацію щодо злочинця та способу вчинення масових заворушень, що забезпечує визначення напрямку та тактики розслідування. Криміналістична характеристика масових заворушень охоплює спосіб вчинення злочину; предмет протиправного посягання; особу правопорушника; особу потерпілого; обстановку вчинення злочину; типові сліди злочину;

– класифікація судових експертиз подається залежно від об'єкта дослідження: 1) живі особи, трупи – судово-медична експертиза; 2) місце вибуху, вибухові пристрої, запалювальні суміші, боєприпаси – вибухотехнічна експертиза; 3) транспортні засоби – транспортно-товарознавча; 4) зброя – балістична експертиза; 5) місце пожежі, речові докази – пожежно-технічна експертиза; 6) сліди-відображення, знаряддя вчинення злочину – трасологічна експертиза; 7) відбитки пальців – дактилоскопічна експертиза.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені у дисертації наукові результати дослідження у формі висновків та рекомендацій впроваджено та можуть бути використані у:

– *науково-дослідній сфері* – для подальшого вивчення методики розслідування масових заворушень, розв'язання проблемних питань та проведення наукових досліджень з теоретичних і практичних аспектів організації і тактики розслідування масових заворушень;

– *законотворчій діяльності* – з метою оновлення та удосконалення чинного законодавства у питаннях протидії, виявлення та розслідування масових заворушень;

– *практичній діяльності правоохоронних органів України* – під час розслідування масових заворушень та проведення занять зі службової

підготовки, спрямованих на підвищення професійного рівня працівників органів досудового розслідування;

– *освітньому процесі* – під час викладання навчальних дисциплін у закладах вищої освіти, а також при підготовці навчальних програм, посібників та підручників.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки оприлюднено на міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема: «Право як ефективний суспільний регулятор» (Львів, 18–19 лютого 2022 р.); «Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики» (м. Миколаїв, 28–29 грудня 2022 р.); Актуальні питання підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони в умовах війни» (м. Кропивницький, 19 квітня 2024 року).

Публікації. Основні положення та висновки, що сформульовані в дисертації відображено у чотирьох наукових публікаціях у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, та шістьох тезах наукових доповідей, оприлюднених на міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Робота складається із анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять 10 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (217 найменувань на 26 сторінках) та чотирьох додатків на 17 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 247 сторінок, із них основний текст – 189 сторінок.

РОЗДІЛ 1. КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА МАСОВИХ ЗАВОРУШЕНЬ

1.1. Загальна характеристика масових заворушень

Статтею 294 КК України передбачено кримінальну відповідальність за організацію масових заворушень, що супроводжуються насильством над особою, погромами, підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насильницьким виселенням громадян, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя, а також за активну участь у масових заворушеннях [83].

Статистика правоохоронних органів говорить про порівняно не значну кількість вчинених масових заворушень за останні роки. Так, протягом 2013-2021 років до ЄРДР внесені відомості за фактами вчинення 209 кримінальних правопорушень за ст. 294 КК України, зокрема, за 2013 рік – 5 кримінальних правопорушень, 2014 – 148, 2015 – 3, 2016 – 9, 2017 – 8, 2018 – 12, 2019 – 11, 2020 – 7, 2021 – 6, 2022 – 4, 2023 – 5, 2024 – 3, 2025 – 0 [149]. Не зважаючи на те, що показники вчинення масових заворушень незначні в порівнянні із загальнокримінальними та корисливо-насильницькими кримінальними правопорушеннями, вказані злочини несуть значну небезпеку для життя і здоров'я людей та призводять до тяжких наслідків.

Аналіз норм кримінального закону свідчить про те, що поняття та ознаки масових заворушень як кримінально караних діянь, що посягають на життя і здоров'я людей, громадський порядок і безпеку, функціонування державних органів та установ не закріплені у кримінальному законі або відомчих нормативно-правових актах НП України або МВС України, хоча зазначене питання вивчалось багатьма сучасними науковцями.

В.І. Бояров та П.В. Шалдирван масові заворушення розглядають як насильницькі масові (групові) злочини, вчинені з різних мотивів (хуліганство, помста, з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості та ін.)

особами у складі безчинствуючого натовпу, які посягають на громадську безпеку і громадський порядок, як злочинний прояв невдоволення діяльністю органів влади і управління та спрямовані на повну або тимчасову паралізацію їх діяльності і супроводжуються насильством над особою, погромами, підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насильницьким виселенням громадян, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовуються як зброя [9, с. 17]. Однак, слід зауважити, що не завжди мотивами вчинення масових заворушень є невдоволення діяльністю органів державної влади, а метою – тимчасове припинення їх діяльності. У деяких випадках масові заворушення виникають раптово під час конфліктної ситуації або зіткнення представників протилежних поглядів або думок (футбольні фани, представники різних політичних партій тощо). Зокрема, масові заворушення під час проведення спортивних заходів (футбольних матчів) є результатом зіткнення представників і вболівальників різних команд, які таким чином демонструють свою перевагу над суперниками або невдоволення результатом футбольного матчу.

Водночас, масові заворушення можна визначити як дії натовпу, що представляють реальну загрозу для громадського порядку, безпеки громадян і виражаються у вчиненні насильства, погромів, підпалів, у знищенні майна, застосуванні вогнепальної зброї, вибухових речовин і пристроїв також збройного опору влади, що спричинили порушення нормального функціонування державних, громадських організацій, установ і підприємств, транспорту, відновлення якого неможливо без застосування невідкладних, спеціальних заходів та залучення додаткових сил і засобів [34, с. 241–242]. Вказане не підлягає сумніву, адже масові заворушення вчиняються агресивним і неконтрольованим натовпом, що охоплює від десятків до тисяч осіб, зупинення яких можливе лише за умови залучення представників правоохоронних органів, НГ України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій, а також спеціальних підрозділів НП України.

Отже, одними із характерних ознак масових заворушень є такі: 1) грубе порушення громадської безпеки, що загрожує життю і здоров'ю людей, а також вчинення насильства над особою; 2) порушення громадського порядку, що супроводжується активними протиправними діями натовпу у вигляді погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель або споруд, насильницького виселення громадян, опору представникам державної влади.

Вивчення практики розслідування масових заворушень, наукових праць та методичних рекомендацій надало можливість зробити висновок, що масові заворушення можуть бути як організованими та спланованими заздалегідь, так і такими, що виникли раптово. Проте, в будь-якому випадку масовим заворушенням передують конфліктні ситуації, напруга в суспільстві, невдоволення діями представників органів державної влади, расові або національні конфлікти, а також сутички між представниками конфронтуючих сил (представники різних політичних рухів, національностей, а також футбольні вболівальники).

Загалом, масові заворушення можна розглядати як один із можливих шляхів розвитку кризових ситуацій у соціальній сфері. А передують заворушенням і, фактично, є ознаками, які свідчать про можливість початку заворушень такі чинники: наявність конфліктної ситуації в національній, етнічній, релігійній сферах або соціальна напруга у молодіжних колах (переважно у сфері діяльності молодіжних неформальних рухів, футбольних фанатів, представників екстремістських політичних рухів та ін.). У подальшому відбувається ескалація конфлікту у вигляді проведення мітингів, демонстрацій, пікетування, інших масових акцій (у тому числі – громадянської непокори); поширення чуток; нагнітання обстановки; створення запасів зброї, підготовка та розповсюдження друкованих агітаційних матеріалів (листівок та ін.); висловлювання погроз на адресу представників влади [119, с. 38–39].

Найбільш значущими внутрішніми причинами масових заворушень є розбіжності в ідеологічній позиції громадян, загострення конфлікту в міжнаціональних відносинах, недостатній соціальний рівень забезпеченості

населення. Особливої гостроти у розвитку масових заворушень набувають конфлікти на міжнаціональному підґрунті, які, загострившись до певної межі, призводять до зіткнення між різними групами населення, причому кількість і масовість цих зіткнень виявляють тенденцію до зростання [31, с. 51]. Т.П. Гусак, говорить, що масові заворушення визначаються не лише причинами їх створення, а умовами, що цьому сприяють, а саме: неорганізоване проведення мітингів; недоліки в діяльності державних та громадських організацій; здатність людського організму піддаватися впливу радикально налаштованих елементів мітингів та на провокації; моральне формування особистості та ставлення до агресивного вирішення конфлікту; доступність зброї для громадян; неадекватна відповідь силових структур на обстановку, що склалась; в екстремальних ситуаціях можливість застосування учасниками масових заворушень підручних засобів (бруківка, альтанки тощо) [31, с. 54]. Безумовно, вказані вище умови не зумовлюють вчинення масових заворушень, але створюють у громадян відчуття безкарності та відсутності особистої відповідальності за злочини, вчинені у натовпі, а використання зброї або інших предметів з метою досягнення цілей масових заворушень вважаються ними допустимим.

Необхідними передумовами для виникнення масових заворушень є наявність у певному регіоні ситуації нестабільності напрути, що сприяють виникненню серед населення почуття напруження, тривоги, невпевненості у майбутньому. Зазначені обставини зумовлюють загострення в міжособистісних відносинах, що в кінцевому підсумку виливається в постійну готовність виплеснути накопичене напруження [34, с. 240]. Не можемо не погодитись, що такі умови сприяють вчиненню масових заворушень, активізують зародження конфлікту та виходу мітингів або демонстрацій, які початково планувалися як мирні зібрання з-під контролю.

Науковці зауважують, що в нормальній обстановці натовп може бути безпечним, не порушує законів, не загрожує громадському порядку та людям. Підстави занепокоєння з'являються, коли натовп виходить за ці межі. Масові

заворушення виникають тоді, коли натовп: а) збирається з метою відкрито висловити своє невдоволення з певних питань, а потім переносить свій гнів на людей, які мають до цих питань якесь відношення і не згодні з натовпом; б) безконтрольно розростається за рахунок цікавих спостерігачів; в) підбурюється досвідченими агітаторами до протиправних дій; г) складається з двох або більше груп з протилежними поглядами і позиціями [34, с. 241].

Слід зазначити, що у більшості випадків масовим заворушенням передують мирні зібрання громадян у вигляді мітингів, демонстрацій, страйків, протестів, зборів тощо, які переростають у протиправні дії натовпу, що супроводжуються вчиненням кримінальних правопорушень та опором представниками державної влади. Для прикладу, розглянемо інформацію, викладену у вироку Новосанжарського районного суду Полтавської області від 31 серпня 2020 року, відповідно до якого 20.02.2020 року невстановленою слідством особою за допомогою мережі Інтернет у смт. Нові Санжари Полтавської області були організовані мітинги та протистояння законним вимогам влади у зв'язку із тим, що у цей день до медичного центру НГ України «Нові Санжари», розташованого за адресою: Полтавська область, смт. Нові Санжари, провулок Курортний, 44, із міста Ухань Китайської народної республіки організовано приїзд громадян України та іноземних громадян для проходження карантину через можливу підозру інфікування коронавірусом. Близько 19:00 години 20.02.2020 року мітинги перетворилися у масові заворушення, де зібралося близько тисячі учасників, серед яких активну участь прийняв ОСОБА_4. Зокрема, учасники масових заворушень прибули на вулицю Центральну у смт. Нові Санжари Полтавської області, перекрили проїжджу частину вулиці Центральної в районі мосту через річку Ворскла, а пізніше провулок Курортний неподалік медичного центру НГ України «Нові Санжари».

Так, 20.02.2020 року близько 19:40 години до території медичного центру НГ України «Нові Санжари» по провулку Курортному, 44, у смт. Нові Санжари наблизились автобуси із евакуйованими із міста Ухань громадянами

України та іноземними громадянами, ОСОБА_4, спільно із іншими невстановленими слідством особами, нехтуючи діючими загальноприйнятими правилами та нормами поведінки в суспільстві, активно протидіяли представникам влади, які супроводжувалися застосуванням предметів, що використовувалися як зброя, а саме: киданням каміння та цегли у працівників правоохоронних органів, тим самим перешкоджали організованій колоні автобусів, які перевозили евакуйованих із Китайської народної республіки громадян, що супроводжувалися службовими автомобілями правоохоронних органів із пробісковими вогнями [20].

Також, мають місце випадки, коли масові заворушення виникають спонтанно і є результатом невдоволення громадян діями державних або правоохоронних органів. Для прикладу, слід розглянути інформацію щодо заворушень у м. Вінниця, які були викликані невдоволенням громадян щодо дій Територіального центру комплектування і виразилось у заворушеннях та опорі правоохоронним органам. Так, 01.08.2025 року близько 23:00 години вінничани зібралися біля місцевого стадіону «Локомотив» та вимагали випустити чоловіків, які там перебували. Люди почали збиратися під стінами стадіону після того, як у мережі з'явилася відеотрансляція, на якій видно, як натовп вимагає випустити чоловіків, яких там утримують [135]. Протестувальники намагалися виламати ворота, а поліція, яка чергувала на місці, почала застосовувати перцеві балончики й затримувати людей [193]. За даними Головного управління Національної поліції у Вінницькій області встановлено, що військовослужбовці Територіального центру комплектування під час заходів з оповіщення громадян про мобілізацію, виявили чоловіка, який перебував у розшуку за ухилення від військової служби. У подальшому група людей прибула за місцем тимчасового розміщення Територіального центру комплектування, та вимагаючи відпустити чоловіка, вчинили конфлікт з військовослужбовцями. До установи підійшли близько 80 громадян, частина з яких виламали ворота стадіону «Локомотив» та намагалися прорватися

всередину. До людей було застосовано поліцейські заходи, аби відтіснити їх за територію об'єкта [143].

Масові заворушення, як правило, є проявом стихійного або частково керованого виплеску негативного ставлення значної кількості людей до дій або бездіяльності органів влади чи її окремих представників. Мають місце також і спеціально організовані або спровоковані певними особами в політичних, економічних та інших інтересах певних сил чи осіб масові заворушення. Вони безпосередньо посягають на громадську безпеку, а також громадський порядок, власність, недоторканність особи, авторитет органів державної влади, нормальне функціонування об'єктів життєзабезпечення і виражаються в діях натовпу, що перебуває у збудженому агресивному стані і чинить насильство над людьми, захоплює й (або) громить будинки або споруди, влаштовує підпали, знищує майно або інші небезпечні дії [37, с. 233–234].

Масові заворушення організовуються з метою розвитку конфлікту та залучення більшої кількості учасників. При цьому, організатори детально узгоджують характер своїх дій та інших активних учасників з метою досягнення бажаного результату, а також створюють необхідні умови та підбирають знаряддя та засоби для реалізації задуманого. Відповідно до вироку Печерського районного суду м. Києва від 21 червня 2022 року ОСОБА_5 у період часу з 27 січня 2022 року по 30 січня 2022 року знаходячись у офісному приміщенні за адресою: м. Київ, вул. Велика Васильківська, 79, каб. № 4, під час двох зустрічей з ОСОБА_6 та іншою невстановленою особою, розробили план вчинення масових заворушень та узгодили їх спільні дії спрямовані на організацію масових заворушень поруч із Офісом Президента України 31 січня 2022 року, при цьому розподілили власні ролі з метою загальної координації дій учасників масових заворушень, засобів зв'язку та умовних сигналів, місця зустрічі, часу виходу і початку активної фази протиправних дій, порядку використання знарядь та засобів вчинення злочину, зокрема підпалу автомобільних шин, димових шашок і фаєрів, а

також застосування вогнегасників та інших ймовірних предметів, які можуть використовуватись як зброя (брущатку та палиці) відносно правоохоронців під час сутичок. Однак, кримінальне правопорушення не було закінчене з причин, які не залежали від їх волі, оскільки учасники були викриті і затримані працівниками правоохоронних органів. Дії ОСОБА_5 виразились у закінченому замаху на організацію масових заворушень [22].

Масові заворушення є злочинами, які вчиняються великою групою людей (натовпом) щодо кількох об'єктів кримінально-правової охорони і, як правило, супроводжується тяжкими і особливо тяжкими наслідками [38, с. 128]. На думку В.І. Боярова та П.В. Шалдирвана заворушення визнаються масовими тоді, коли натовп на деякий час буде «господарем положення», в результаті чого діяльність органів влади буде паралізована і для відновлення порушеного порядку необхідно вдаватися до надзвичайних заходів: посилення охорони громадського порядку додатковими силами поліції, введення військових підрозділів, оголошення надзвичайного стану та ін. [9, с. 10]. Отже, ще однією суттєвою ознакою масових заворушень є їх масовий характер – участь у масових заворушеннях значної кількості осіб – натовпу (від десятків до сотень і тисяч осіб) серед яких є активні учасники масових заворушень та пересічні особи (очевидці).

Акцентуємо увагу на тому, що масові заворушення є протиправними діяннями які призводять до значних суспільно небезпечних наслідків, а саме до загибелі людей. М.М. Тараненко зазначає, що в числі найбільш небезпечних злочинних проявів, які зачіпають цілу низку суспільних відносин, що охороняються законом про кримінальну відповідальність, є масові заворушення. Їх особлива небезпека полягає в тому, що масові протиправні дії, які здійснюються численним агресивно налаштованим натовпом, грубо порушують громадський порядок, дестабілізують обстановку, викликають нові злочини, завдають величезної шкоди державі та суспільству [181, с. 161].

О.П. Кузьменко враховуючи підвищену суспільну небезпечність масових заворушень і, зокрема тих, що вчиняються з використанням

вогнепальної зброї і вибухових пристроїв, а також значний суспільний резонанс, який вони викликають, акцентує увагу на необхідності розробки науково-обґрунтованих криміналістичних рекомендацій, які б відповідали вимогам сучасності, зокрема б враховували нові механізми, способи та засоби вчинення масових заворушень, чинні положення нового кримінального процесуального законодавства, а також ґрунтувалися б на сучасних криміналістичних засадах розслідування кримінальних правопорушень, що сприяло б підвищенню ефективності досудового розслідування, у тому числі й його початкового етапу [97, с. 1].

Слід зазначити, що масові заворушення є результатом активних та умисних дій натовпу, що спрямовані на вчинення злочинних дій у вигляді порушення громадської безпеки та порядку, умисного вчинення насильства над особою, завдання тілесних ушкоджень, вчинення погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель або споруд, насильницького виселення громадян, опору представникам державної влади.

Залежно від масштабів злочинних подій та спрямованості умислу виокремлюють три види масових заворушень:

1) хуліганські дії натовпу (в умовах міжгрупових конфліктів – футбольні уболівальники, антиглобалісти та інші). Для вказаного виду заворушень характерні такі ознаки як: час дії безчинного натовпу – характерна швидкоплинність; територія, якою охоплюються заворушення – невелика і обмежена місцем її початку (наприклад, стадіон) та шляхом руху натовпу до транспортних розв'язок (метро, залізниця тощо) або до місця проживання; частково, і як правило, на короткий час паралізується діяльність місцевих органів влади; зупинення дій натовпу можливе без активної участі правоохоронних органів; порівняно невелика кількість учасників заворушень;

2) заворушення, коли натовп висуває політичні вимоги і є спроби або є підстави вважати за можливе захоплення ним влади (конфлікти між владою та населенням, етнічні, міжнаціональні конфлікти). Для цього виду масових заворушень є характерним порівняно довгий час дій натовпу, наявність

значної кількості учасників. Чим довше продовжуються заворушення тим все більше дії натовпу носять зорганізований характер: стихійність переходить у створення своєрідних органів влади у натовпі з подальшим висуненням політичних вимог та початком переговорів з представниками влади. Територія, якою охоплюються заворушення, це, як правило, весь населений пункт або декілька населених пунктів. Діями натовпу спричиняється значна матеріальна шкода, повністю паралізується діяльність місцевої влади. Дії натовпу, як правило, супроводжуються захопленням або спробами захоплення будівель органів влади. Зупинення дій натовпу можливе лише за активної участі значної кількості правоохоронців або представників інших силових відомств;

3) бунт (заколот), обмежений територією певної установи (переважно установи Державної пенітенціарної служби України). Основною характерною рисою цієї групи масових заворушень є: чітко визначена територія – обмежена територією установи; висока зорганізованість, пов'язана зі спільним триманням значної кількості засуджених, арештованих; специфічні мотиви дій натовпу – вимога покращити умови утримання, спроба створити умови для втечі [144]. Не зважаючи на те, що вказані види масових заворушень характеризуються різними масштабами, умовами та цілями, вони однаково несуть загрозу як для безпеки, життя і здоров'я людей, так і функціонування органів державної влади.

З метою детального вивчення масових заворушень суттєвим є дослідження кримінально-правової характеристики даного виду злочинів, зокрема визначення об'єктивних і суб'єктивних ознак масових заворушень.

Зазначимо, що кримінально-правова характеристика описує правовий характер діяння, вказує, чи містить воно ключові ознаки складу злочину, яка ступінь суспільної небезпеки вчиненого, які заподіяні збитки, яке покарання передбачене кримінальним законодавством за вчинене та інші ознаки. Така характеристика описує генезу злочину, його причини і умови вчинення, як часто він зустрічається, і розподіл злочинів за різними підставами [174, с. 265].

З'ясування кримінально-правової характеристики масових заворушень дозволить виокремити суттєві ознаки вказаних злочинів та дослідити їх особливості.

Масові заворушення, як злочин, що є явищем реальної дійсності, є проявом безпосереднього посягання на громадську безпеку, яка є основним об'єктом цього злочину, що здійснюється шляхом грубого порушення громадського порядку, супроводжується насильством над особою та/або іншими діями та наслідками, передбаченими статтею 294 КК України. Безпосереднім додатковим об'єктом масових заворушень, залежно від конкретного його прояву, є: недоторканність та безпека певних осіб, їх здоров'я, життя, власність, нормальне функціонування підприємств, організацій та установ, конституційне право громадян на житло, авторитет органів влади та ін. [37, с. 233–234]. Таким чином, безпосереднім об'єктом масових заворушень є громадський порядок. Масові заворушення – це порушення громадського порядку натовпом, що безчинствує. При цьому одне лише знаходження в такому натовпі не утворює складу злочину [134, с. 606–607]. Це пояснюється тим, що масові заворушення плануються та ініціюються організаторами та реалізуються активними учасниками із числа натовпу, які порушують громадський порядок та безпеку шляхом вчинення протиправних дій.

На нашу думку, доцільно визначити, що громадська безпека – це такий стан громадянського суспільства, що гарантує захист життя і здоров'я людей, їх спокій, діяльність приватних, громадських і державних об'єднань, а також цілісність і недоторканність їх майна і майнових прав. В свою чергу, громадський порядок ґрунтується на відповідних нормах права та на засадах моралі і звичаїв з їх певними зобов'язаннями, обов'язками та правами. Певні моральні та звичаєві вимоги визнаються юридично значимими, якщо вони є частиною права, оскільки норми моралі та звичаєві правила не мають статусу закону [134, с. 7–8].

В свою чергу, громадський порядок – це стан суспільних відносин, пов'язаний з додержанням кожним громадянином умов, визначених правовими нормами, традиційними моральними та звичаєвими вимогами щодо поваги до влади, правослухняність, додержання правил загальної поведінки у суспільстві, за якою кожний зі свого боку поводитися так, як фактично поводяться й інші. Громадський порядок знаходиться у єдності і взаємообумовленості з правопорядком [134, с. 7–8]. Водночас, громадський порядок як об'єкт масових заворушень – це урегульована нормами права та взята під охорону закону про кримінальну відповідальність сукупність суспільних відносин, що формуються в сфері забезпечення нормальних умов праці, відпочинку, побуту і спокою громадян. Крім основного безпосереднього об'єкту масових заворушень виділяють також додаткові об'єкти цього злочину – життя та здоров'я особи, конституційні права людини і громадянина, власність, порядок управління або громадська безпека [183, с. 169]. Таким чином, об'єктом посягання масових заворушень є суспільні відносини, що характеризуються дотриманням прав і свобод громадянам, гарантують безпеку життю і здоров'ю людей та нормальне функціонування органів державної влади.

Об'єктивна сторона масових заворушень передбачає такі обов'язкові ознаки: дії (вплив на майно, фізичний вплив), причинний зв'язок і наслідки (знищення, пошкодження майна, тілесні ушкодження, смерть потерпілого, порушення спокою, зрив законного громадського заходу). Об'єктивна сторона формальних складів злочину передбачає такі обов'язкові ознаки: дії (участь у зібранні, порушення громадського порядку). Об'єктивна сторона формально-матеріальних складів злочину передбачає такі обов'язкові ознаки: для формального складу – дії (порушення громадського порядку); для матеріального складу – дії (вплив на майно, фізичний вплив), причинний зв'язок та наслідки (знищення, пошкодження майна, тілесні ушкодження, смерть потерпілого, порушення спокою). Об'єктивна сторона усічених складів

злочину передбачає такі обов'язкові ознаки: дії (участь у бунті з метою порушення громадського порядку, застосування насильства тощо) [84].

В.І. Бояров та П.В. Шалдирван визначають, що об'єктивна сторона вказаного злочину передбачає дві форми дій: по-перше, організація масових заворушень, які призвели до насильства над особою, погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель або споруд, насильницького виселення громадян, опору представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовуються як зброя, а по-друге, активна участь у зазначених діях [9, с. 10–11].

М.О. Дячкін зазначає, що об'єктивна сторона масових заворушень як злочину характеризується двома формами: організація масових заворушень та активна участь у масових заворушеннях. Вказані форми злочину суттєво відрізняються не тільки за об'єктивною, а й суб'єктивною стороною, яка при організації масових заворушень характеризується виною у формі прямого умислу, зміст якого утворюють усвідомлення винною особою суспільно небезпечного характеру своїх дій, спрямованих на виникнення масових заворушень та/або їх продовження, розростання або на керування ними та ін., передбаченням неминучості або можливості настання їх суспільно небезпечних наслідків у вигляді фактичного виникнення масових заворушень, що супроводжувались будь-якими діями та наслідками, передбаченими в диспозиції, а також бажанням діяти саме у такий спосіб з метою настання вказаних наслідків [39, с. 141].

Також, на думку С.С. Яценка, діяння, що утворюють цей злочин, можуть виражатися у двох формах: 1) організація масових заворушень; 2) активна участь в них (застосування насильства, вчинення погромів, підпалів, знищення майна, захоплення приміщень, споруд, насильницьке виселення, опір представникам влади із застосуванням зброї або предметів, що використовувалися як зброя). Організація масових заворушень – це збудження у маси людей негативного, ворожого ставлення до громадського порядку, підбурювання натовпу до непокори, до вчинення опору органам влади,

застосування сили, заклик учасників натовпу до погромів, підпалів, знищення майна, збройного протистояння та інших безчинств. Активна участь у масових заворушеннях полягає у безпосередньому вчиненні їх учасником насильства, погромів, підпалів, знищення майна або збройного опору представникам влади [134, с. 607].

Суттєве значення у вивченні об'єктивної сторони масових заворушень полягає у з'ясуванні сутності та характеру дій, що вчиняються під час організації або активної участі у масових заворушеннях.

Організація масових заворушень полягає у діях, що вчиняються з метою їх виникнення, продовження чи поширення або/та залучення до участі в них інших учасників. Винна особа бажає діяти таким чином, і передбачає настання суспільно небезпечних наслідків цього. Отже, організатор масових заворушень ставиться до своїх дій та їх наслідків тільки з прямим умислом [39, с. 141]. Як правило, організація масових заворушень полягає у вчиненні підготовки до їх проведення, провокування та підсилення конфліктної ситуації та наростання напруги у суспільстві, сприяння початку масових заворушень, заохочення натовпу або окремих учасників до вчинення злочинних дій.

Крім того, організація масових заворушень полягає в підбурюванні людей, які стихійно зібралися для масових виступів, насильства, погромів, підпалів, захоплення споруд, насильницького виселення громадян, знищення майна, збройного опору представникам влади. До організації цього злочину належать і провокаційні дії, а також керування діями натовпу чи окремих його груп при вчиненні зазначених у ст. 294 КК України дій. Типовим способом організації масових заворушень є поширення серед натовпу неправдивої інформації, розробка сценарію дій натовпу, розподіл ролей серед активних учасників чи окремих груп масових заворушень тощо [82, с. 579–580].

Доцільно розглянути думку М.М. Тараненко, який детально вивчає зміст організації масових заворушень та пропонує під вказаним поняттям розуміти: 1) первинну підготовчу діяльність, що полягає в теоретичній розробці плану поетапного розгортання масових заворушень та їх агітаційно-організаційного

забезпечення; 2) практичні дії по збиранню, об'єднанню натовпу та трансформації його стану з пасивного в агресивний, шляхом провокування у його учасників негативного ставлення до чинної влади, існуючого в державі громадського порядку та на підбурювання до вчинення дій, якими супроводжуються масові заворушення; 3) керівництво практичними діями агресивно налаштованого натовпу по вчиненню насильства над громадянами, погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель і споруд, насильницького виселення громадян, опору представникам влади із застосуванням зброї, або інших предметів, які використовуються в якості зброї. Процес первинної підготовчої діяльності організації масових заворушень, як правило, містить у собі: створення організатором масових заворушень «ініціативної групи» з числа своїх однодумців та надійних прибічників; визначення об'єктів посягань; розподіл між членами «ініціативної групи» конкретних ролей і функцій; розробку організатором детального плану (сценарію) проведення масових заворушень; виготовлення листівок, звернень, декларацій, інших друкованих агітаційних видань, адресованих різним соціальним групам та широким верствам населення; добір і підготовку «кримінального активу» та формування з нього спеціальних структурних підрозділів для виконання в ході масових заворушень конкретно визначених цільових завдань [181, с. 162]. До вказаного, на нашу думку, доцільно додати підшукування та підготовку знарядь та засобів, які використовуватимуться під час вчинення активних дій, а також, за необхідності, транспортних засобів з метою доставлення учасників масових заворушень до місця їх проведення.

Також, способи здійснення організаційних дій можуть бути різними: скликання натовпу; звернення до нього, підготовка і розповсюдження листівок або інших друкованих видань; заклики до непокори, вчинення опору представникам влади, оголошення звернень, у тому числі доведення до натовпу завідомо неправдивої інформації (цьому можуть передувати дії з розповсюдження відповідних чуток); підбурювання до погромів; розподіл

ролей серед своїх прибічників; розробка планів дій натовпу з урахуванням настрою людей, накопичених ними образ з визначенням винних у стані, що склався та ін. [9, с. 10–11].

Найчастіше дії з організації масових заворушень вчиняються ще до їх початку. При цьому така діяльність може мати вигляд легітимної: наприклад, звернення до органів державної влади з законними вимогами (від населення міста, району тощо). Але мітинги, демонстрації, збори, що передують заворушенням і мають на меті примушення державної влади звернути увагу до вирішення соціальних проблем людей, фактично спрямовані на концентрацію екстремістських сил для наступних масових заворушень. У подальшому дії натовпу можуть вийти з-під контролю організаторів, коли вчиняються злочинні дії, які не передбачені прогнозом розвитку подій: пограбування, вбивства, зґвалтування, крадіжки, захоплення та утримання заручників та ін. За підрахунками дослідників, під час заворушень вчиняються більше 20 видів самостійних злочинів, переважно – антигромадської спрямованості [9, с. 11–12].

Так, 27–28 березня 2014 року громадянин України ОСОБА_4, перебуваючи на території Автономної республіки Крим, діючи умисно, з метою дестабілізації соціально-політичної обстановки в Україні, вступив у попередню змову з невстановленими особами щодо організації у квітні 2014 року масових заворушень на території Харківської області, які планувалось супроводжувати насильством над особами, захопленням будівель та споруд, опором представникам влади із застосуванням зброї та інших предметів, які використовуватимуться як зброя.

На виконання вищевказаної злочинної змови, в кінці березня – на початку квітня 2014 року ОСОБА_4 та інші невстановлені особи створили групу радикально налаштованих осіб з числа мешканців Харківської області, котрі вчинятимуть дії насильницького характеру, спрямовані проти діючих представників органів державної влади, співробітників правоохоронних органів, військовослужбовців, мирних учасників мітингів та пересічних

громадян, з метою дестабілізації суспільно-політичної обстановки у східних областях України, а також підшукали зброю та предмети, які мали використовуватися як зброя, визначивши при цьому об'єкти (будівлі та споруди), які планувалося захопити.

Діючи умисно, на виконання злочинної змови, у квітні поточного року ОСОБА_4, перебуваючи на території м. Красноград, Харківської області отримав від невстановленої особи завдання щодо організації та проведення масових заворушень на території зазначеної області, які мали супроводжуватися блокуванням військових частин, захопленням будівель та споруд, насильством над особами, опором представникам влади та правоохоронним органам із застосуванням зброї, вибухових речовин та інших предметів, що використовуватимуться як зброя. Разом з тим, ОСОБА_4 з причин, що не залежали від його волі, не вчинив усіх дій, які вважав необхідними для доведення злочину до кінця, оскільки 11 квітня 2014 року його злочинні дії було припинено співробітниками СБ України [41].

Таким чином, організація масових заворушень передбачає здійснення відповідних підготовчих дій з метою залучення до участі у масових заворушеннях великої кількості осіб шляхом розповсюдження провокуючої або неправдивої інформації, наростання напруги у суспільстві, сприяння початку масових заворушень, заохочення та закликів до вчинення активних дій, керування діями натовпу та спрямування їх до захоплення будівель, протидії та опору правоохоронним органам та органам державної влади, здійснення погромів та підпалів біля будівель органів державної влади, пошкодження державного та приватного майна. Крім того, організаторами створюються умови, які сприяють розв'язанню та провокації конфліктних ситуацій, заздалегідь підшукуються знаряддя і засоби, які будуть використовуватись під час масових заворушень (вогнепальна і холодна зброя, вибухову пристрої, запалювальні суміші, димові шашки тощо).

Складовою об'єктивної сторони масових заворушень є активна участь у масових заворушеннях, яка передбачає безпосередню участь осіб у насильстві

та вчиненні інших дій, передбачених диспозицією ст. 294 КК України. [9, с. 14]. Науковці відносять до об'єктивної сторони масових заворушень такі їх прояви:

1) насильство над особою – всі можливі форми насильницьких дій – нанесення ударів, побоїв, тілесних ушкоджень, незаконне позбавлення волі та ін. Застосування насильства може бути і по відношенню до представників влади. Зазначені діяння охоплюють заподіяння тілесних ушкоджень, за винятком тяжких, які кваліфікуються за сукупністю злочинів (ст. 121 КК України). Вчинені під час заворушень вбивства та зґвалтування також потребують додаткової кваліфікації;

2) погроми, підпали і знищення майна – це способи приведення майна у стан повної непридатності для використання або його пошкодження. Погроми – це знищення чи руйнування приміщень, які займають державні, приватні, громадські установи, підприємства і організації; пошкодження чи руйнування житла громадян. Ці дії можуть супроводжуватися насильством над людьми (власниками житла, працівниками установ, охороною та ін.). Підпали – дії, які призводять до загоряння споруд чи майна (незалежно від того, встигли погасити пожежу чи ні, навіть коли об'єкт у такому разі залишився непошкодженим);

3) захоплення будівель і споруд – протиправний насильницький доступ у приміщення і його зайняття повністю або частково з метою перешкоджання чи виключення можливості їх використання законним власником чи користувачем за функціональним призначенням. Спосіб захоплення – відкритий, таємний чи з використанням обману, з подоланням перешкод або опору чи без нього – для кваліфікації значення не має;

4) насильницьке виселення громадян – протиправне і незаконне позбавлення людини права проживати в наданому чи належному їй на законних підставах жилому приміщенні. Найчастіше такі дії вчиняються під час заворушень, які виникли на ґрунті міжетнічних або міжнаціональних конфліктів;

5) озброєний опір представникам влади полягає в активній протидії представникам влади, що мають право застосовувати примусові заходи до правопорушників (працівники поліції, СБ України, військові тощо). При цьому опір здійснюється як із застосуванням вогнепальної чи холодної зброї так і інших предметів, які використовуються як зброя (палиці, каміння, металеві прутки та ін.). Застосування зброї може виражатися у погрозах її застосування, пострілах у гору або на ураження та інших маніпуляціях, спрямованих на залякування представників влади. Вчинення такого опору під час масових заворушень не потребує додаткової кваліфікації за ст. 342 КК України [9, с. 12–14].

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Організатор злочину усвідомлює, що його дії можуть викликати масові заворушення, і бажає цього. Виконавець злочину під час вчинення масових заворушень теж усвідомлює свою активну участь у них, бажає вчинити і вчиняє вказані в ст. 294 КК України злочинні дії [134, с. 607]. Однак, умисел щодо заподіяння шкоди в результаті масових заворушень може бути і непрямим, коли учасник таких заворушень не бажає настання певного наслідку свого діяння, але свідомо допускає його настання, наприклад, пошкодження транспортного засобу при погромах. Мотиви і мета масових заворушень на кваліфікацію не впливають, але можуть бути враховані судом при призначенні покарання [82, с. 580]. Зазвичай учасники масових заворушень, перебуваючи у натовпі, діють спільно та керуються єдиними цілями, які формуються шляхом підбурювання та закликів організаторів. Організатори таким чином намагаються досягнути певної мети. Однак, масові заворушення можуть виходити за межі плану організаторів та тягнути за собою тяжкі наслідки, які ані активні учасники, ані організатори не могли передбачити та не бажали їх настання.

Мотиви та цілі злочину можуть бути різними: політичні, корисливі, релігійні, хуліганські, помста (покарання осіб, винних з точки зору активних учасників масових заворушень, наприклад, у погіршенні умов життя,

безробітті, перевищення влади або службових повноважень працівниками правоохоронних органів в результаті незаконного застосування сили, зброї, спецзасобів) та ін. Вони не впливають на кваліфікацію, а лише враховуються при призначенні покарання. Організатори масових заворушень можуть мати на меті не тільки заворушення, які призводять до тимчасової паралізації місцевої влади, а і вчинення дій, що спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади. У такому разі їх дії підлягають кваліфікації і за ст. 109 КК України [9, с. 14–15].

На нашу думку, масові заворушення вчиняються з метою дестабілізації соціально-політичної обстановки, вираження незгоди з рішеннями представників органів державної влади або правоохоронців, здійснення тиску на них, перевороту та захоплення державної влади. В окремих випадках масові заворушення є способом вираження протесту і невдоволення, зокрема, під час спортивних заходів або політичних рухів, масові заворушення є результатом зіткнення протилежних поглядів та конфронтуючих сторін з метою демонстрації сили та підтвердження дотримуваних учасниками переконань.

Суб'єктом злочину можуть бути лише організатори масових заворушень та їх активні учасники, які досягли 16-річного віку. Одне тільки перебування особи в натовпі або вчинення нею незначних порушень громадського порядку, наприклад, образливе чіпляння до громадян та інші види дрібного хуліганства не дають підстави для визнання цих осіб суб'єктами масових заворушень [82, с. 580-581]. Законодавець не визначає, яка кількість людей потрібна для визначення заворушень масовими. Вважається, що кількість людей для наявності даної ознаки об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 294 КК України, повинна бути достатньою, щоб перекрити транспортні шляхи, зірвати проведення масових заходів та ін., тобто контролювати відповідні досить значні території [9, с. 15–16]. Також, науковці акцентують увагу на тому, що заворушення визнаються масовими тоді, коли натовп на деякий час буде «господарем положення», в результаті чого діяльність органів влади буде паралізована і для відновлення порушеного порядку необхідно

вдатися до надзвичайних заходів: посилення охорони громадського порядку додатковими силами поліції, введення військових підрозділів, оголошення надзвичайного стану [9, с. 10]. Масові заворушення вчиняються натовпом, який охоплює сотні і навіть тисячі осіб, поведінка яких є протиправною та неконтрольованою. Однак, серед великої кількості учасників масових заворушень важливим є встановлення злочинців та їх відмежування від потерпілих та пересічних спостерігачів (очевидців). Для розслідування принципово важливим є встановлення організаторів масових заворушень та активних учасників, які вчиняли злочинні дії.

А. В. Агаркова визначає, що організатор масових заворушень – це особа, яка всі свої зусилля спрямовує на те, щоб завербувати учасників, розподілити між ними ролі, підпорядкувати собі та направити на вчинення таких дій, як: насильство над особою, погроми, підпали, знищення майна, захоплення будівель або споруд, насильницьке виселення громадян, опір представникові влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя [2, с. 180]. Крім того, організатор своїми діями і закликами спонукає натовп до вчинення активних дій, демонстрації непокори та опору правоохоронним органам, заохочує протиправну поведінку, а також скеровує натовп до окремих об'єктів з метою їх захоплення та пошкодження, або до місць дислокації осіб, які є ключовими у конфлікті (представників органів державної влади, політичних партій або громадських організацій, правоохоронних органів).

У свою чергу, активними учасниками масових заворушень є особи, які складають основну частину у натовпі та вчиняють протиправні дії, що виражаються у вчиненні підпалів, пошкодженні майна, захопленні будівель та вчиненні насильства над особою. Учасники масових заворушень діють у натовпі під впливом організаторів або ж самотійно та імпульсивно, піддаються загальному негативу та напрузі, поведуться зухвало та агресивно, що призводить до негативних наслідків.

Для вивчення та розуміння характеру та сутності масових заворушень необхідним є визначення предмету протиправного посягання. Загалом, предметом масових заворушень є майно, щодо якого здійснюються погроми, підпали або яке знищується чи пошкоджується, або на заволодіння яким спрямовують свої дії їх учасники, будівлі та споруди, захоплення яких здійснюється [37, с. 234]. На нашу думку, до предмету масових заворушень слід віднести будівлі органів державної влади та правоохоронних органів, об'єкти транспортної та цивільної інфраструктури, які під час масових заворушень можуть бути пошкоджені, знищені або функціонування яких може бути припинене. До предмету масових заворушень належить державна і приватна власність на яку спрямовано протиправні дії.

Масові заворушення посягають і на безпеку, життя і здоров'я осіб, в чому проявляється їх значна суспільна небезпечність. Потерпілими від вказаних злочинів можуть бути фізичні особи щодо яких під час масових безпорядків безпосередньо вчинялися насильницькі дії, їх родичі, а також власники майна, будівель, споруд, підприємці, юридичні особи, яким злочином було завдано майнової або моральної шкоди [37, с. 234].

Крім того, суспільна небезпека масових заворушень полягає у тому, що вони спроможні, хоча б і тимчасово, паралізувати діяльність органів державної влади й управління; призвести до масштабних порушень громадського порядку; поставити під загрозу громадську безпеку; потягти за собою людські жертви; спричинити суттєву економічну шкоду державі, суспільству або конкретним особам. Суспільно-небезпечні дії великої кількості осіб (натовпу, як масового скупчення людей), характеризуються агресивністю, сильним взаємовпливом, розпалюванням емоцій, активним використанням таких ситуацій криміналітетом [9, с. 10]. На нашу думку, суспільна небезпечність є основною ознакою масових заворушень, що полягає у вчиненні протиправних дій агресивним натовпом із застосуванням зброї або предметів, які використовуються як зброя з метою вчинення насильства над особою,

завдання тілесних ушкоджень, а також здійснення погромів, підпалів та пошкоджень, що може нести загрозу для життя і здоров'я людей.

Наслідки масових заворушень, як правило, виражаються у пошкодженні та знищенні майна юридичних і фізичних осіб у великих та особливо великих розмірах, насильстві щодо людей (нанесенні ударів, побоїв, тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості і навіть заподіяння смерті людям), припиненні функціонування органів державної влади, місцевого самоврядування, втрати ними управління, а також значної економічної шкоди державі, суспільству, конкретним юридичним та фізичним особам. При цьому рівень порушення громадського порядку такий, що загрожує безпеці невизначеного кола людей та юридичних осіб, а діяння, які вчинюються, мають своїм наслідком не тільки порушення громадського порядку, а й посягають на громадську безпеку та інші об'єкти кримінально-правової охорони [37, с. 233]. Таким чином, суспільно небезпечні наслідки від вчинення злочинних дій, передбачених ст. 294 КК України можуть бути виражені у порушенні громадського порядку та громадської безпеки, завданні тілесних ушкоджень та загрозі життю і здоров'ю людини, знищенні майна, завдання матеріальної шкоди, порушення функціонування державних органів, підприємств, установ, організацій та об'єктів інфраструктури, загроза авторитету представників органів державної влади.

Отже, суспільна небезпечність масових заворушень характеризується тим, що їх наслідком можуть бути: 1) порушення громадського порядку великою кількістю людей на значних за площею територіях, що утворює небезпеку для невизначеного кола фізичних та юридичних осіб, тобто є посяганням на громадську безпеку; 2) пошкодження та знищення в особливо великих розмірах майна юридичних і фізичних осіб; 3) спричинення насильства щодо людей, тілесних ушкоджень і навіть людські жертви; 4) припинення на певний строк функціонування органів державної влади, місцевого самоврядування, втрата управління на певних територіях; 5) значна економічна шкода державі, суспільству або конкретним юридичним та

фізичним особам [37, с. 233]. Слід зазначити, що масові заворушення призводять до тяжких або особливо тяжких наслідків (насильство, тілесні ушкодження, загибель людей).

Вищевикладене дає підстави для визначення масових заворушень як злочинів, які посягають на суспільні відносини, що характеризуються дотриманням прав і свобод людини, гарантування безпеки їх життю і здоров'ю, нормального функціонування органів державної влади і супроводжувалися порушенням громадської безпеки та порядку у вигляді вчинення насильства над особою, завдання тілесних ушкоджень, здійснення погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель або споруд, а також опір представникам державної влади.

На нашу думку, до ознак масових заворушень доцільно віднести такі:

1) масовий характер – участь у масових заворушеннях значної кількості осіб – натовпу (від десятків до сотень і тисяч осіб) серед яких є активні учасники масових заворушень, які характеризуються особливою агресивністю та зухвалістю;

2) масові заворушення є результатом активних, безконтрольних та умисних дій натовпу, що спрямовані на порушення громадської безпеки і порядку та умисного вчинення кримінальних правопорушень;

3) грубе порушення громадської безпеки, що загрожує життю і здоров'ю людей, а також вчинення насильства над особою;

4) порушення громадського порядку, що супроводжується активними протиправними діями натовпу у вигляді погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель або споруд, опору представникам державної влади;

5) об'єктом посягання масових заворушень є суспільні відносини, що характеризуються дотриманням прав і свобод громадян, гарантують безпеку життю і здоров'ю людей та нормальне функціонування органів державної влади;

6) значна суспільна небезпека масових заворушень полягає у вчиненні протиправних дій агресивним натовпом із застосуванням зброї або предметів,

які можуть бути використані як зброя з метою вчинення насильства над особою, спричинення тілесних ушкоджень, а також здійснення погромів, підпалів та пошкоджень, що може нести загрозу для життя і здоров'я людей;

7) масові заворушення призводять до тяжких та особливо тяжких наслідків у вигляді насильства над особою, тілесних ушкоджень та загибелі людей.

Зважаючи на те, що вчинення протиправних дій, передбачених ст. 294 КК України становить значну суспільну небезпеку, загрозу життю і здоров'ю людей, порушення громадської безпеки і порядку, порушення функціонування державних і правоохоронних органів, вбачається необхідність у розробленні дієвих механізмів протидії і розслідування масових заворушень шляхом вивчення типових ознак і характеристик даного виду злочину, а також особливостей його підготовки, вчинення і приховування.

1.2. Криміналістична характеристика масових заворушень

Будь-яка методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень має певну структуру, важливим елементом якої є криміналістична характеристика. Поняття криміналістичної характеристики як елемента методики, кількість, зміст та значення структурних елементів цієї наукової категорії залишаються невизначеними та суперечливими [42, с. 14]. Таке твердження пояснюється тим, що вчені-криміналісти мають розбіжні погляди щодо визначення структури криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень. Це обумовлено тим, що криміналістична характеристика охоплює ключові ознаки та особливості кримінальних правопорушень, однак при вивченні окремих видів кримінальних правопорушень кількість та значення таких ознак суттєво відрізняється не тільки за змістом, а й за кількістю. В загальному розумінні криміналістична характеристика складається із опису типових ознак місця, часу та обстановки кримінального правопорушення, особи правопорушника, предмету

кримінально-протиправного посягання, механізму, способу вчинення кримінального правопорушення, особи потерпілого, типових слідів та наслідків кримінального правопорушення, а також знарядь та засобів. Проте, вказані ознаки не є притаманними для усіх кримінальних правопорушень, визначених Особливою частиною КК України.

Зауважимо, що більшість вчених наголошують на практичному і науковому значенні криміналістичної характеристики, що зумовлює її вивчення в контексті окремих (видових) методик розслідування кримінальних правопорушень. Криміналістична характеристика є підґрунтям для формування методики розслідування, так як визначає основні типові ознаки і властивості окремих видів кримінальних правопорушень. Дослідження криміналістичної характеристики масових заворушень сприяє розробленню обґрунтованих методичних рекомендацій щодо розслідування даного виду злочинів, зокрема положень початкового та наступного етапів розслідування, особливостей тактики проведення слідчих (розшукових) дій та призначення судових експертиз, що сприяє вчасній протидії та припиненню масових заворушень, підвищенню ефективності досудового розслідування, мінімізації часу слідчих та оперативних працівників під час проведення слідчих (розшукових) дій та оперативних заходів. Вивчення ознак масових заворушень в межах криміналістичної характеристики викликана необхідністю забезпечення практичних працівників достатніми та обґрунтованими теоретичними та методичними матеріалами щодо особливостей вчинення масових заворушень, криміналістичного забезпечення їх розслідування та проведення слідчих (розшукових) дій [127, с. 37].

Поняття «криміналістична характеристика» вперше було надано О.Н. Колісніченко, що значною мірою збагатило зміст методики розслідування. Згодом криміналістична характеристика як складова методики розслідування розглядалась багатьма вченими-криміналістами і, хоча, деякі науковці заперечували доцільність використання цього поняття, з часом криміналістична характеристика стала невід'ємною частиною методики

розслідування [127, с. 37]. На сьогодні, криміналістична характеристика є невід'ємною складовою методики розслідування будь-якого виду кримінальних правопорушень.

В. Ю. Шепітько говорить, що криміналістичною характеристикою називається система відомостей про криміналістично значущі ознаки злочинів даного виду, що відображає закономірні зв'язки між ними і слугує побудові та перевірці слідчих версій у розслідуванні злочинів. Її метою є оптимізація процесу розкриття і розслідування злочину. Це досить нова наукова категорія криміналістики, яка посідає центральне місце в методиці розслідування окремих видів злочинів та є результатом наукового аналізу та узагальнення типових ознак певного виду або роду злочинів. Вона відображає злочин і його складові елементи [70, с. 274]. Слід відзначити, що подібно до криміналістичної характеристики у науках кримінально-правового циклу розглядаються також кримінально-правова та кримінологічна, у межах яких диференціюються та вивчаються ті ознаки, які є ключовими для наукових досліджень певного напрямку.

На думку В. В. Єфімова криміналістична характеристика злочинів – це система відомостей про криміналістично значущі ознаки кримінально караного діяння, яка відображає закономірні зв'язки між ними і слугує побудові та перевірці слідчих версій для вирішення основних завдань розслідування [42, с. 15]. В криміналістичній методиці значення має не тільки вивчення ключових ознак кримінальних правопорушень певного виду, а й визначення їх характерних взаємозв'язків – кореляції окремих елементів. Такі зв'язки визначають особливості певного виду кримінального правопорушення. Наприклад, активними учасниками масових заворушень під час проведення футбольних матчів є футбольні вболівальники, які під час сутичок та погромів використовують фаєри, димові шашки, петарди та будь-які підручні засоби, що свідчить про взаємозв'язок таких елементів криміналістичної характеристики як особа правопорушника та спосіб вчинення масових заворушень, а також знаряддя і засоби їх вчинення.

П.Д. Біленчук визначає криміналістичну характеристику як не просто опис, інформацію стосовно криміналістично важливих ознак, а кількісно-якісний опис, який відображає кореляційні зв'язки між ознаками, дає змогу будувати прогностичні моделі розслідуваних подій, а також криміналістичні версії стосовно розшукуваних об'єктів, конкретних осіб, причетних до злочину. Отже, криміналістична характеристика – це модель системи зведених відомостей про криміналістично значущі ознаки виду, групи або конкретного кримінального правопорушення [4, с. 264]. Сутністю цієї категорії є сукупність відомостей, знань, які можуть бути корисними як для самої методики (зокрема, для обґрунтування методичних рекомендацій), так і для конкретної практичної діяльності органів розслідування [4, с. 330].

Призначення криміналістичної характеристики полягає в тому, що вона сприяє: 1) розробленню окремих методик розслідування; 2) побудові типових програм і моделей розслідування злочинів; 3) визначенню напряму розслідування конкретного злочину. Ця характеристика слугує слідчому своєрідною інформаційною базою, набором відомостей про даний вид злочинів [70, с. 264]. Науковцями акцентовано увагу на тому, що криміналістична характеристика є підґрунтям побудови криміналістичної методики розслідування та її провідним елементом. О.П. Кузьменко вказав на те, що саме криміналістична характеристика злочину є такою сукупністю його ознак, що є основою для розробки та удосконалення методичних засад досудового розслідування [103, с. 161]. Формування окремої (видової) методики розслідування починається із вивчення типових ознак та ключових особливостей сукупності кримінальних правопорушень певного виду, що дозволяє виокремити їх типові характеристики та побудувати певну систему ключових ознак кримінального правопорушення.

Як і більшість науковців В. В. Єфімов акцентує увагу на тому, що значення криміналістичної характеристики злочинів можна розділити на практичне й теоретичне. Для працівників поліції, які безпосередньо займаються розслідуванням, найбільш важливим є практичне застосування

того чи іншого засобу, що допоможе в процесі розслідування. Тобто дійсна цінність криміналістичної характеристики того чи іншого виду злочину – це можливість її практичного застосування, можливість вирішити певні питання та спираючись на неї, зробити розслідування певної категорії злочинів більш швидким та ефективним [42, с. 14].

Тієї ж думки і М.Г. Щербаковський та Д.В. Андрєєв, які говорять, що усталеним поглядом на криміналістичну характеристику є розгляд її як теоретичної основи криміналістичної методики, яку у практичному аспекті слідчий може використовувати під час розслідування конкретного злочину. Положення криміналістичної характеристики реалізуються у практичній діяльності через правильне визначення тактичних завдань, висунення обґрунтованих версій про особливості розслідуваного злочину, коло можливих злочинців, спосіб вчинення тощо. У зв'язку з цим криміналістична характеристика стала невід'ємним і традиційно початковим елементом у структурі криміналістичних методик розслідування злочинів [206, с. 33–34].

Практичне значення криміналістичної характеристики знаходить свій прояв у методичних рекомендаціях, які розробляються науковцями з метою їх використання у практичній діяльності. Як правило у методичних рекомендаціях відображені узагальнені положення отримані в результаті аналізу практики розслідування кримінальних правопорушень окремого виду та висновки і пропозиції щодо використання вказаних положень у розслідуванні, зокрема під час перевірки слідчих версій, формування завдань розслідування, проблемних аспектів та способів їх вирішення.

Таким чином, слід констатувати, що криміналістична характеристика у теоретичному плані є сукупністю ключових узагальнених даних, які відіграють значну роль при формуванні окремих методик розслідування, а в практичному – сприяють використанню таких даних щодо певного виду кримінального правопорушення з метою прийняття тактичних рішень під час розслідування.

О.П. Кузьменко відзначає, що криміналістична характеристика має на меті забезпечення оптимізації процесу розкриття, розслідування та профілактики злочинів. Відповідно під криміналістичною характеристикою масових заворушень слід розуміти засновану на практиці правоохоронних органів та криміналістичних досліджень систему зведених відомостей про криміналістично значущі ознаки масових заворушень, що має на меті забезпечення оптимізації процесу їх розкриття, розслідування та профілактики [98, с. 38]. Криміналістична характеристика не може бути сформована тільки на теоретичних положеннях та наукових гіпотезах. Основоположним при вивченні та формуванні криміналістичної характеристики є аналіз сукупності кримінальних правопорушень певного виду, що є можливим тільки шляхом дослідження практики їх розслідування. Таким чином, криміналістична характеристика масових заворушень формується як результат вивчення слідчої практики розслідування масових заворушень.

А.І. Лісняк зазначає, що криміналістична характеристика масових заворушень – це певна сукупність даних, стосовно вчиненого протиправного діяння конкретного виду, котра характеризує та окреслює різноманітні кореляційні зв'язки між найбільш характерними його складовими, а також дозволяє висувати та звіряти окремі версії в ході реалізації кримінальних проваджень стосовно масових заворушень [119, с. 41]. На нашу думку, криміналістична характеристика масових заворушень є детальним описом основних типових ознак і характеристик масових заворушень, який розроблено в результаті вивчення наукових положень, аналізу слідчої та судової практики розслідування даного виду кримінальних правопорушень, що має значення як для побудови окремої методики розслідування досліджуваних злочинів, так і визначення напрямку розслідування масових заворушень [127, с. 38].

У криміналістиці досить багато думок висловлено щодо структури криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень. Науковцями вивчалися як теоретичні положення і сутність криміналістичної

характеристики та її окремих елементів, так і структура криміналістичної характеристики окремих (видових) методик розслідування кримінальних правопорушень. При цьому, більшість науковців зосереджували увагу на тому, що для кожного виду (роду) кримінального правопорушення криміналістично значущою є певна система криміналістичної характеристики, яка охоплює ті елементи, що мають значення для їх розслідування. Саме тому, немає єдиної моделі криміналістичної характеристики для усіх кримінальних правопорушень, а науковці вивчають та досліджують сутність, кореляційні зв'язки та значення елементів криміналістичної характеристики окремих видових кримінальних правопорушень..

М.В. Салтевський акцентує увагу на тому, що структура криміналістичної характеристики розкриває її зміст, тобто те, які елементи злочину підлягають опису. Науковець, зауважив, що аналіз наявних досліджуваних структур криміналістичної характеристики показує, що всі вони розрізняються як за кількістю, так і за змістом елементів. Водночас порівняльний аналіз запропонованих структур свідчить про те, що в основному вони описують чотири сторони злочину: 1) предмет безпосереднього посягання; 2) спосіб вчинення злочину в його широкому розумінні; 3) типову обстановку – слідову картину в її широкій інтерпретації і 4) особу злочинця [173, с. 267]. При цьому науковець не відніс до суттєвих елементів криміналістичної характеристики злочинів особу потерпілого, типові сліди, наслідки злочину, предмет кримінально-протиправного посягання, знаряддя та засоби.

В.Ю. Шепітько вважає, що невід'ємними елементами криміналістичної характеристики є: спосіб злочину; місце та обстановку; час вчинення злочину; знаряддя і засоби; предмет злочинного посягання; особу потерпілого (жертви); особу злочинця; типові сліди злочину [70, с. 264].

Також, до структури криміналістичної характеристики окремих видів злочинів науковці відносять: предмет злочину (гроші, матеріальні цінності, наркотичні речовини тощо); місце, час та обстановка, характерні для вчинення

злочинів окремих видів; способи підготовки, вчинення та приховування злочинів – певна система дій, прийомів та окремих операцій злочинців, у т.ч. використання знаряддя злочину (автотранспорту, вогнепальної й холодної зброї, знарядь зламу, обладнання для виготовлення фальшивих документів тощо); сліди злочинів (різноманітні зміни, які вносяться ними в навколишню обстановку); особа злочинця (комплекс властивостей злочинця, його зв'язків і відносин, пов'язаних з учиненням злочинів, що можуть бути використані для їх розслідування); особа потерпілого (характер поведінки, майнове положення, соціальні зв'язки тощо) [78, с. 9].

Науковцями висловлено багато думок і щодо структури криміналістичної характеристики масових заворушень. Так, криміналістична характеристика масових заворушень включає в себе: а) причини і умови вчинення масових заворушень; б) предмет злочинного посягання; в) спосіб вчинення злочину (у широкому розумінні); г) типові слідова картина; д) особа злочинця; є) особа потерпілого [172, с. 396].

О.П. Кузьменко на підставі аналізу матеріалів слідчо-судової практики, даних опитування практичних працівників (слідчих, оперативних працівників, прокурорів), що здійснювали досудове розслідування масових заворушень, зробив висновок, що елементами, які мають суттєве криміналістичне значення та становлять у своїй сукупності систему елементів криміналістичної характеристики масових заворушень, є: спосіб вчинення (у широкому розумінні, включаючи знаряддя й засоби, способи підготовки до вчинення масових заворушень й приховання слідів причетності до їх організації, механізм злочину та інші дані); обстановка вчинення (місце, час, кримінологічні чинники, що призводять до масових заворушень); типова «слідова картина»; особа злочинця; особа потерпілого [103, с. 163].

М.М. Єфімов до криміналістичної характеристики масових заворушень відніс такі елементи: спосіб вчинення злочину; предмет злочинної діяльності; обстановка вчинення злочинних дій; слідова картина вчинення злочину; особа потерпілого; особа злочинця [42, с. 31]. В свою чергу А.І. Лісняком визначено,

що система криміналістичної характеристики масових заворушень включає такі елементи: спосіб учинення кримінального правопорушення; предмет безпосереднього посягання; знаряддя вчинення протиправного діяння; обстановка вчинення масових заворушень; слідова картина; особа правопорушника; організована група (злочинна організація) [119, с. 43]. Наведене вище дає підстави дійти висновку про те, що науковці вивчаючи криміналістичну характеристику масових заворушень розглядають у її структурі такі найбільш значущі елементи як особа злочинця, особа потерпілого, спосіб вчинення злочину, предмет злочину, обстановка вчинення злочинних дій та сліди.

Не можемо не погодитись з думкою М.М. Єфімова про те, що кількість елементів криміналістичної характеристики залежить від конкретного виду злочинів і потрібно варіювати можливість дослідження того чи іншого елемента. Водночас їх велика кількість також викликає сумніви в практичній доцільності їх використання [42, с. 16]. При цьому дані про елементи системи можуть різнитися залежно від масштабів масових заворушень, їх наслідків, кількості активних учасників масових заворушень, мотивів і мети організаторів. Водночас кожен із названих елементів є джерелом інформації, важливої для розслідування злочинів цього виду [98, с. 23]. Саме тому, структура криміналістичної характеристики масових заворушень повинна повністю відображати усі ознаки і суттєві особливості даного виду злочину, кількість учасників та їх ролі при вчиненні злочинних дій, спосіб вчинення масових заворушень та їх наслідки.

За результатами опитування працівників слідчих підрозділів НП України, визначено, що до структури криміналістичної характеристики масових заворушень за думкою практичних працівників доцільно віднести такі елементи: 1) спосіб вчинення масових заворушень – 31,62 %; 2) предмет кримінально-протиправного посягання – 16,91 %; 3) особа правопорушника – 39,71 %; 4) особа потерпілого – 40,44 %; 5) обстановка – 18,38 %; 6) типові сліди – 27,94 %; 7) причини і умови вчинення масових заворушень – 8,82 %;

8) механізм вчинення масових заворушень – 5,88 %; 9) наслідки вчинення масових заворушень – 57,35 %; 10) обставини, що сприяли вчиненню злочину – 16,91 %; 11) обставини, що заважали вчиненню злочину – 19,12 %.

Вивчення криміналістичної характеристики масових заворушень сприяє розробленню обґрунтованих методичних рекомендацій щодо розслідування даного виду кримінальних правопорушень, зокрема визначення обставин, що підлягають встановленню, положень початкового та наступного етапів розслідування, типових слідчих версій та ситуацій, особливостей тактики проведення слідчих (розшукових) дій, а також сприяє вчасній протидії та припиненню масових заворушень [127, с. 39].

Криміналістична характеристика масових заворушень – сукупність узагальнених даних, що визначають ключову для криміналістичної методики структуру масових заворушень, характеризують її основоположні елементи (спосіб, особа злочинця, обстановка, сліди, знаряддя та засоби, наслідки, потерпілий) та на практиці надають слідчому орієнтовну інформацію щодо злочинця та способу вчинення масових заворушень, що забезпечує визначення напрямку та тактики розслідування. Криміналістична характеристика масових заворушень охоплює спосіб вчинення злочину; предмет протиправного посягання; особу правопорушника; особу потерпілого; обстановку вчинення злочину; типові сліди злочину.

1.3. Структура криміналістичної характеристики масових заворушень

Елементи криміналістичної характеристики злочинів пов'язані між собою, адже вони мають кореляційні зв'язки (ймовірні залежності). За наявності одних ознак слідчий може припустити наявність інших (наприклад, за слідами, залишеними на місці події, можливо припустити професійні навички злочинця, його вік, стать, наявність аномалій психіки та ін.). У цьому полягає значущість криміналістичної характеристики, її практична роль. Кожний елемент криміналістичної характеристики злочинів має різний рівень

залежностей з іншими елементами. Так, елемент криміналістичної характеристики «особа злочинця» може мати такі закономірні зв'язки: «потерпілий – злочинець», «сліди злочину – спосіб його вчинення – злочинець», «місце та обстановка злочину – злочинець», «час вчинення злочину – злочинець» та ін. [70, с. 275]. Криміналістична характеристика надає повну інформацію про кримінальне правопорушення, а тому розглядати елементи криміналістичної характеристики треба як взаємопов'язану єдину систему, враховуючи їх кореляційні зв'язки.

У криміналістиці найбільш інформативним елементом криміналістичної характеристики вважається спосіб вчинення злочину, який відображає інформацію щодо підготовки, вчинення та приховування протиправних дій. На думку вчених-криміналістів спосіб вчинення злочину – це образ дій злочинця, що виражається у певній системі операцій і прийомів. Спосіб злочину являє собою збірне поняття. Його структура охоплює: способи готування до злочинного діяння, способи його вчинення і способи приховування (маскування). Спосіб злочину не завжди має повну структуру. Існують злочини, які можуть вчинятися без попереднього підготування або не мають на меті наступне приховування події чи слідів [70, с. 275]. Аналізуючи особливості вчинення масових заворушень слід зазначити, що вони можуть вчинятись як із попередньою підготовкою, що виражається в організації масових заворушень та вчинення відповідних дій для їх початку, а також раптово, як реакція людей на певні негативні події, конфліктні ситуації або зіткнення представників конфронтуючих сторін.

Встановлення способу вчинення масових заворушень дозволяє висувати версії щодо кількості учасників злочину, ступеня їх підготовки (злочин був вчинений спонтанно або заздалегідь спланований і належним чином підготовлений), причинно-наслідкового зв'язку із об'єктом посягання, шкодою та виявленими на місці події слідами і знаряддями, ролі кожного учасника [171, с. 15]. О.П. Кузьменко розглядає спосіб вчинення злочину як елемент криміналістичної характеристики у широкому розумінні, у зв'язку з

чим до його змісту включає знаряддя та засоби, способи підготовки до вчинення масових заворушень і приховання слідів причетності до їх вчинення й організації, механізм злочину та інші дані [97, с. 8]. Думка науковця є слушною, однак, спосіб вчинення масових заворушень доцільно розглядати як сукупність даних, що відображає інформацію про дії злочинців, що вчиняються з метою підготовки, вчинення або приховування злочинних дій. В той же час знаряддя та засоби є окремим елементом криміналістичної характеристики, який безсумнівно корелює зі способом вчинення злочину. В свою чергу механізм масових заворушень є динамічним комплексом дій злочинців у певних умовах та часі, які вчиняються із врахуванням навколишньої обстановки та поведінки всіх учасників події (свідків, потерпілих).

Відзначимо що в кожному конкретному випадку дії злочинця (спосіб злочину) детермінуються факторами, які можна визначити як суб'єктивні й об'єктивні. Суб'єктивними факторами, що впливають на вибір способу злочину, є такі: мета злочину, наявність у злочинця певних знань, досвіду, навичок (зокрема злочинних), соціальні, психологічні та фізичні дані особи злочинця. До об'єктивних факторів, що впливають на вибір злочинцем способу вчинення злочину, належать особливості місця, часу й обстановки, наявність у злочинця доступу до предмету посягання та ін. Певним чином вибір злочинцем способу злочину детермінується особистістю потерпілого, який нерідко обирається ним з урахуванням його особливостей (стать, фізичний розвиток, майновий стан тощо) та поведінки [78, с. 9–10].

На нашу думку, спосіб злочину надає можливість встановити ті обставини, що мають значення для розслідування та підлягають встановленню у ході кримінального провадження, а тому спосіб вчинення масових заворушень слід розглядати у кореляції з такими елементами криміналістичної характеристики як особа злочинця, знаряддя та засоби, наслідки масових заворушень, що дозволить встановити та вивчити повну інформацію про особливості вчинення вказаних злочинів.

А.І. Лісняк вважає спосіб учинення масових заворушень центральним елементом у криміналістичній характеристиці досліджуваних діянь. З огляду на особливості способу вчинення масових заворушень виникає відповідна слідова картина. Крім того, визначення ознак особи злочинця та особи потерпілого можливе завдяки дослідженню конкретних способів учинення масових заворушень [119, с. 44]. Так, під час огляду місця події досліджуються сліди, залишені в результаті вчинення злочинних дій та встановлюються відомості щодо способу вчинення злочину, характеру дій учасників, їх кількості та попередньої організованості, що сприяє формуванню слідчих версій, які перевіряються під час подальший слідчих (розшукових) дій.

Відповідно до ст. 294 КК України масові заворушення вчиняються такими способами: 1) організація масових заворушень; 2) активна участь у масових заворушеннях. За результатами опитування працівників слідчих підрозділів НП України, визначено, що способами вчинення масових заворушень є: 1) організація масових заворушень – 32,35 %; 2) активна участь у масових заворушеннях – 25,74 %; 3) протидія розслідуванню – 28,68 %; 4) здійснення погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель або споруд – 17,65 %; 5) насильство над особою – 20,59 %; 6) опір представникам державної влади із застосуванням зброї або інших предметів, які можуть бути використані як зброя – 13,97 %.

На нашу думку, до типових способів вчинення масових заворушень слід віднести організацію масових заворушень та активну участь у масових заворушеннях, що в свою чергу супроводжується вчиненням окремих протиправних дій та спричинює суспільно небезпечні наслідки [127, с. 40]. Спосіб вчинення масових заворушень, охоплює комплекс дій організаторів та активних учасників масових заворушень щодо підготовки, вчинення і приховування масових заворушень.

Підготовкою масових заворушень є їх організація до моменту, коли масові заворушення вже почалися. Організаторами здійснюються підготовчі дії з метою планування протиправних дій, залучення співучасників та розподіл

ролей між ними, підшукування необхідних знарядь та засобів. А.І. Лісняком визначено, що серед заходів підготовки до вчинення масових заворушень правопорушники здійснювали такі дії: 1) складання плану дій під час учинення масового заворушення – 87%; 2) вибір об'єкта злочинного посягання (місця проведення мітингів, спортивно-масових свят) – 82 %; 3) підбір співучасників правопорушення – 56 %; 4) здійснення заходів із транспортування співучасників із регіонів держави до місця, де заплановані масові заворушення (підшукування або надання автотранспорту, його оренда, оплата транспортних послуг тощо) – 27 %; 5) розподіл ролей між співучасниками – 47 %; 6) підбір засобів та знарядь учинення масового заворушення (фарба, піротехнічні засоби, засоби для нанесення тілесних ушкоджень) – 54 % [119, с. 48]. Таким чином, вважаємо, що організація масових заворушень охоплює будь-які підготовчі дії, які вчиняються з метою їх початку та розгортання масових заворушень.

Типовим способом організації масових заворушень є поширення серед натовпу неправдивої інформації; вчинення провокаційних дій з метою викликати відповідну поведінку великих груп людей, спонукати їх до вчинення масових заворушень, керівництво натовпом чи окремими його групами та ін. [97, с. 12]. О.П. Кузьменко відносить до способів організації масових заворушень підшукування людей для участі у масових заворушеннях, оплата їх участі; здійснення заходів із транспортування людей із різних регіонів (областей, районів) держави до місця, де заплановані масові заворушення (підшукування або надання автотранспорту, його оренда, оплата транспортних послуг тощо); розробка планів зі збурювання натовпу тощо [98, с. 33]. В свою чергу М. М. Єфімов способами організації масових заворушень визначає: розподіл ролей між окремими активними учасниками масових заворушень; виступи на мітингах, оголошення різноманітних звернень з метою зібрати натовп для вчинення масових заворушень, у тому числі заклики, поширення інформації, що перекручує дії представників влади; підбурювання натовпу, що зібрався для проведення мітингу або інших мирних акцій, до

насильства, погромів, підпалів, захоплення будівель або споруд, насильницького виселення громадян, знищення майна, збройного опору представникам влади [42, с. 31-32].

Таким чином, організація масових заворушень полягає у здійсненні дій, які є необхідними для початку масових заворушень та залучення до їх проведення якомога більшої кількості людей. Для цього організаторами створюються сприятливі умови для зібрання людей та наростання конфлікту, розповсюджується інформація для провокування та стимулювання жорстокості, агресії та ворожості по відношенню до представників державної влади, правоохоронних органів або інших суб'єктів. При цьому, організатори наслідуючи певну мету, провокують та скеровують натовп до вчинення злочинних дій (погромів, підпалів, насильства) з метою отримання бажаного протиправного результату.

Активна участь у масових заворушеннях здійснюється способами вчинення значних за характером чи об'ємом дій, що полягають у: 1) погромах – це знищення чи руйнування приміщень; житла, установ, підприємств, магазинів, ресторанів, кіосків та інших об'єктів будь-якої форми власності; 2) підпалах – це здійснення дій, що призвели до запалення споруд чи майна, навіть якщо вони не були пошкоджені, оскільки пожежу, що розпочалася, вдалося згасити; 3) знищенні майна – це завдання шкоди державному, колективному чи індивідуальному майну (крім погромів приміщень як таких), яке виявилось в його пошкодженні, що призвело до повної втрати його споживчих властивостей; 4) насильстві над особою, яке слід розуміти як нанесення побоїв, ударів; знущання, катування, заподіяння будь-яких за ступенем тяжкості тілесних ушкоджень одному чи декільком потерпілим; незаконне обмеження свободи пересування та інших особистих та конституційних прав і свобод; опорі представникам влади із застосуванням зброї й інших предметів, що використовувалися як зброя – це перешкоджання представникам влади й іншим уповноваженим особам, залученим для відновлення порядку, виконання своїх повноважень, що супроводжується

застосуванням або погрозою застосування хоча б одним із учасників масових заворушень вогнепальної, холодної зброї чи інших предметів, що використовуються як зброя [171, с. 14].

Водночас, О.П. Кузьменко зазначає, що активна участь у масових заворушеннях полягає у безпосередньому, значному за обсягом або характером вчиненні дій, в яких виражаються масові заворушення, тобто у вчиненні погромів, підпалів, знищенні майна, захопленні будівель або споруд, насильницькому виселенні громадян, опору представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя, виконанні вказівок організаторів і залученні до цього інших осіб [97, с. 12].

М.І. Скригонюк до криміналістичної системи основних способів вчинення масових заворушень включає: погроми натовпом з осіб певної національності квартир, будинків, де проживають особи іншої національності; захоплення натовпом за національними, політичними, релігійними переконаннями будівель або споруд; насильство натовпу над окремими особами чи групами осіб; провокаційні підпали організаторами масових заворушень чужого майна; застосування зброї або використання інших предметів як зброї учасниками натовпу, які чинили опір представникам влади; масові заворушення натовпу вболівальників у процесі чи після спортивних змагань (наприклад, футбольних матчів); опір учасників політичних акцій (зборів, мітингів, походів і демонстрацій) представникам влади або правоохоронним органам із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя; масові заворушення засуджених в установі виконання покарань [176, с. 366–367].

Вважаємо, що активна участь у масових заворушеннях полягає у вчиненні сукупності активних злочинних дій окремими особами у натовпі, що виражається у агресивній поведінці, направленій на порушення громадської безпеки та порядку, і передбачає застосування вогнепальної або холодної зброї, вибухових пристроїв та запалювальних сумішей, палиць, бит, кийків, а також інших предметів з метою пошкодження майна або завдання тілесних

ушкоджень іншим особам, підпалів та підрихів, захоплення адміністративних будівель та руйнування об'єктів цивільної інфраструктури, вчинення насильства над особою та опору представникам правоохоронних органів.

Складовою способу вчинення кримінальних правопорушень є їх приховування, що зазвичай здійснюється злочинцями з метою знищення слідів протиправних дій та приховування їх наслідків для уникнення кримінальної відповідальності. Проте, масові заворушення є сукупністю масштабних та тяжких злочинів, які тягнуть за собою значні наслідки, що досить важко приховати. О.П. Кузьменко акцентує увагу на тому, що особливістю приховання масових заворушень є те, що злочинці, насамперед, не приховуючи події злочину та її наслідків, прагнуть лише до приховання слідів власної участі у масових заворушеннях, а особливо у їх організації [97, с. 12–13]. Знання способів приховування масових заворушень як засобів протидії розслідуванню дає можливість слідчому, прокурору правильно обрати тактику та засоби їх подолання, встановлення об'єктивних обставин вчинення кримінального правопорушення та прийняття у провадженні законних і обґрунтованих рішень [171, с. 15].

А.І. Лісняком визначено найбільш розповсюджені способи приховування вчинення масових заворушень: 1) знищення відеокамер зовнішнього спостереження за певний час до вчинення діяння – 12 %; 2) знищення слідів злочинів та речових доказів – 61 %; 3) надання неправдивих показань у разі викриття, у тому числі висунення алібі – 72%; 4) відмова від давання показань – 52 %; 5) створення ситуацій, коли неможливо проведення окремих слідчих (розшукових) дій – 23 %; 6) застосування корумпованих зв'язків у державних органах – 6%; 7) тиск на сумлінних учасників процесу – 38 % [119, с. 54-55].

Способами приховання масових заворушень є: попередня підготовка неправдивого алібі; негайне залишення місця вчинення масових заворушень; використання масок та інших засобів маскування учасників масових заворушень, перевдягання; знищення знарядь, використаних для вчинення

погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель або споруд, насильницького виселення громадян, опір представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя; знищення слідів на місці злочину; відмова від надання показань; невиконання необхідних дій; ухилення від явки в органи розслідування; приховування речових та інших джерел доказів; створення неправдивих слідів; повідомлення неправдивих відомостей, заяв; залякування, підкуп та інший вплив на свідків і потерпілих, а також інших учасників масових заворушень; симуляція психічного захворювання тощо [171, с. 15].

На нашу думку, приховати наслідки або сліди вчинення масових заворушень вкрай складно, особливо, якщо на місці події вже працюють представники органів досудового розслідування, а тому організатори та активні учасники масових заворушень з метою уникнення кримінальної відповідальності протидіють розслідуванню, що виражається у наданні неправдивих показань, залякуванні свідків та потерпілих, запереченні участі у масових заворушеннях, наголошенні на пасивному перебуванні у натовпі. Також, злочинці можуть стверджувати, що вони були очевидцями злочинних дій або заявляти про те, що стали потерпілими в результаті вчинення масових заворушень.

Таким чином, до типових способів вчинення масових заворушень, на нашу думку, належать: 1) організація масових заворушень (створення сприятливих умов для зібрання людей та наростання конфлікту, розповсюдження інформації для провокування та стимулювання жорстокості та агресії; попередня підготовка, підбір учасників та розмежування функцій і завдань між ними; пошук або виготовлення знарядь та засобів (вогнепальна або холодна зброя, вибухові пристрої, запалювальні суміші, дубинки, кийки, палиці тощо); провокація натовпу до вчинення злочинних дій з метою отримання бажаного протиправного результату); 2) активні, безконтрольні та зухвалі дії натовпу (вчинення сукупності активних злочинних дій окремими особами у натовпі, що виражається у агресивній поведінці, направлений на

порушення громадської безпеки та порядку, передбачає застосування вогнепальної або холодної зброї, вибухових пристроїв та запалювальних сумішей, палиць та інших предметів з метою пошкодження майна або завдання тілесних ушкоджень іншим особам, підпалів та підривів, захоплення адміністративних будівель та руйнування об'єктів цивільної інфраструктури, вчинення насильства та опору представникам правоохоронних органів); 3) протидія розслідуванню (надання неправдивих показань, знищення доказів, погрози і залякування свідків та потерпілих, заперечення участі у масових заворушеннях).

Предмет безпосереднього посягання – це найрізноманітніші фізичні об'єкти (речі і предмети) органічного і неорганічного походження, які є матеріальним вираженням суспільних відносин [174, с. 268]. Іншими словами, це ті об'єкти матеріального світу, яким завдано шкоди в результаті вчинення протиправних дій. До предмету кримінально-протиправного посягання належить майно, а також будь-які речі та матеріальні цінності.

На думку А.І. Лісняка, предмет посягання при вчиненні масових заворушень у криміналістичному змісті зводиться до матеріальної обстановки, котра була пошкоджена внаслідок вчинення протиправного діяння [119, с. 61]. Однак, не слід обмежуватись лише пошкодженням матеріальної обстановки при визначенні предмету посягання, адже шкоди зазнає як державне майно, так і приватна власність окремих громадян. Також, доцільно відзначити, що до предмету безпосереднього посягання масових заворушень належить: а) життя і здоров'я, майно осіб, проти яких направлені протиправні дії натовпу; б) життя і здоров'я працівників правоохоронних органів; в) життя і здоров'я, майно сторонніх осіб (випадкові перехожі, журналісти, що висвітлювали подію тощо) [171, с. 11].

М. М. Єфімов до типових об'єктів нападу під час масових заворушень відносить будівлі органів влади (споруди, де розташовані органи внутрішніх справ, у першу чергу), а також будівлі комерційних структур, власників яких пов'язують з особами, яких уособлюють з обличчям ворога (наприклад,

вважають, що їх бізнес пов'язаний з інтересами кримінальних угруповань; вони належать до якоїсь національності, релігії, родинного клану та ін.). Досить розповсюджені напади на місця проживання (будинки) представників національних меншин (в Україні неодноразово об'єктом нападів та погромів були будівлі ромів (циган) у місцях їх компактного проживання). Нападам піддаються і громадяни (випадкові перехожі, правоохоронці та ін.) [42, с. 33–34].

Предмет посягання слід встановлювати як у ході оперативно-розшукової діяльності, так і в ході проведення досудового розслідування шляхом слідчих (розшукових) дій: огляду місця події, допитів свідків, потерпілих, підозрюваних, проведення відповідних видів судових експертиз, огляду медичної документації потерпілих, допитів лікарів, рятувальників тощо. Отримані відомості дають можливість висунути версії про причинно-наслідковий зв'язок шкоди, що настала та діями конкретних осіб-учасників масових заворушень; про час вчинення масових заворушень (настання спричиненої шкоди); про причинно-наслідковий зв'язок видів шкоди з використаними знаряддями і способом вчинення злочину; про коло свідків (можливих очевидців); за допомогою спеціалістів більш повно встановити слідову картину масових заворушень [171, с. 12]. Отже, до предмету кримінально-протиправного посягання масових заворушень доцільно віднести об'єкти державної власності, а саме адміністративні будівлі, споруди, транспортні засоби, інфраструктуру, а також майно, що перебуває у приватній власності громадян (матеріальні цінності та особисті речі, які були пошкоджені або втрачені під час проведення масових заворушень), житлові будинки, магазини, торгові та розважальні центри, транспортні засоби та інше майно.

Важливим елементом криміналістичної характеристики масових заворушень є особа правопорушника, що інтегрує дані про характерні ознаки особи, типові особливості, фізичні дані та моральні якості. Зазвичай, в криміналістичній характеристиці особи правопорушника розглядаються

демографічні дані (вік, стать, національність, місце народження та проживання, освіта) професія, рід занять, соціальний статус та коло спілкування, фізичні та психологічні особливості.

Слід зауважити, що масові заворушення є суспільно-небезпечними діями, що вчиняються виключно натовпом, який визначається як сукупність значної кількості людей, яка поєднана як однією, так з різними цілями і які, в тому числі за різних обставин, з'явилися у відповідному місці. Таке зібрання може бути як цілеспрямованим, так і стихійним, число якого може розростатися під впливом різних чинників як організованого, так і стихійного характеру [98, с. 63–64]. Але у натовпі зазвичай перебувають особи, які мають різні соціально-демографічні, фізичні, психологічні ознаки та виконують різні ролі під час вчинення масових заворушень.

Здебільшого масові заворушення вчиняють молоді люди чоловічої статі, віком від 18 до 30 років. Учасники натовпу можуть мати політичні, соціально-економічні, релігійні цілі, проте наслідками цих дій можуть бути насильство над особою, в тому числі із завданням тілесних ушкоджень і навіть смерті, погроми, підпали, знищення майна, захоплення будівель або споруд, насильницькі виселення громадян, опір представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя [42, с. 39–40].

П.В. Шалдирван дійшов висновку, що активні учасники та організатори заворушень, як правило, представники молоді, віком до 30 років. Організаторами заворушень можуть бути: лідери неформальних об'єднань, угруповань, які мають на меті створення масових заворушень (наприклад, рух антиглобалістів); в деяких випадках – лідери політичних рухів і партій (в першу чергу радикальної спрямованості), а також – керівники (лідери) кримінальних угруповань, які зацікавлені у масових заворушеннях для вирішення своїх, як правило, корисливих цілей [197, с. 9–10].

А.І. Лісняком сформовано «ймовірний портрет» особи правопорушника: це осудні особи чоловічої статі, віком 18–25 років, які не працюють (можуть навчатися), є місцевими мешканцями та мають базову вищу освіту, можуть

бути раніше засудженими. Під час учинення масових заворушень часто перебувають у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння [119, с. 81–84].

Для детального вивчення особи, що є організатором або учасником масових заворушень вважаємо за доцільне проаналізувати дані слідчої та судової практики. Так, опрацювання та узагальнення судових вироків, винесених у період з січня 2020 року по січень 2026 року судами України за ст. 294 КК України надало можливість визначити основні соціально-демографічні характеристики організаторів та активних учасників масових заворушень. Організаторами масових заворушень були особи з такими характеристиками: 1) вік: а) 18–25 років – 8,33 %, б) 25–35 – 33,33 %, в) 35–50 – 41,67 %, г) 50 і більше років – 16,67 %; 2) стать: чоловіча – 100 %; 3) освіта: а) середня – 16,67 %, б) професійно-технічна – 25 %, в) вища – 58,33 %; 4) рід занять: а) працевлаштовані – 50 %, б) не працевлаштовані – 16,67 %, в) приватні підприємці – 25 %, г) державні службовці – 8,33 %; 5) сімейний стан: а) одружені – 66,67 %, б) неодружені – 33,33 %; 6) наявність судимостей: а) судимі – 25%, б) не судимі – 75 %.

Активними учасниками масових заворушень були особи з такими характеристиками: 1) вік: а) до 18 років – 1,47 %, б) 18–25 років – 11,86 %, в) 25–35 – 39,71 %, г) 35–50 – 36,76 %, г) 50 і більше років – 10,29 %; 2) стать: а) чоловіча – 98,53 %, б) жіноча – 1,47; 3) освіта: а) середня – 16,18 %, б) професійно-технічна – 20,59 %, в) вища – 44,11 %, г) навчаються – 19,12 %; 4) рід занять: а) працевлаштовані – 45,59 %, б) не працевлаштовані – 16,18 %, в) приватні підприємці – 11,76 %, г) державні службовці – 7,35 %, г) студенти – 19,12 %; 5) сімейний стан: а) одружені – 69,12 %, б) неодружені – 30,88 %; 6) наявність судимостей: а) судимі – 36,76%, б) не судимі – 63,24 %.

Науковцями, також, розглядалось питання щодо визначення типової структури злочинного угруповання, що вчинює масові заворушення. А.І. Лісняк відніс до такого угруповання організаторів; осіб, що підшуковують та постачають відповідні засоби й атрибутику для проведення масових заворушень (плакати, флаєри, гучномовці, холодну та вогнепальну зброю);

особи, які на постійній чи періодичній основі активно діють у масових заворушеннях; особи, діяльність яких спрямована на атакуючі дії для захоплення адміністративних будівель, на осіб, котрі охороняють громадський порядок; особи, які здійснюють координацію учасників масових заворушень через соціальні мережі, з використанням мобільного зв'язку шляхом повідомлення часу та місця їх проведення, збору різних груп; пересічні громадяни з відповідними засобами (плакатами, символікою різних партій); реєстратори подій на засоби відеозапису; блогери (особи, котрі розповсюджують інформацію через різноманітні ресурси); корумповані представники влади, працівники правоохоронних органів чи органів державного управління [119, с. 86–87].

Особою потерпілого у масових заворушеннях є особа, якій заподіяна моральна, фізична чи майнова шкода. Потерпілими від цього злочину можуть бути будь-які особи (особи, які випадково виявилися на місці події, перехожі, працівники установ, торговельних майданчиків, що виявилися поруч чи в епіцентрі масових заворушень, представники влади та ін.), яким завдана моральна шкода, а також відносно яких здійснені будь-які насильницькі дії (затримання, тілесні ушкодження), власники знищеного майна, захоплених будівель або споруд [171, с. 23].

Особа потерпілого в багатьох випадках є тим елементом криміналістичної характеристики, який вказує на мотиви вчинення масових заворушень. А.І. Лісняком виокремлено такі віктимогенні групи потерпілих у масових заворушеннях: особи, які реалізують функції з охорони громадського порядку; особи, поведінка яких спричиняє виникнення негативних ситуацій для вчинення протиправних дій; особи, які перебувають в місцях проведення масових заходів. Крім того, останнім з'ясовано окремі морально-психологічні властивості потерпілих у масових заворушеннях, а саме: схильність до вживання алкоголю – 23 % осіб, схильність до вживання наркотичних засобів – 1 %; наявність певних психічних відхилень – 4 % [119, с. 91-94].

О.П. Кузьменко визначає науково обґрунтованою та такою, що відповідає правоохоронній та судовій практиці наступну класифікацію потерпілих від масових заворушень: 1) працівники правоохоронних органів, військовослужбовці, які були задіяні для охорони правопорядку під час проведення масових заходів до початку масових заворушень та (або) приймали участь у стриманні натовпу; 2) особи, на яких направлена основна агресія натовпу: керівники чи власники установ, підприємств та організацій, представники національних меншин, інших віросповідань у разі виникнення масових заворушень на міжнаціональному, міжетнічному, релігійному ґрунті в місцях їх компактного проживання чи перебування, вболівальники команди суперника тощо; 3) особи, які перебували на території вчинення масових заворушень: працівники, керівники та власники підприємств, організацій, установ, комерційних структур, які знаходилися на шляху натовпу і були піддані погромам; мешканці будівель, розташованих на шляху натовпу, який вчинює підпали, знищення або пошкодження майна – наприклад, побиття скла у вікнах та ін.; особи, які випадково потрапили до натовпу, не переслідуючи мету участі у масових заворушеннях (пенсіонери, особи похилого віку, жінки, малолітні), а також власники автомобілів, що знаходилися на території, де проходили масові заворушення [98, с. 57–58].

На нашу думку, до потерпілих від масових заворушень слід віднести таких осіб: 1) пересічні особи, які випадково опинились у натовпі або поблизу місця вчинення масових заворушень та яким нанесено тілесні ушкодження або по відношенню до яких вчинено насильницькі дії; 2) особи, яким завдано матеріальну шкоду в результаті пошкодження майна, що їм належить (власники транспортних засобів, магазинів, торгівельних та розважальних комплексів, кафе або ресторанів тощо, а також мешканці будинків поблизу яких вчинялись масові заворушення); 3) представники органів державної влади, підприємств, установ або організацій, політичних партій, національних меншин, неформальних рухів, а також футбольні фани відносно яких вчинялось насильство або на яких направлена агресія натовпу; 4)

представники правоохоронних органів, спеціальних підрозділів НП України, рятувальних та медичних служб, яким завдано тілесні ушкодження під час припинення масових заворушень та затримання злочинців.

Обстановка вчинення кримінального правопорушення у криміналістичній характеристиці є частиною матеріального середовища, що включає, крім ділянки території, сукупність різних предметів, поведінку учасників події, психологічні стосунки між ними. Обстановка як сукупність матеріальних об'єктів на місці злочину відображає механізм злочинної події, особливості дій злочинця та інших учасників. Криміналістичні ознаки обстановки можуть мати взаємозумовлені зв'язки з іншими елементами криміналістичної характеристики (способом злочину, часом, місцем та ін.) [70, с. 277].

Обстановка вчинення злочину є важливим елементом як у криміналістичному, так і в кримінально-правовому розрізі, тому система даних щодо обстановки вчинення масових заворушень повинна бути розглянута з огляду на виділення та окреслення кореляційних зв'язків між окремими її складовими, зокрема місцем, часом вчинення, а також умовами, що сприяли його вчиненню. Також А.І. Лісняк до елементів, які наповнюють обстановку масових заворушень відносить місце, час, об'єкт, предмет посягання, склад співучасників та характер їх взаємовідносин із потерпілим та іншими особами, а також матеріальні елементи оточуючого середовища [119, с. 61–65]. На нашу думку, науковець вивчаючи обстановку масових заворушень безпідставно відніс до складу цього елемента криміналістичної характеристики предмет кримінально-протиправного посягання та склад учасників. Вважаємо, що обстановку вчинення масових заворушень слід розглядати як сукупність ознак, що включає умови, а також час і місце вчинення масових заворушень. В свою чергу, між такими елементами як обстановка, предмет протиправного посягання та особа правопорушника спостерігаються кореляційні зв'язки.

О.П. Кузьменко загальними умовами (обставинами) вчинення масових заворушень називає негативну соціально-економічну та політичну ситуацію в країні, активізацію діяльності екстремістських, радикально налаштованих організацій та осіб, яка супроводжувалася провокуванням конфліктних ситуацій, закликами до порушення територіальної цілісності України, захоплення адмінбудівель місцевих органів влади тощо, загальна складна криміногенна обстановка в країні. Найбільш поширеним чинником, що провокує масові заворушення в Україні є проведення масових заходів політичного, соціально-економічного та релігійного характеру (мітинги, походи, демонстрації тощо). Менш поширеним на сьогодні чинником, що провокує масові заворушення в Україні є спортивні та культурні масові заходи, а саме футбольні матчі, що проводяться на території України, відзначення у державних, релігійних та спортивно-масових заходів [98, с. 28–29].

Опрацювання та узагальнення судових вироків, винесених у період з січня 2020 року по січень 2026 року за ст. 294 КК України сприяло висновку про те, що місцями вчинення масових заворушень є: 1) вулиці, площі, проспекти – 57,14 %; 2) виправні колонії – 19,05 %; 3) відкриті ділянки місцевості – 23,81 %.

Вивчаючи особливості місця вчинення масових заворушень, слід акцентувати увагу на тому, що вибір місця вчинення злочинів обумовлений напрямком пересування натовпу: від місця формування (стадіони, великі приміщення або площі, де проводяться заходи, пов'язані із скупченням великої кількості людей) до об'єктів нападу (споруди комерційних структур, будівлі органів влади та ін., залежно від мети натовпу; це може бути і місце компактного проживання осіб якоїсь національності) і місця, де натовп був зупинений і розсіяний правоохоронними органами (вибір останнього залежить від обстановки), або місця, де натовп втратив ознаки свавільного без впливу представників правоохоронних органів та розпався на групи. Здебільшого це місто (як правило, велике) та його близьке передмістя [42, с. 34].

Класифікація місць учинення масових заворушень представлена науковцями у такому вигляді: 1) відкрита місцевість (вулиці, парки, проспекти, сквери); 2) будівлі та споруди установ, підприємств, організацій різних форм власності; 3) спортивні комплекси (манежі, стадіони, амфітеатри); 4) заклади культурного відпочинку (театри, кінотеатри); 5) транспортні засоби (маршрутні автобуси, трамваї, тролейбуси); 6) місця проведення політичних акцій, виборів (виборчі дільниці, виборчі комісії) [119, с. 66].

Час та місце вчинення масових заворушень обумовлені багатьма чинниками та логічно витікають із місця та часу скупчення натовпу, проведення мирних мітингів, зібрань населення або протестів. Так, масові заворушення можуть виникати під час безпосередньої підготовки до їх проведення, під час або одразу після їх закінчення, коли на місці проведення масових заходів ще перебуває велика кількість громадян. Місце вчинення масових заворушень, як правило, характеризується масштабністю території (центральні площі та вулиці міст, площі перед будівлями органів державної влади, інші місця, де можливі масові скупчення людей, перебування натовпу) [98, с. 30].

Час вчинення зазначених злочинів, як правило, з 11.00 до 18.00 годин. Інколи важливе значення може мати дата вчинення заворушень – її можуть призначити з нагоди якоїсь події в історії (як правило, таким заворушенням не передуює конфлікт). Це дозволяє шукати організаторів і активних учасників заворушень серед, наприклад, послідовників ідей окремих історичних осіб [42, с. 35]. Відповідно до часу доби, вчинення масових заворушень характеризується так: 1) вранці (з 6 до 12 години) – 15 %; 2) вдень (з 12 до 18 години) – 45 %; 3) ввечері (з 18 до 24 години) – 29 %; 4) вночі (з 24 до 6 години) – 11 %. Відповідно до критерію тижня досліджувані дії вчинювалися: у будні – 43% випадків, у вихідні – 57%. Також, показники вчинення масових заворушень відповідно до пори року є різними. Улітку масові заворушення

вчинюються у 9 % випадків, восени – 38 %, взимку – 23 %, навесні – 30 % [119, с. 68–69].

Вчинення будь-якого кримінального правопорушення тягне за собою зміну в матеріальній обстановці, що відображаються у вигляді слідів. Одним із важливих для розслідування елементів криміналістичної характеристики є вивчення слідів, залишених в результаті вчинення кримінального правопорушення. Вченими-криміналістами для позначення сукупності слідів, які є притаманними для певного виду кримінальних правопорушень використовуються терміни «слідова картина», «типові сліди» та ін.

Типова слідова картина – це реальна матеріальна слідова обстановка на конкретний момент часу, що відображає і зберігає різну інформацію про конкретну подію злочину і особу, яка вчинила його [174, с. 270]. До слідової картини належать будь-які зміни середовища, що виникли внаслідок учинення в ньому злочину. Сліди злочину охоплюють: а) зміни в речовій обстановці; б) сліди – відображення (сліди рук, ніг, транспорту, інструментів тощо); в) предмети – речові докази; г) документи – (письмові, електронні та ін.); ґ) ідеальні сліди (сліди пам'яті людини); д) запахові сліди; е) сліди – мікрочастинки; є) звукові сліди [70, с. 279].

Повна та своєчасна фіксація слідової картини правоохоронними органами в ході оперативно-розшукової діяльності та слідчих (розшукових) дій дозволяє висунути версії щодо участі конкретної особи у масових заворушеннях в конкретному місці та у конкретний проміжок часу, щодо форми цієї участі; про належність особи до певних неформальних об'єднань тощо; підтвердити реальність настання шкоди від застосованих учасниками масових заворушень і виявлених на місці події знарядь; щодо мотивів та мети учасників масових заворушень [171, с. 17]. Також, вивчення слідів масових заворушень сприяє пізнанню способу вчинення злочинів, механізму дій злочинців та їх взаємодії із потерпілими.

Під час розслідування масових заворушень важливою є інформація, що становить ідеальні сліди злочину, тобто інформація, яку запам'ятали потерпілі

та свідки про обставини вчинення злочину, і яка зберігається у їх пам'яті у вигляді уявних образів. Інакше кажучи, ідеальними є сліди у пам'яті потерпілих та свідків – очевидців вчинення злочину. Як свідчить практика, масові заворушення є злочином, що триває від декількох годин до декількох діб, а, отже, ймовірність отримання достовірної інформації про злочин та його активних учасників від потерпілих та свідків є дуже високою. Носіями ідеальної інформації про досліджуваний злочин є: очевидці підготовки, вчинення та приховання злочину серед пересічних громадян, що перебували на місці вчинення цих дій або поблизу них; потерпілі; працівники правоохоронних органів, що здійснювали заходи із забезпечення правопорядку або припинення масових заворушень [98, с. 50].

Типова слідова картина масових заворушень залежить від того, чи були вони заздалегідь спланованими, чи виникли хаотично. Про організованість, тобто наявність організаторів масових заворушень, яких необхідно встановити в ході розслідування масових заворушень, свідчить наявність у слідовій картині не лише об'єктів, що підшуковуються вже в процесі заворушень (каміння, тротуарна плитка, цегла, пусті скляні пляшки, урни для сміття, фрагменти огорожі, вуличних, паркових лавок, сидіння, турнікети, перила зі стадіонів і таке ін.), але й заздалегідь підготовлених, а також слідів їх застосування. Такими об'єктами є: вогнепальна зброя (автомати, мисливські рушниці, карабіни, обрізи, пістолети тощо) та набої до неї; холодна зброя, частіше ударно-роздробляючого та метального типу; засоби, що використовуються як холодна зброя, але за призначенням не є такою (туристичні або господарські ножі, сокири, молотки тощо, бейсбольні бити, обрізки труб, металеві прутки тощо); вибухові пристрої або їх частини, у тому числі саморобні; запальні суміші (наприклад, коктейлі «Молотова», пляшки з нітрофарбою); паливно-мастильні речовини; засоби маскування зовнішності активних учасників масових заворушень (лижні шапки, так звані «балаклави», шарфи, рукавички (шкіряні або текстильні) тощо); засоби індивідуального захисту (протигази, респіратори, каски, капи тощо); сигнальні засоби

(пов'язки для позначення «своїх» у натовпі, ракетниці для позначення місця, вчинення певних дій) та інші [98, с. 46–47].

Під час огляду місця події досить часто виявляються сліди крові, особисті речі або одяг учасників та потерпілих, знаряддя, які використовувались злочинцями. Досить розповсюдженими серед слідів вчинення масових заворушень є сліди підпалів, а саме обгорілі предмети, залишки на них запалювальних речовин або саморобних запалювальних пристроїв. Слідами вчинення масових заворушень є і ознаки пошкоджень транспортних засобів, будівель, об'єктів цивільної інфраструктури, приміщень, вітрин або вікон. Важливими слідами масових заворушень є залишені на тілі учасників ушкодження, подряпини та садна з метою виявлення яких на тілі активних учасників проводиться освідчування. Поряд з ідеальними слідами вивчаються і записи камер відеоспостереження, а також матеріали ЗМІ, зібрані журналістами під час масових заворушень, що є беззаперечними доказами участі окремих осіб у масових заворушеннях та характеру вчинюваних ними дій.

Вивчення криміналістичної характеристики масових заворушень надало можливість детально розглянути такі елементи як спосіб вчинення злочину; предмет кримінально-протиправного посягання; особу правопорушника; особу потерпілого; обстановку вчинення злочину; типові сліди злочину.

До типових способів вчинення масових заворушень належать: 1) організація масових заворушень (створення сприятливих умов для зібрання людей та наростання конфлікту, розповсюдження інформації для провокування масових заворушень; попередня підготовка, підбір учасників та розмежування функцій і завдань між ними; пошук або виготовлення знарядь та засобів (вогнепальна або холодна зброя, вибухові пристрої, запалювальні суміші, дубинки, кийки, палиці тощо); провокація натовпу до вчинення злочинних дій); 2) активні та безконтрольні дії натовпу (вчинення сукупності активних злочинних дій окремими особами у натовпі, що виражається у агресивній поведінці, направленій на порушення громадської безпеки та

порядку, передбачає застосування вогнепальної або холодної зброї, вибухових пристроїв, запалювальних сумішей, палиць та інших предметів з метою пошкодження майна або завдання тілесних ушкоджень іншим особам, підпалів та підривів, захоплення адміністративних будівель та руйнування об'єктів цивільної інфраструктури, вчинення насильства та опору представникам правоохоронних органів); 3) протидія розслідуванню (надання неправдивих показань, знищення доказів, погрози і залякування свідків та потерпілих, заперечення участі у масових заворушеннях).

1.4. Механізм вчинення масових заворушень

Вчення про механізм злочину являє собою один із перспективних напрямків у дослідженнях криміналістичної науки. У цей час ще остаточно не сформовано поняття механізму злочину. Крім того, застосовуються навіть різні підходи до визначення і структурування елементів механізму вчинення окремих видів злочинів. Відсутність єдиного розуміння вказаної категорії ускладнює дослідження механізму вчинення окремих видів і груп протиправних діянь при розробці проблемних питань розслідування [35, с. 125].

Об'єктом дослідження криміналістики є два види взаємопов'язаної діяльності, по-перше, діяльність щодо вчинення кримінальних правопорушень та, по-друге, діяльність щодо їх розслідування. З цього виходить, що криміналістичною наукою вивчаються причини, умови та особливості вчинення кримінальних правопорушень, характер та комплекс дій злочинців, а також діяльність уповноважених правоохоронних органів, що проводиться з метою розслідування кримінальних правопорушень та їх протидії.

Механізм кримінального правопорушення доцільно розглядати як процес, що полягає у вчиненні злочинцем сукупності протиправних дій, які диференціюються обстановкою, часом, умовами, взаємодією та співвідношенням поведінки учасників кримінального правопорушення. Така

інформація є дієвим інструментом, що може використовуватись практичними працівниками з метою протидії кримінальним правопорушенням. Виходячи з цього, вивчення механізму кримінальних правопорушень сприяє формуванню моделі вчинення кримінального правопорушення за певних обставин та умов.

Серед сучасних вчених-криміналістів детальну увагу вивченню механізму вчинення злочинів приділили А.Ф. Волобуєв, В.А. Журавель та В.В. Тіщенко, які надали поняття механізму злочину, визначили його структуру, проаналізували значення для науки та практичної діяльності з розслідування злочинів.

А.Ф. Волобуєв зазначає, що предметом криміналістики є закономірні зв'язки між елементами механізму злочину, а завданням криміналістики – встановлення цих зв'язків. Механізм розглядається як процес взаємозв'язку та взаємодії суб'єкта злочинної діяльності з предметом посягання, потерпілим, знаряддями й засобами вчинення злочину, часу, місця та обстановки його вчинення, а також наслідків (зокрема різноманітних слідів злочину) [30, с. 19]. Таким чином, механізм охоплює сукупність дій злочинця, вчинених у взаємодії з навколишньою обстановкою, місцем, потерпілою особою у певний проміжок часу, які призвели до настання суспільно небезпечних наслідків [125, с. 89].

В.А. Журавель характеризує механізм кримінального правопорушення як внутрішній, системний, складний, динамічний порядок взаємодії криміналістично значущих елементів злочинної діяльності суб'єкта і факторів об'єктивної дійсності, що відображають зміст злочинної діяльності і обумовлюють виникнення криміналістично значущої інформації. Ця система включає: обстановку вчинення злочину; предмет злочинного посягання; комплекс дій злочинця і пов'язаних із ним осіб з готування, вчинення та приховування злочинів; ставлення суб'єкта до злочину, власних дій і їх наслідків; поведінка потерпілого (жертви) і дії осіб, які опинилися випадковими учасниками події злочину; зв'язки між діями і злочинним результатом [43, с. 169]. Вивчення механізму злочину як процесу вчинення

протиправних дій надає можливість встановити закономірності злочинної діяльності, сприяє визначенню механізму слідоутворення та успішному виявленню і фіксації слідів злочину [125, с. 89].

Л.В. Дундич механізм злочину розуміє як самостійну криміналістичну категорію – складний, взаємообумовлений, етапний (стадійний) динамічний процес взаємодії криміналістично значимих елементів, в першу чергу факторів об'єктивної дійсності та злочинної діяльності групового суб'єкта, спрямованої на вчинення злочинів, які у сукупності спричиняють виникнення криміналістично значимої інформації [35, с. 128–129]. Науковцями звертається увага на те, що механізм кримінального правопорушення є динамічним процесом, не просто сукупністю фактичних даних, що надає інформацію про кримінальне правопорушення, а послідовністю дій правопорушника, вчинених у визначений часовий інтервал та під впливом зовнішніх обставин, умов та поведінки учасників.

Дослідження всіх елементів та взаємозв'язків механізму вчинення злочину дає можливість відтворити послідовну картину його вчинення у часі, а саме: яким способом правопорушник здійснював протиправні дії на стадіях підготовки, вчинення та приховування кримінального правопорушення, як взаємодіяв із навколишньою обстановкою та особою потерпілого, які знаряддя та засоби використовував для досягнення кримінально-протиправного результату та яка слідова картина наявна на місці вчинення кримінального правопорушення [121, с. 24–25].

Заслужують на увагу дослідження вчених-криміналістів, що акцентують увагу на спорідненості механізму кримінального правопорушення та криміналістичної характеристики. Деякі з науковців вивчають механізм кримінального правопорушення як елемент криміналістичної характеристики. Щодо цього А.Ф. Волобуєв зазначає, що механізм злочину як наукова категорія тісно пов'язаний із поняттям криміналістичної характеристики. Механізм злочину – це об'єкт пізнання (реальна дійсність), а криміналістична характеристика виступає сукупністю знань про цей об'єкт (частина змісту

криміналістики) [30, с. 66–70]. Не можемо не погодитись із думкою науковця, так як криміналістична характеристика складається на підставі вивчення слідчої та судової практики, а механізм злочину знаходить своє відображення у матеріалах кримінального провадження [125, с. 89].

В.А. Журавель аналізуючи поняття криміналістичної характеристики та механізму злочину, говорить, що криміналістична характеристика злочинів – це наукова абстрактна категорія, у якій відображена якісно-кількісна інформація ретроспективної спрямованості як результат пізнання механізму певних різновидів злочинів, тобто механізм злочину – це об'єкт, що відображується, а криміналістична характеристика – це форма його відображення [43, с. 169]. Доцільно зауважити, що механізм злочину більш широке поняття, ніж спосіб злочину, який охоплює дії з підготовки, вчинення і приховування злочину та використані при цьому знаряддя і засоби, але більш вузьке, ніж криміналістична характеристика, яка містить опис, аналіз таких елементів злочинної діяльності як типова особа злочинця, особа потерпілого, обстановка, предмети і наслідки посягань. Таким чином, механізм злочину дає адекватну уяву про структурно-функціональну, змістовно-хронологічну сторону злочинної події та вказує на відповідні зв'язки між її елементами (обставинами), а криміналістична характеристика включає в себе опис всіх елементів злочинної діяльності певного виду, в тому числі її механізму, та аналіз їх зв'язків і залежностей [190, с. 146]. На нашу думку, механізм вчинення кримінального правопорушення та криміналістична характеристика перетинаються у питаннях способу вчинення кримінального правопорушення. Проте, слід зауважити, що механізм кримінального правопорушення у науковому контексті реконструює послідовність, характер та сукупність дій правопорушника у взаємодії з навколишньою обстановкою (час, місце, умови, знаряддя, засоби, очевидці, потерпілі), а криміналістична характеристика надає характеристику типових ознак кримінального правопорушення (спосіб, особа правопорушника, особа потерпілого, типові сліди, знаряддя та засоби, предмет злочинного посягання).

Визначення структури механізму злочину є одним із дискусійних питань у криміналістиці. А.Ф. Волобуєв підкреслює, що механізм злочину розглядається як функціональна динамічна система, у якій взаємодіють певні елементи злочину, між якими проявляються характерні зв'язки та залежності, які можуть бути використані при розслідуванні злочинів для встановлення обставин, що входять в предмет доказування. Ці зв'язки та залежності, будучи суттєвими для розслідування й повторюваними, мають характер закономірностей та вивчаються криміналістикою. Тому важливим завданням криміналістики є визначення цих елементів, характеру їх взаємозалежностей та зв'язків [30, с. 21]. У криміналістиці існує декілька думок щодо структури механізму злочину, відповідно до яких механізм злочину може охоплювати певні елементи складу злочину або криміналістичної характеристики, чи включає в себе стадії та способи вчинення злочину [125, с. 90].

На думку науковців, механізм кримінального правопорушення об'єднує такі елементи: 1) дії з підготовки такого правопорушення; 2) дії з його вчинення; 3) дії з його приховування; 4) знаряддя, засоби і навички їх використання; 5) зміст взаємодії співучасників; 6) послідовність і характер взаємодії злочинців з різними об'єктами і особами: потерпілими, іншими учасниками кримінального провадження, обстановкою події, предметом посягання [190, с. 145–146]. А.Ф. Волобуєв відносить до механізму злочину такі структурні елементи: 1) суб'єкт злочину; 2) предмет посягання і жертва злочину; 3) обстановка злочину; 4) спосіб злочину; 5) сліди злочину. На думку науковця, орієнтиром у визначенні кількості елементів механізму злочину мають служити елементи складу злочину (кримінально-правовий аспект), але це повинні бути такі елементи, знання про які можна використати для встановлення обставин злочину, які входять у предмет доказування [30, с. 21–22]. В.А. Журавель зауважує, що механізм злочину включає: 1) обстановку вчинення злочину; 2) предмет злочинного посягання; 3) комплекс дій злочинця і пов'язаних із ним осіб із готування, вчинення та приховування злочину; 4) ставлення суб'єкта до злочину, власних дій і наслідків; 5)

поведінка потерпілого (жертви) і дії осіб, які опинилися випадковими учасниками події злочину; 6) зв'язки між діями і злочинним результатом [43, с. 169]. Таким чином, структура механізму злочину не відповідає криміналістичній характеристиці або складу злочину, але своїм змістом має у повному обсязі розкривати сутність злочинної діяльності, зокрема характер протиправних дій, які вчинені правопорушником і його взаємодію з навколишньою обстановкою [125, с. 91].

Отже, на нашу думку, механізм вчинення масових заворушень – це складний динамічний процес, що охоплює комплекс дій злочинців щодо організації та підготовки масових заворушень (їх безпосереднього вчинення та приховування у вигляді протидії розслідуванню, заперечення участі та причетності до масових заворушень), а також взаємодія із потерпілими та вплив навколишньої обставин на вчинення масових заворушень. До механізму масових заворушень віднесено: 1) дії злочинців (комплекс дій з підготовки, вчинення, приховування масових заворушень та протидії розслідуванню); 2) дії потерпілих (взаємодія потерпілого із злочинцем); 3) вплив навколишніх обставин та умов на вчинення масових заворушень.

Особа злочинця або суб'єкт злочину є центральним елементом його механізму, оскільки саме суб'єкт приймає рішення щодо своєї протиправної поведінки, обирає предмет посягання і жертву злочину, місце, час та обстановку його вчинення, а також спосіб своїх дій і знаряддя [30, с. 22]. До особи злочинця при вчиненні масових заворушень належать особи організатори та учасники масових заворушень. Організатори здійснюють підготовчі дії та сприяють початку масових заворушень, провокують та підсилюють конфліктну обстановку, підбурюють натовп до вчинення злочинних дій. Учасниками масових заворушень є особи, які вчиняють активні протиправні дії, що полягають у порушенні громадської безпеки та порядку, спричиненні тілесних ушкоджень, пошкодженні майна, захопленні будівель тощо.

Спосіб злочину у сучасній криміналістиці розглядається як детермінована особистістю суб'єкта, предметом посягання (зокрема жертвою) і зовнішньою обстановкою система дій суб'єкта, спрямована на досягнення злочинної мети. Криміналістична значущість способу злочину полягає в тому, що він закономірно пов'язаний з особою злочинця та є не тільки проявом його інтересів і прагнень, але й може вказувати на наявність певних навичок, які були проявлені при вчиненні злочинних дій [30, с. 28–29]. Як ми вже зазначали, до способів вчинення масових заворушень належать доцільно віднести організацію масових заворушень, що полягає у їх підготовці та провокації, активні, безконтрольні та протиправні дії натовпу, а також протидія розслідуванню з метою уникнення кримінальної відповідальності.

Обстановка розглядається як комплекс зовнішніх умов, що оточують суб'єкта і впливають на його дії та їх наслідки. У криміналістичному розумінні обстановка поєднує в собі час і місце злочину разом з об'єктами, які там перебувають, що характеризує просторово-часові параметри злочинних дій. Місце злочину (ділянка місцевості, приміщення) є певною територією, на якій розташовані об'єкти, що певним чином впливають на процес вчинення злочину й тому можуть бути використані в кримінальному провадженні [30, с. 26–27]. Місце і час, як криміналістично значущі ознаки є обставинами, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Як правило, місцем вчинення масових заворушень є площі, вулиці, проспекти, стадіони, будівлі органів державної влади та правоохоронних органів. До часу вчинення масових заворушень слід віднести часовий проміжок від початку до закінчення активних дій натовпу, а також такі умови як пора року, час доби, що визначають певні особливості умов вчинення масових заворушень (погодні умови, видимість тощо).

Знаряддя вчинення протиправних дій визначаються як будь-які об'єкти матеріального світу, які суб'єкт використовує як інструмент для посилення певних або придбання нових можливостей здійснення впливу на якийсь предмет (руйнування або пошкодження для усунення перешкоди) або жертву

для досягнення злочинної мети [30, с. 29]. Знаряддя вчинення масових заворушень – це спеціально виготовлені або пристосовані предмети оточуючого середовища, зброя тощо, за допомогою яких реалізується обраний учасниками масових заворушень спосіб їх вчинення [171, с. 16]. До знарядь, які використовуються під час вчинення масових заворушень, на нашу думку, належить вогнепальна та холодна зброя, вибухові пристрою та речовини, запалювальні суміші, палиці, бити, кийки, газові балончики та інші предмети які злочинці можуть використати для спричинення тілесних ушкоджень або пошкодження будівель, споруд, транспортних засобів тощо.

Предметом посягання є предмет, на який злочинець впливає, здійснюючи щодо нього певні дії для задоволення своєї потреби. Тобто, це не будь-який елемент навколишньої обстановки, який піддавався впливу суб'єкта, а предмет, з яким пов'язане настання шкідливих наслідків, передбачених кримінальним законом. Поряд з предметом посягання суттєву роль у механізмі злочину відіграє особистість потерпілого або жертва, якою є фізична особа, яка безпосередньо піддавалася впливу з боку злочинця. У цьому разі вона може бути прирівняна до предмета посягання, впливаючи на який, злочинець має намір задовольнити наявні в нього потреби (реалізація мотиву) [171, с. 24–25]. Як нами вже визначено, до предмету кримінально-протиправного посягання масових заворушень належить життя і здоров'я осіб, державна або приватна власність, яку було пошкоджено або знищено під час вчинення масових заворушень, функціонування органів державної влади.

Таким чином, механізм вчинення масових заворушень – це складний динамічний процес, що охоплює комплекс дій злочинців щодо організації та підготовки масових заворушень (їх безпосереднього вчинення та приховування у вигляді протидії розслідуванню, заперечення участі та причетності до масових заворушень), а також взаємодія із потерпілими та вплив навколишніх обставин на вчинення масових заворушень. До механізму масових заворушень віднесено: 1) дії злочинців (комплекс дій з підготовки, вчинення, приховування масових заворушень та протидії розслідуванню); 2)

дії потерпілих (взаємодія потерпілого із злочинцем); 3) вплив навколишніх обставин та умов на вчинення масових заворушень.

Висновки до першого розділу

1. Визначено, що масові заворушення – це злочини, які посягають на суспільні відносини, що характеризуються дотриманням прав і свобод людини, гарантування безпеки їх життя і здоров'ю, функціонування органів державної влади, та які супроводжуються порушенням громадської безпеки та порядку у вигляді вчинення насильства над особою, завдання тілесних ушкоджень, здійснення погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель або споруд, а також вчинення опору представникам державної влади.

До ознак масових заворушень доцільно віднести такі:

1) масовий характер – участь у масових заворушеннях значної кількості осіб – натовпу (від десятків до сотень і тисяч осіб) серед яких є активні учасники масових заворушень, які характеризуються особливою агресивністю та зухвалістю;

2) масові заворушення є результатом активних, безконтрольних та умисних дій натовпу, що спрямовані на порушення громадської безпеки і порядку та умисного вчинення кримінальних правопорушень;

3) грубе порушення громадської безпеки, що загрожує життю і здоров'ю людей, а також вчинення насильства над особою;

4) порушення громадського порядку, що супроводжується активними протиправними діями натовпу у вигляді погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель або споруд, опору представникам державної влади;

5) об'єктом посягання масових заворушень є суспільні відносини, що характеризуються дотриманням прав і свобод громадянам, гарантують безпеку життя і здоров'ю людей та нормальне функціонування органів державної влади;

б) значна суспільна небезпека масових заворушень полягає у вчиненні протиправних дій агресивним натовпом із застосуванням зброї або предметів, які можуть бути використані як зброя з метою вчинення насильства над особою, завдання тілесних ушкоджень, а також здійснення погромів, підпалів та пошкоджень, що може нести загрозу для життя і здоров'я людей;

7) масові заворушення призводять до тяжких та особливо тяжких наслідків у вигляді насильства над особою, завдання тілесних ушкоджень та загибелі людей.

2. Криміналістична характеристика масових заворушень – сукупність узагальнених даних, що визначають ключову для криміналістичної методики структуру масових заворушень, характеризують її основоположні елементи (спосіб, особа злочинця, обстановка, сліди, знаряддя та засоби, наслідки, потерпілий) та на практиці надають слідчому орієнтовну інформацію щодо злочинця та способу вчинення масових заворушень, що забезпечує визначення напрямку та тактики розслідування. Криміналістична характеристика масових заворушень охоплює спосіб вчинення злочину; предмет протиправного посягання; особу правопорушника; особу потерпілого; обстановку вчинення злочину; типові сліди злочину.

3. До типових способів вчинення масових заворушень належать: 1) організація масових заворушень (створення сприятливих умов для зібрання людей та наростання конфлікту, розповсюдження інформації для провокування масових заворушень; попередня підготовка, підбір учасників та розмежування функцій і завдань між ними; пошук або виготовлення знарядь та засобів (вогнепальна або холодна зброя, вибухові пристрої, запалювальні суміші, дубинки, кийки, палиці тощо); провокація натовпу до вчинення злочинних дій); 2) активні та безконтрольні дії натовпу (вчинення сукупності активних злочинних дій окремими особами у натовпі, що виражається у агресивній поведінці, направленій на порушення громадської безпеки та порядку, передбачає застосування вогнепальної або холодної зброї, вибухових пристроїв, запалювальних сумішей, палиць та інших предметів з метою

пошкодження майна або завдання тілесних ушкоджень іншим особам, підпалів та підривів, захоплення адміністративних будівель та руйнування об'єктів цивільної інфраструктури, вчинення насильства та опору представникам правоохоронних органів); 3) протидія розслідуванню (надання неправдивих показань, знищення доказів, погрози і залякування свідків та потерпілих, заперечення участі у масових заворушеннях).

4. Механізм вчинення масових заворушень – це складний динамічний процес, що охоплює комплекс дій злочинців щодо організації та підготовки масових заворушень (їх безпосереднього вчинення та приховування у вигляді протидії розслідуванню, заперечення участі та причетності до масових заворушень), а також взаємодія із потерпілими та вплив навколишньої обставин на вчинення масових заворушень. До механізму масових заворушень віднесено:

- 1) дії злочинців (комплекс дій з підготовки, вчинення, приховування масових заворушень та протидії розслідуванню);
- 2) дії потерпілих (взаємодія потерпілого із злочинцем);
- 3) вплив навколишніх обставин та умов на вчинення масових заворушень.

РОЗДІЛ 2. ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗСЛІДУВАННЯ МАСОВИХ ЗАВОРУШЕНЬ

2.1. Обставини, що підлягають встановленню при розслідуванні масових заворушень

КПК України визначено, що досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до ЄРДР. В порядку ст. 214 КПК України слідчий, дізнавач, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до ЄРДР, розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з ЄРДР [83].

Особливістю початку розслідування масових заворушень є те, що його приводом, як правило, є безпосереднє виявлення ознак масових заворушень оперативними підрозділами, слідчими чи прокурором [171, с. 25]. Масові заворушення вчиняються явно і не приховуються від працівників правоохоронних органів, очевидців та потерпілих. Учасники масових заворушень вчиняють протиправні дії демонстративно та показово не намагаючись приховати характер своїх дій в момент їх вчинення та здійснюючи опір працівникам поліції під час припинення злочинних дій.

О.П. Кузьменко зазначає, що на етапі виявлення ознак, що свідчать про вчинення масових заворушень, складаються найрізноманітніші ситуації, від характеру яких по суті, і залежить напрям та зміст діяльності слідчого із досудового розслідування злочину цього виду [98, с. 67]. Першочерговим після виявлення правоохоронними органами або отримання повідомлення про вчинення масових заворушень є забезпечення заходів щодо припинення протиправних дій та затримання учасників масових заворушень, надання допомоги потерпілим, забезпечення охорони місця події та невідкладне

проведення першочергових слідчих (розшукових) дій з метою фіксації слідів і показань учасників масових заворушень.

Приводами для початку досудового розслідування масових заворушень можуть бути і заяви або повідомлення підприємств, установ, організацій, посадових осіб, представників влади, громадськості або окремих громадян про участь певних осіб в організації масових заворушень, що супроводжувалися насильством над особою, погромами, підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насильницьким виселенням громадян, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя, чи про активну участь певних осіб у масових заворушеннях; повідомлення представників влади, громадськості або окремих громадян, які затримали підозрювану особу на місці організації масових заворушень чи при активній участі певних осіб у масових заворушеннях, що супроводжувалися насильством над особою, погромами, підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насильницьким виселенням громадян, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, які використовувалися як зброя, масових заворушеннях або затриманні їх на місці вчинення злочину; повідомлення, опубліковані в пресі тощо [171, с. 25–26].

Масові заворушення, безперечно, є очевидними злочинами, тому досудове розслідування, як правило, починається одразу після встановлення факту їх вчинення, або під час їх вчинення, якщо злочин ще триває. Інколи виникають складнощі із правильною кваліфікацією цього злочину, оскільки масові заворушення можуть вчинятися протягом декількох днів на значній території або у певному регіоні. Тоді за окремими фактами злочинних дій можуть починатися окремі розслідування, що пізніше, за наявності достовірної інформації, що ці кримінальні правопорушення вчинені однією групою активних учасників масових заворушень, об'єднуються у єдине провадження та перекваліфікуються. Необхідно врахувати і те, що у ході масових заворушень можуть відбуватися численні і різноманітні кримінальні

правопорушення [171, с. 25–27]. На даному етапі важливим є проведення першочергових слідчих (розшукових) дій з метою отримання інформації про вчинення масових заворушень та їх кваліфікації і відмежування від суміжних складів кримінальних правопорушень.

А.І. Лісняк за результатами вивчення судово-слідчої практики визначив джерела, що стали підставою для внесення відомостей до ЄРДР за фактом учинення масових заворушень: а) заяви і повідомлення, що надійшли від громадян (77 %); б) повідомлення працівників інших установ й організацій (12 %); в) матеріали розслідування, виділені з інших кримінальних проваджень (9 %); г) матеріали, отримані під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій (2 %) [119, с. 98].

Отже, початковий етап розслідування масових заворушень характеризується тим, що вказані злочини вчиняються явно і не приховуються від працівників правоохоронних органів, очевидців та потерпілих. Приводом для початку досудового розслідування та внесення відомостей до ЄРДР є повідомлення про вчинення масових заворушень від потерпілих, посадових осіб та працівників підприємств, установ та організацій, а також представників державної влади, засобів масової інформації та очевидців.

Після отримання повідомлення про вчинення масових заворушень необхідним є забезпечення заходів щодо припинення протиправних дій та затримання правопорушників, надання допомоги потерпілим, забезпечення охорони місця події та невідкладне проведення першочергових слідчих (розшукових) дій.

За результатами проведеного анкетування працівників НП України, визначено, що потребують додаткового вивчення і розроблення такі положення методики розслідування масових заворушень: 1) криміналістична характеристика – 17,65 %; 2) особливості початкового етапу розслідування – 23,53 %; 3) типові слідчі ситуації і версії – 47,79 %; 4) обставини, що підлягають встановленню – 13,97 %; 5) тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій – 39,71 %.

Успішне виконання завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК України) потребує встановлення в ході досудового розслідування масових заворушень всіх обставин, що підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях цієї категорії злочинів [171, с. 27]. Такі обставини визначені ст. 91 КПК України і охоплюють такі дані, які мають суттєве значення для розслідування та підлягають обов'язковому з'ясуванню під час досудового розслідування. Однак, слід зауважити, що вказаний у ст. 91 КПК України перелік обставин не є вичерпним і конкретизується в залежності від виду та особливостей окремих видів кримінальних правопорушень.

Як зазначають науковці, визначений у ст. 91 КПК України перелік обставин підлягає деталізації при розробці типової методики розслідування кримінального правопорушення, оскільки в ході досудового розслідування слідчий повинен встановити не лише обставини, що становлять предмет доказування, але й проміжні факти та відомості. Коло обставин, що підлягають встановленню, залежить від типової слідчої ситуації, яка складається на початковому етапі розслідування [172, с. 22]. Погоджуємось з думкою А.І. Лісняка про те, що визначені законодавцем обставини є умовною категорією, з огляду на яку уповноважена особа повинна будувати конкретне кримінальне провадження чи збільшуючи, чи зменшуючи їх перелік [119, с. 105]. Викладені у ст. 91 КПК України обставини є загальним переліком для всіх кримінальних проваджень і лише в залежності від виду кримінального правопорушення вказаний перелік може бути скорочений або доповнений окремими обставинами, що мають значення для розслідування.

На думку М.М. Єфімова, предмет доказування при розслідуванні становить систему взаємопов'язаних елементів і виключення будь-якого з них робить проблематичним вирішення завдання кримінального переслідування. До принципів побудови даної системи належать: необхідність встановлення всіх ознак кримінального правопорушення, передбачених кримінальним законодавством; з'ясування та конкретизація елементів кримінально-правової характеристики через його криміналістичну характеристику з урахуванням

типових для даного кримінального правопорушення закономірностей і зв'язків; відповідність обставинам, передбаченим нормами КПК України. Тобто предмет доказування розглядається як єдність п'яти груп обставин, що визначають напрям і межі розслідування, а саме: 1) обставини, пов'язані із встановленням та доказуванням кримінального правопорушення; 2) обставини, пов'язані із встановленням та доказуванням вини обвинувачених у вчиненні кримінального правопорушення; 3) обставини, що впливають на ступінь та характер відповідальності обвинувачених; 4) обставини, пов'язані із встановленням характеру і розміру завданої шкоди; 5) обставини, що сприяли формуванню злочинної групи та вчиненню кримінального правопорушення. Серед обставин, що підлягають встановленню, також необхідно виокремити: просторово-часові зв'язки між окремими слідами кримінального правопорушення та обставинами події; ідентифікаційні та ситуаційні властивості слідів і їхню доказову цінність; причини відсутності або наявності слідів як фактів, що суперечать природному перебігу аналогічних подій (негативні обставини) [42, с. 24].

Аналіз статистичних даних говорить про те, що з 221 кримінальних правопорушень за ст. 294 КК України, вчинених протягом 2013–2025 років повідомлення про підозру вручено 77 особам, а рішення щодо закінчення або зупинення досудового розслідування не прийнято у 160 кримінальних провадженнях [149], що свідчить про низьку результативність розслідування, проблеми у доказуванні та неефективну роботу працівників досудового розслідування щодо притягнення до кримінальної відповідальності осіб, причетних до вчинення злочинів. Вказане зумовлює необхідність у визначенні переліку обставин, що підлягають встановленню під час розслідування масових заворушень та їх систематизації з метою зручного і результативного використання слідчим під час розслідування масових заворушень.

Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень, є невід'ємним елементом окремої криміналістичної методики, оскільки вони встановлюються на кожному етапі

розслідування злочинів. Зміст таких обставин насамперед зумовлюється предметом доказування, складом злочину, описаного в кримінальному законі, та специфікою механізму вчинення конкретного кримінального правопорушення. Тому немає необхідності у формуванні уніфікованої системи обставин, що підлягають з'ясуванню, для всіх без винятку кримінальних проваджень, адже вони уточнюються в кожному випадку розслідування кримінального правопорушення чи в їх сукупності залежно від їх криміналістичної класифікації [167, с. 182]. Такі обставини – це не просто механічне поєднання елементів предмета доказування і диспозицій відповідних статей КК України, вони визначають загальний напрям розслідування, встановлюють його межу і повноту [192, с. 143].

До обставин, які підлягають встановленню, належить чітко визначений перелік відомостей, які в сукупності утворюють склад кримінального правопорушення та встановлюють необхідні й достатні обставини для швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду [61, с. 81]. Обставини, що підлягають встановленню тісно пов'язані із доказуванням, адже становлять орієнтовний перелік даних, які повинні бути досліджені у ході розслідування, а доказування, відповідно до ст. 91 КПК України, полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження.

Розкриття кримінального правопорушення вимагає встановлення всіх обставин розслідуваної події в необхідному обсязі, хронологічній послідовності, зв'язках і відносинах, виявленні їхніх ознак і властивостей, станів, у тому числі фізичних, фізіологічних і психічних характеристик його учасників. Це в остаточному підсумку дозволяє повно і правильно усвідомити сутність учиненого правопорушення, дати йому відповідну правову оцінку, з'ясувати психологічні зовнішні механізми поведінки його учасників, тобто всі ті обставини, які впливають зі змісту кримінального і кримінально-процесуального законів [46, с. 59]. Це зумовлює практичне значення обставин, що підлягають встановленню, які забезпечують з'ясування відомостей, що

мають значення для успішного виконання завдань розслідування та встановлення істини у кримінальному провадженні.

Вчені-криміналісти використовують різні поняття для вказаної категорії, а саме: обставини, що підлягають з'ясуванню (О.В. Одерій, О.В. Пчеліна, В.Ю. Шепітько), обставини, що підлягають встановленню (В.В. Тіщенко, М.І. Скригонюк, М.М. Єфімов, А.І. Лісняк), обставини, що підлягають доказуванню (Ю.А. Кушнерук, А.С. Амеліна, В.А. Мітякін).

О.В. Пчеліна говорить, що обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінального правопорушення, є міжпредметною категорією, оскільки вивчаються одночасно такими науками як кримінальний процес і криміналістика. При цьому в кожній із названих наук для позначення згаданих обставин використовується різна термінологія. Зокрема, в кримінальному процесуальному праві вказану категорію позначають як предмет доказування або обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. У криміналістиці ж зустрічаються такі поняття як «предмет розслідування», «обставини, що підлягають встановленню», або «обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінальних правопорушень [169, с. 277–278].

В.В. Тіщенко також зазначає, що розкритим може вважатися кримінальне правопорушення лише в результаті правильного і повного встановлення обставин розслідуваної події і винних осіб. Обставини, що підлягають доказуванню, є необхідним елементом в структурі методики розслідування окремих категорій злочинів. Їх визначення надає розслідуванню цілеспрямованості, а їх встановлення дозволяє дати правильну кримінально-правову оцінку події, забезпечує повноту і всебічність розслідування [191, с. 30]. Обставини, що підлягають встановленню є своєрідним планом, який визначає актуальні та пріоритетні дані, що на практиці дозволяє визначити послідовність проведення слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів з метою швидкого отримання доказів та виявлення слідів.

На думку А.Ю. Журавльова, обставини, що підлягають доказуванню, доцільно класифікувати в такий спосіб: 1) обставини, які стосуються події кримінального правопорушення; 2) обставини, які стосуються особистості правопорушника; 3) обставини, які стосуються особистості потерпілого; 4) обставини, які стосуються наслідків, що настали в результаті вчинення кримінального правопорушення [42, с. 59].

За результатами аналізу слідчої та судової практики, поглядів науковців на поняття, структуру і значення обставин, що підлягають установленню в контексті кримінальних правопорушень щодо обігу порнографічних предметів С.С. Вітвіцький, О.О. Волобуєва, М.В. Войчишена зазначають, що дана категорія має містити, крім перелічених у ст. 91 КПК України, такі обставини, що: 1) підтверджують: а) факт учинення протиправних дій з обігу порнографічних предметів, до яких слід віднести фактичні дані щодо виявлення ознак кримінального правопорушення, час, місце, обстановку вчинення протиправних дій; б) належність виявлених та вилучених предметів до предметів порнографічного характеру; в) факт примушування неповнолітніх або малолітніх осіб до участі у створенні предметів порнографічного характеру; 2) характеризують: а) особу правопорушника, включаючи демографічні та особисті дані; б) суб'єктивну сторону кримінального правопорушення (вина, мотив і мета вчинення протиправних дій); в) спосіб учинення кримінального правопорушення, використання знарядь і засобів, спеціальних навичок, знань та вмінь під час учинення протиправних дій; 3) свідчать про: а) вчинення кримінального правопорушення організованою групою та розподіл функцій між ними; б) характер завданої шкоди та наслідків, які настали в результаті протиправних дій [121, с. 82].

В.В. Тіщенком згруповані обставини, що підлягають встановленню при розслідуванні корисливо-насильницьких злочинів: 1) обставини, пов'язані з подією злочину (наявність означеної події, спосіб заволодіння майном; знаряддя та засоби, час, місце та інші умови вчинення злочину; наявність чи

відсутність проникнення в житло, приміщення та інше сховище); 2) обставини, пов'язані з об'єктом злочину: предмет злочинного посягання (найменування викраденого майна, його кількість, властивості, вартість); хто є потерпілим і цивільним позивачем; 3) обставини, пов'язані з особами, що вчинили злочин: персонографічні дані; дані, що мають кримінально-правове значення; дані, що характеризують групу осіб, яка вчинила злочин чи займалася корисливо-насильницькою діяльністю; 4) обставини, які визначають винність обвинуваченого, мету злочину, підтверджують його корисливий мотив; 5) обставини, що відносяться до наслідків злочину: ступінь здійснення задуманого злочину; факт вилучення майна; наявність, характер і тяжкість тілесних ушкоджень, що заподіяні потерпілому, або факт його смерті; характер і розмір заподіяної шкоди; доля викраденого майна на момент розкриття злочину [191, с. 30–31].

О.В. Одерій в контексті методики розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля визначив такі групи обставин, які підлягають з'ясуванню під час досудового розслідування:

1. Подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини його вчинення): а) фактичні дані події кримінального правопорушення; б) обставини, що пов'язані з наслідками вчиненого кримінального правопорушення.

2. Обставини, пов'язані із суб'єктом, суб'єктивною стороною кримінального правопорушення: а) юридичний статус особи, що вчинила кримінальне правопорушення; б) кількість осіб, що брали участь у реалізації протиправних дій або окремих етапів; їх роль; в) наявність ознак організованості в діях групового суб'єкта кримінального правопорушення, розподіл ролей співучасників, їх функції в загальному механізмі вчинення кримінального правопорушення; г) форма вини і мотив вчинення кримінального правопорушення.

3. Інші обставини: а) обставини, що впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення; б) обставини, що сприяли

вчиненню кримінального правопорушення; в) розмір процесуальних витрат [139, с. 256–274].

А.І. Лісняком виокремлено обставини, які підлягають встановленню при розслідуванні масових заворушень: а) чи дійсно мали місце масові заворушення; б) які способи підготовки до масових заворушень мали місце (складання плану дій, підбір співучасників, підготовка знарядь для нанесення тілесних ушкоджень чи пошкодження окремих об'єктів та інші); в) які способи безпосереднього вчинення масових заворушень (порушення спокою різних осіб у громадських місцях, нанесення тілесних ушкоджень особам, що знаходяться в місці масових заворушень (працівники установ, глядачі, вболівальники, спортсмени) та інші); г) які способи приховування масових заворушень (знищення відеокамер зовнішнього спостереження за певний час до вчинення злочинного діяння, знищення слідів протиправного діяння та речових доказів, застосовування корумпованих зв'язків в органах державної влади й управління тощо); ґ) яка тривалість масових заворушень, а також час та місце їх учинення; д) які відомості характеризують правопорушника та особу потерпілого; е) в яких умовах відбувалися протиправні дії; є) які були знаряддя вчинення масових заворушень; ж) чи не спровокували потерпілі протиправні дії; з) обставини, що впливають на ступінь й характер відповідальності підозрюваного; и) причини та умови, що сприяли вчиненню протиправних дій; і) чи не було під час масових заворушень вчинено інших правопорушень; к) чи мала місце діяльність злочинної групи; л) якщо так, то яка структура злочинної групи; м) який розподіл злочинних ролей всередині групи [119, с. 113–114].

М.І. Скригонюк відзначає, що у процесі досудового розслідування масових заворушень необхідно встановити такі обставини: 1) які саме діяння вчинено учасниками натовпу: чи є в них ознаки масових заворушень і якщо так, то які конкретно; 2) місце і час учинення масових заворушень, обставини, за яких вони відбулися (проведення мітингу, демонстрації, страйку, спортивних заходів тощо); 3) які інші кримінальні правопорушення вчинені в

процесі масових заворушень; 4) який ступінь організованості масових заворушень, їх мотиви, наявність лідерів-виконавців; 5) хто є організатором масових заворушень та їх активні учасники, чи не притягалися вони раніше до адміністративної, кримінальної відповідальності; 6) чи застосовувалися зброя або інші предмети як зброя; 7) винність обвинуваченого у вчиненні масових заворушень, мотиви і мета, форма його діянь; 8) хто є потерпілим, чи не спровокували вони самі підбурювання людей до непокори, збудження в них негативного, ворожого ставлення до громадського порядку, чи заподіяна шкода здоров'ю потерпілих, і якщо так, то який ступінь тяжкості; 9) який характер і розмір шкоди завданої масовими заворушеннями та іншими злочинами кожному потерпілому, а також розміри витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілих від кримінального правопорушення; 10) якої загальної шкоди завдано масовими заворушеннями; 11) які причини й умови сприяли вчиненню масових заворушень; 12) якщо учасники масових заворушень учиняли діяння специфічним способом, то необхідно встановити криміналістичний механізм відповідної специфіки, а також національний, соціальний, віковий, статевий склад натовпу і мотиви злочину; 13) якщо обвинувачений неповнолітній, то необхідно встановити умови його життя, виховання, а також, хто є підбурювачем, який схилив неповнолітнього до вчинення масових заворушень тощо; 14) якщо в натовпі, що безчинствує, перебували психічно хворі особи, то необхідно додатково встановити їх кількість, вік, умови та місце проживання, причини появи в громадському місці, відповідних організаторів; 15) шляхом проведення судово-плебсологічної експертизи встановити причини й умови зібрання маси людей, її трансформації в натовп, що безчинствує (мотиви збудження). Події, що відбулися, є суспільними чи масовими заворушеннями (який їх вид і характер) [176, с. 368–369].

Слід зазначити, що науковці А.І. Лісняк та М.І. Скригонюк вивчаючи обставини, що підлягають встановленню під час розслідування масових заворушень не систематизують обставини, а надають їх розгорнутий перелік.

Водночас, сучасні зарубіжні дослідження присвячені вивченню обставин поширення заворушень між містами [215], роль раси, імміграції, соціальної нерівності та тактики поліції при виникненні заворушень на початковому етапі [216] та обставини зменшення або посилення конфлікту між поліцією та учасниками масових заворушень [217].

Зважаючи на те, що у методиці розслідування масових заворушень обставини, що підлягають встановленню подаються у вигляді розгорнутого переліку, доцільним є систематизувати та викласти їх у вигляді алгоритму встановлення обставин на кожному етапі досудового розслідування:

1) на етапі отримання повідомлення про кримінальне правопорушення або інші події встановлюються обставини, що характеризують подію кримінального правопорушення (які протиправні дії вчинено; чи має протиправне діяння ознаки злочину, передбаченого ст. 294 КК України) та обставини, що характеризують обстановку вчинення злочину (час, місце);

2) на початковому етапі розслідування встановлюються: обставини, що характеризують особу злочинця (характеристика особи злочинця, його дані та ознаки; наявність організатора масових заворушень; дії кожного із учасників масових заворушень; організований характер вчинення масових заворушень); обставини, що характеризують суб'єктивну сторону злочину (мотив; мета; умисел); обставини, що характеризують спосіб вчинення злочину (підготовка; механізм вчинення злочину; приховування протиправних дій; використання зброї та інших предметів як зброї; знаряддя і засоби вчинення злочину); обставини, що характеризують наслідки злочину (відомості про потерпілих осіб; характер негативних наслідків масових заворушень (матеріальна, моральна або фізична шкода));

3) на подальшому етапі встановлюються обставини, які впливають на кримінальну відповідальність особи (обставини, які обтяжують покарання; обставини, які пом'якшують покарання або виключають кримінальну відповідальність; визнання вини, підписання угоди про визнання винуватості або закриття кримінального провадження).

2.2. Типові слідчі ситуації та версії розслідування масових заворушень

У криміналістиці особлива увага приділяється ситуаційному підходу до розслідування. Даний підхід полягає у формуванні слідчої ситуації на основі вивчення наявної під час розслідування інформації про обставини вчинення кримінального правопорушення. В цілому, слідчі ситуації відображають стан розслідування на певному етапі, повноту та достовірність наявних у розпорядженні слідчого доказів, необхідність їх перевірки та вирішення окремих завдань розслідування, подолання проблем та складнощів.

Розслідування кримінальних правопорушень є складним процесом, який вимагає аналізу наявної на момент розслідування інформації, вивчення доказів та фактичних даних щодо вчинення протиправних дій з метою формування завдань розслідування та здійснення тактико-організаційних заходів. На кожному етапі розслідування виникають слідчі ситуації, які характеризують певну стадію провадження, наявність або відсутність доказів, проблеми та можливості їх вирішення. Зважаючи на те, що слідчі ситуації при розслідуванні певного виду кримінальних правопорушень є подібними, науковці шляхом вивчення і узагальнення практики розслідування виокремлюють типові слідчі ситуації кримінальних правопорушень, що допомагає визначити труднощі у ході розслідування та окреслити шляхи їх подолання за допомогою побудови тактичних завдань та їх рішень [131, с. 13]. Формування та побудова тактичних завдань розслідування вимагає вивчення наявних у слідства доказів, аналізу слідчої ситуації, визначення переліку обставин, що підлягають встановленню. Як правило, відсутність доказової інформації, конфліктність слідчої ситуації та проблемні аспекти розслідування розв'язуються за допомогою постановки тактичних завдань та пошук шляхів їх вирішення.

Ефективність розслідування багато в чому залежить від того, наскільки правильно оцінена слідча ситуація. Будь-яке розслідування, як відомо,

здійснюється в певних конкретних умовах часу, місця, середовища, поведінки осіб, що опинилися у сфері кримінального судочинства, у взаємозв'язках з іншими процесами об'єктивної дійсності. Вся ця система складних взаємодій і утворює в результаті ту конкретну обстановку, в якій діє слідчо-оперативна група, і яку в криміналістиці називають слідчою ситуацією. Оцінка слідчої ситуації проводиться під час всього процесу розслідування, вона є самостійним вагомим чинником, що впливає на процес прийняття багатьох важливих рішень у кримінальному провадженні. Більш того, систематизація криміналістично значимої інформації, що здійснюється слідчим у процесі розслідування, неможлива без оцінки ходу і результатів процесуального пізнання. Слідча ситуація відбиває стан незавершеного розслідування на певному етапі, а також його перспективи [171, с. 34]. Правильне розуміння та оцінка слідчої ситуації допомагає слідчому у побудові слідчих версій, окресленні проблем і труднощів, визначенні завдань, побудові алгоритмів і тактичних рішень, що сприятимуть здійсненню повного та всебічного розслідування.

При розробці методики розслідування окремого виду кримінальних правопорушень враховуються типові слідчі ситуації, які можуть виникати на різних етапах розслідування. Під типовою слідчою ситуацією слід розуміти сукупність інформаційних даних про подію кримінального правопорушення і обставини, які характеризують обстановку його розслідування на конкретному етапі та обумовлюють вибір засобів та методів розслідування та спрямованість розслідування в цілому. У вузькому розумінні слідча ситуація визначається як сукупність умов, у яких у певний момент здійснюється розслідування. В свою чергу, криміналістична версія визначається як логічно побудоване та засноване на фактичних даних обґрунтоване припущення про обставини кримінального правопорушення, що потребує відповідної перевірки [172, с. 22].

В.Ю. Шепітько розглядає слідчу ситуацію у широкому і вузькому сенсі. У широкому розумінні слідча ситуація являє собою сукупність усіх умов, що

впливають на розслідування і визначають його особливості. Така сукупність найбільш повно характеризує і відображає усе, що впливає і може впливати на розслідування кримінального правопорушення, а відтак, дозволяє вичерпно визначити шляхи і засоби цілеспрямованого впливу на сформовану слідчу ситуацію. Практично більш значущим є поняття слідчої ситуації у вузькому розумінні – як характеристики інформаційних даних, котрі має слідство на конкретному етапі розслідування [70, с. 281]. Значущими при формуванні слідчих ситуацій є саме умови та обставини, які впливають на розслідування. Такі умови можуть як сприяти розслідуванню, так і суттєво заважати проведенню необхідних слідчо-розшукових дій та тактико-організаційних заходів. До таких умов можна віднести поведінку та активність учасників кримінального провадження, наявність у слідчих підрозділів сучасних технічних засобів, які сприяють розслідуванню, а також можливість отримання та дослідження доказів, встановлення обставин вчинення кримінальних правопорушень.

В.В. Тіщенко та О.О. Подобний окреслюють слідчу ситуацію, як суму значущої для розслідування інформації, що є в розпорядженні слідчого до визначеного моменту розслідування. Зміст слідчої ситуації складають: а) зібрані при провадженні докази; б) інша інформація, що має значення для розслідування; в) відомості про джерела отримання такої інформації [192, с. 143–144]. Вважаємо за доцільне до змісту слідчої ситуації віднести її проблемність та конфліктність, що є суттєвим при визначенні тактичних завдань та напрямку розслідування.

В.М. Шевчук зауважує, що слідча ситуація – це системне, досить складне, багатокомпонентне утворення, зміст якого складають різні умови, обставини, чинники, що визначають обстановку процесу розслідування на певному його етапі і мають значення для обрання і реалізації оптимальних прийомів, методів і засобів. На підтвердження висловленого свідчить той факт, що переважна більшість науковців, досліджуючи поняття тактичних

засобів, розглядають ситуаційну обумовленість як одну із важливих ознак цієї криміналістичної категорії [202, с. 147].

За своєю природою умови, що впливають на формування слідчих ситуацій, можуть бути розділені на фактори: інформаційного характеру (фактичні дані про обставини вчиненого кримінального правопорушення, джерела отримання доказів, поінформованість зацікавлених суб'єктів про хід розслідування тощо); процесуального та тактичного характеру (можливості отримання та використання доказів, тактичні особливості вирішення задач, що виникають в ході розслідування, тощо); психологічного характеру (взаємовідносини суб'єкта розслідування та осіб, що мають відношення до події правопорушення, особливості психології цих осіб тощо); організаційного та матеріально-технічного характеру (наявність необхідних сил та засобів, можливості їх використання) [59, с. 123–124]. Таким чином, слідча ситуація є охоплює тактико-організаційні, процесуальні, психологічні, інформаційні та технічні фактори, що визначають перебіг та особливості розслідування.

На нашу думку, слідчу ситуацію слід розглядати як комплекс таких складових: 1) сукупність інформаційних відомостей про кримінальне правопорушення – фактичні дані, що визначають обставини вчинення кримінального правопорушення та викривають злочинця (показання свідків, висновки експертиз, протоколи слідчих (розшукових) дій, речові докази та сліди вчинення кримінального правопорушення); 2) умови, що впливають на розслідування кримінального правопорушення (взаємодія органів досудового розслідування з іншими підрозділами, поведінка та активність учасників кримінального провадження, наявність у слідчих підрозділів сучасних технічних засобів, які сприяють розслідуванню); 3) проблемні аспекти та труднощі (знищення слідів або втрата доказів, протидія розслідуванню, відмова від надання показань підозрюваним, неможливість проведення слідчих (розшукових) дій, вибір неефективної тактики розслідування, конфлікт між слідчим та учасниками розслідування); 4) психологічні аспекти

(лінія поведінки окремих учасників, конфліктність, особливості використання тактичних прийомів під час проведення слідчих (розшукових) дій).

Типізація слідчих ситуацій передбачає їх розподіл за певними критеріями на окремі групи та види. В.О. Пчеліна вважає, що найуживанішою є класифікація слідчих ситуацій за такими критеріями: за рівнем інформаційної достатності (сприятливі та несприятливі); за рівнем суперництва інтересів учасників кримінального процесу (конфліктні та безконфліктні); за часом виникнення (початкові, проміжні та кінцеві) тощо. Також прийнято виділяти прості та складні слідчі ситуації [166, с. 352].

В загальному вигляді слідчі ситуації класифікуються за різними підставами на такі: а) ситуації типові й конкретні; б) ситуації, що складаються при розслідуванні у провадженні в цілому або при проведенні окремої слідчої (розшукової) дії; в) ситуації конфліктні й безконфліктні [192, с. 143–144]. Типові слідчі ситуації формуються за результатами вивчення слідчої практики та є притаманними для кримінальних правопорушень певного виду і характерними для визначеного ними етапу розслідування (початкового, подальшого, окремих тактичних операцій або слідчих (розшукових) дій). В свою чергу конкретні слідчі ситуації формуються під час розслідування певного кримінального правопорушення із врахуванням саме тої обстановки, яка властива для нього.

Поділ слідчих ситуацій на конфліктні і безконфліктні ґрунтується на характеристиці одного з психологічних компонентів слідчої ситуації: суперництва та протидії сторін. Зазначений поділ ситуацій має найбільш загальну психологічну спрямованість, що дозволяє намітити тактику розслідування лише в загальних рисах. У загальній проблемі слідчої ситуації варто розрізняти ситуації, що характеризують розслідування в цілому, і такі, що виникають при провадженні окремих слідчих (розшукових) дій. Щодо цього слушно виділяти ситуації окремих слідчих (розшукових) дій: огляду місця події, обшуку, пред'явлення для впізнання, допиту та ін. [70, с. 282].

Науковці класифікують слідчі ситуації за такими критеріями: 1) залежно від кількості, характеру та змісту формуючих чинників усі складні ситуації диференціюються на проблемні, конфліктні, тактичного ризику, комбіновані (змішані) ситуації; 2) за ступенем спільності слідчі ситуації підрозділяють на типові, характерні для переважної більшості кримінальних правопорушень певного виду на тих або інших етапах розслідування (початковому, наступному, завершальному) і специфічні, тобто такі, що трапляються на практиці досить рідко; 3) за обсягом і характером дефіциту інформації слідчі ситуації підрозділяють на такі види: відсутні або мають місце неповні відомості про подію кримінального правопорушення і злочинця; мають місце недостатньо повні відомості про розслідуване кримінальне правопорушення; подія кримінального правопорушення є очевидною, злочинця встановлено [70, с. 282].

На нашу думку, теоретичне та практичне значення має класифікація слідчих ситуацій надана К.О. Чаплинським, О.В. Лускатовим, І.В. Пирогом, В.М. Плетенцем, Ю.А. Чаплинською, які поділяють слідчі ситуації на такі:

1) конфліктні – під час розслідування інтереси слідчого та учасників процесу не співпадають (наприклад, підозрюваний відмовляється від надання показань, злочинець прагне приховати сліди кримінального правопорушення, свідок дає неправдиві показання, на потерпілих психологічно впливають, тиснуть тощо);

2) безконфліктні – інтереси слідчого та учасників процесу під час проведення досудового розслідування співпадають (зокрема, підозрюваний чи обвинувачений визнає себе винним, видає знаряддя кримінального правопорушення та викрадені речі й цінності, дає показання проти співучасників кримінального правопорушення, погоджується співпрацювати зі слідчим та ін.);

3) сприятливі – такі слідчі ситуації складаються за наявності достатньої інформації, зокрема про подію кримінального правопорушення, особу злочинця, мотиви протиправних дій та ін.;

4) несприятливі – такі ситуації виникають у випадках, коли слідчому для її вирішення необхідно визначити заходи впливу, прийняти тактичне рішення та реалізувати його. Несприятлива ситуація частіше за все характеризується відсутністю достатньої інформації для її вирішення. Дії слідчого спрямовані на збирання інформації з метою її дослідження та введення до кримінального процесу;

5) типові – такі ситуації складаються, коли при розслідуванні кримінального правопорушення діють загальні закономірності механізму вчинення протиправних дій, утворення джерел доказової інформації. Для вирішення типових ситуацій застосовують заздалегідь розроблені програми діяльності слідчого;

6) нетипові – такі слідчі ситуації складаються за характерним збігом обставин, які потребують вибору та застосування нетипових засобів і тактичних прийомів вирішення;

7) початкові – такі ситуації виникають після внесення інформації про вчинення правопорушення до Єдиного реєстру досудового розслідування на початковому етапі її розслідування;

8) проміжні – такі слідчі ситуації характерні для подальшого етапу досудового розслідування;

9) кінцеві – такі слідчі ситуації виникають при завершенні досудового розслідування та оцінці його результатів [71, с. 226].

Отже, на підставі вивчення положень, розроблених науковцями, а також вивчення практики розслідування кримінальних правопорушень, пропонуємо таку кваліфікацію слідчих ситуацій:

1) в залежності від етапу розслідування: слідчі ситуації початкового етапу, слідчі ситуації подальшого етапу, слідчі ситуації завершального етапу;

2) в залежності від процесуальної дії: слідчі ситуації, що виникають під час (або за результатами) огляду місця події, обшуку, допиту, слідчого експерименту, пред'явлення особи для впізнання, комбіновані слідчі ситуації та слідчі ситуації, що характерні для реалізації окремих тактичних операцій;

- 3) за характером розслідування: конфліктні (проблемні), безконфліктні;
- 4) за змістом наявної інформації: сприятливі (наявна достатня доказова база), несприятливі (потребують встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення), очевидні, специфічні;
- 5) за часом виникнення: початкові, проміжні, кінцеві;
- 6) в залежності від обставин вчинення протиправних дій: типові слідчі ситуації, слідчі ситуації конкретного кримінального правопорушення.

У слідчій практиці відзначається повторюваність ситуацій, що створює передумови для їх типізації. Стосовно типових слідчих ситуацій можна намітити певний образ дій слідчого в процесі одержання доказової інформації. Знання типових ситуацій дозволяє не тільки передбачати їх виникнення у відповідних умовах як закономірних, а й обирати відповідні засоби, прийоми та методи розслідування [70, с. 282]. Варто мати на увазі, що криміналістична тактика розглядає й дає тактичні рекомендації стосовно типових слідчих ситуацій, тобто найбільш характерних, що узагальнюють окремі риси ситуацій, які трапляються в слідчій практиці. Такі рекомендації застосовуються в кримінальному провадженні з урахуванням особливостей, що індивідуалізують конкретну слідчу ситуацію [75, с. 243]. Зазвичай, під час розслідування окремих кримінальних правопорушень виокремлюють типові слідчі ситуації, які надають версії щодо події кримінального правопорушення, особи правопорушника, способу вчинення протиправних дій тощо. Типові слідчі ситуації є відправною ланкою для обрання тактики та напряму розслідування, визначення способів та засобів покращення слідчої ситуації, розв'язання конфліктних ситуацій.

Слід зазначити, що критеріями типізації слідчих ситуацій є дані про подію кримінального правопорушення, обстановку вчинення протиправних дій, предмет кримінально-протиправного посягання, інформацію про особу злочинця, механізм кримінального правопорушення, мотив і мету, а також слідову картину і наявність доказів. О.П. Кузьменко класифікує типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування масових заворушень за такими

критеріями: 1) за характером та завершеністю масових заворушень; 2) за масштабністю події; 3) за небезпечністю знарядь та засобів, що використовуються в ході масових заворушень [98, с. 80–81]. Крім того, в основу типізації слідчих ситуацій початкового етапу розслідування масових заворушень також можуть бути покладені такі критерії: тривалість вчинення злочину, місце вчинення злочину, раптовість виникнення наміру чи підготовленість масових заворушень [70, с. 77].

Типові, тобто найбільш характерні слідчі ситуації відіграють ключову роль у формуванні практичних рекомендацій у кожній окремій методиці розслідування. Але під час побудови окремих методик розслідування виявилось, що дуже важко типізувати деякі фактори, наприклад психологічні, матеріально-технічні й організаційні. Тому в криміналістичній методиці використовується поняття слідчої ситуації у вузькому розумінні – як сукупності відомостей про кримінальне правопорушення, яка обумовлює завдання розслідування й відповідні засоби їх вирішення – слідчі (розшукові) дії. Типові слідчі ситуації формуються в окремих методиках розслідування вже на стадії відкриття кримінального провадження залежно від характеру первинного матеріалу про кримінальне правопорушення [78, с. 12]. Важливе практичне значення мають типові слідчі ситуації, які спрямовані на допомогу слідчому шляхом опису алгоритму дій для вирішення конфліктних ситуацій або труднощів, що виникли у ході розслідування кримінального правопорушення.

Отже, типові слідчі ситуації – це повторювані слідчі ситуації, які виникають у ході розслідування певного виду кримінальних правопорушень та сформовані шляхом вивчення та узагальнення практики розслідування і судового розгляду кримінальних правопорушень. Відповідно, типові слідчі версії є припущеннями щодо вчинення протиправних дій у певній типовій слідчій ситуації [131, с. 15].

Невід’ємною складовою слідчих ситуацій є слідчі версії, які відображають припущення суб’єктів розслідування в залежності від наявної у

розпорядженні слідства інформації про кримінальне правопорушення і злочинця [131, с. 15].

У процесі розслідування кримінальних правопорушень відбувається поступове збирання криміналістично вагомої інформації, починаючи від імовірних припущень і завершуючи достовірними знаннями щодо минулої події. По своїй природі версія представляє різновид гіпотези, однак на відміну від останньої не переслідує мети створення наукової теорії, а строки її перевірки обмежені процесуальними строками розслідування. Отже, криміналістична версія – це обґрунтоване припущення про факт, явище або групу фактів, явищ, що мають або можуть мати значення для розслідування. Версія вказує на наявність і пояснює походження цих фактів, явищ, їх зміст й зв'язок між собою [71, с. 234–235].

В.В. Копча та Н.В. Копча говорять, що версії висуваються в ситуаціях інформаційної невизначеності, за відсутності достатніх даних для достовірних висновків. Метод версіювання передбачає логічне дослідження та впорядкування всієї вихідної інформації. В результаті із загального інформаційного масиву формується взаємопов'язаний та внутрішньо узгоджений інформаційний комплекс, який можна розглядати як фактичну базу версії. Вона формується з відомостей, що отримані в результаті проведення оперативно-розшукових та процесуальних дій. Ця інформація має безпосереднє відношення до конкретного кримінального провадження [59, с. 133]. На думку науковців, криміналістична версія – обґрунтоване припущення суб'єкта пізнавальної діяльності (слідчого, детектива, прокурора, оперативного працівника, експерта) відносно окремого факту чи групи фактів, що мають чи можуть мати значення для провадження, вказують на наявність та пояснюють походження та зміст цих фактів, їх зв'язок між собою, й слугують цілям встановлення об'єктивної істини [59, с. 131]. Тобто, слідча версія є результатом аналізу наявних у кримінальному провадженні та розпорядженні слідчого доказів та інформації, що являє собою припущення стосовно суттєвих ознак кримінального правопорушення, а саме: особи

правопорушника, способу та механізму вчинення злочинних дій, знарядь, що використовувались правопорушником, вчинення кримінального правопорушення у співучасті.

Розслідування масових заворушень викликає певні складнощі, які можуть мати як інформаційний, так і процесуальний або тактико-організаційний характер. Науковці відзначають, що під час розслідування масових заворушень можуть виникати конфліктні ситуації, зміст яких становлять перешкоди тактико-психологічного і тактико-інформаційного характеру. Такі труднощі зазвичай виникають у процесі активної протидії організаторів і активних учасників масових заворушень, а також недобросовісних свідків і навіть окремих потерпілих намірам слідчого, спрямованим на всебічне і повне розслідування злочину [118, с. 90]. М.І. Скригонюк з цього приводу говорить, що слідча ситуація у кримінальному провадженні про масові заворушення може бути конфліктною і безконфліктною і по-різному впливати на процесуально-криміналістичну діяльність, а остання, в свою чергу, регулює її [177, с. 120–123].

О. П. Кузьменко зазначає, що певні умови об'єктивної обстановки (місця, часу, навколишнього середовища, взаємозв'язків з іншими процесами й під впливом інших факторів, які інколи залишаються невідомими слідчому) й утворюють ту конкретну обстановку, яка у криміналістиці одержала загальну назву – криміналістична або слідча ситуація [98, с. 68]. Крім того, в основу типізації слідчих ситуацій початкового етапу масових заворушень також можуть бути покладені такі критерії: тривалість вчинення злочину, місце вчинення злочину, раптовість виникнення наміру чи підготовленість масових заворушень [98, с. 77]. Зазначимо, що слідчі ситуації не обмежуються сукупністю обставин, що підлягають доказуванню при розслідуванні або сукупністю обставин про вчинення кримінального правопорушення. На нашу думку, слідчі ситуації охоплюють усі обставини щодо вчинення протиправних дій, а також дані щодо процесу та умов розслідування на певному етапі

(труднощі у проведенні слідчих (розшукових) дій, неможливість отримання певних доказів, техніко-криміналістичне забезпечення розслідування тощо).

Аналіз практики досудового розслідування масових заворушень свідчить про те, що проблемні ситуації найчастіше виникають на початковому етапі розслідування. Зокрема, можливими є такі слідчі ситуації: 1) особи, що безчинствують, перебувають у натовпі, ними вчиняються погроми, підпали, руйнування або інші суспільно небезпечні дії, але дані про організаторів і учасників відсутні; 2) масові заворушення припинилися, проте відомості про їх організаторів і активних учасників ще не досить повні. В даній слідчій ситуації зусилля спрямовуються на припинення й локалізацію масових заворушень, виявлення їх активних учасників, виявлення свідків і потерпілих, фіксацію предметів та слідів. Дана слідча ситуація передбачає необхідність збирання доказів щодо всіх організаторів та активних учасників масових заворушень, встановлення конкретних фактів їх злочинної діяльності й вжиття заходів до їх затримання й обрання запобіжних заходів; 3) масові заворушення припинилися і є відомості про їх організаторів й активних учасників, місцезнаходження яких невідоме. У разі виникнення вказаної типової ситуації головна увага має приділятися насамперед встановленню місця перебування осіб, що причетні до цього кримінального правопорушення, їх затримання й обрання запобіжних заходів. В усіх цих підгрупах проблемних слідчих ситуацій основні зусилля слідчого мають бути спрямовані на відшукування, закріплення, дослідження й оцінку інформації, що підтверджує вчинення саме масового заворушення, а не інших окремих злочинів, що можуть входити до складу таких протиправних дій [118, с. 90].

В.П. Шалдирван у дисертаційному дослідженні розглядає такі типові слідчі ситуації у розслідуванні масових заворушень:

1) надійшло повідомлення про групові дії натовпу, які вже закінчилися, але не відомо чи це групове хуліганство чи масові заворушення. Є інформація про пошкодження або знищення майна, погроми. Є постраждалі – випадкові

особи та працівники правоохоронних органів. Невідомі мотиви протиправних дій. Відсутні дані щодо конкретних організаторів та активних учасників подій;

2) надійшло повідомлення про групові протиправні дії натовпу, які ще продовжуються. Є дані про погроми, пожежі. Є постраждалі в результаті дій натовпу (повідомлення із лікарень). Недостатня інформація щодо масштабів групових дій, їх наслідків, а також про мотиви вчиненого. Дані щодо активних учасників та організаторів подій неповні;

3) наявне кримінальне провадження про вбивство, завдання тілесних ушкоджень, зґвалтування, інші злочини. Вбачається зволікання з розслідуванням та притягненням винуватих осіб до відповідальності або вбачаються зловживання з боку працівників правоохоронних органів. Це призводить до групових злочинних дій, спрямованих на представників влади, на групу населення (причетну до злочинної діяльності, об'єднану на етнічній або національній підставі та ін.), захоплення заручників, погроми у родичів осіб, яких підозрюють у вчиненні злочинів або правоохоронців, які нібито допомагають злочинцям. Відомі мотиви вчиненого (вимога негайного покарання винних, помста та ін.), організатори та частково активні учасники подій, але їх місце знаходження є невідомим;

4) вчинені масові заворушення. Відомі організатори і активні учасники заворушень. Частина з них затримана за вчинення суспільно-небезпечних дій, частина знаходиться у розшуку;

5) групові злочинні дії в установах Державного департаменту України з питань виконання покарань. Є постраждалі, знищене або пошкоджене майно, вчинені погроми. Кримінальне провадження може бути розпочате у зв'язку із діями, які дезорганізують роботу установи або групове хуліганство, спричинення тілесних ушкоджень, знищення майна та ін.;

6) отримано повідомлення про заворушення та застосування зброї працівниками поліції під час нібито зупинення безчинств кримінального натовпу. Кримінальне провадження може бути розпочато за перевищення влади та службових повноважень, спричинення тілесних ушкоджень, загибель

в результаті застосування вогнепальної зброї або спецзасобів та ін. Вирішується питання щодо наявності в діях учасників групових дій ознак масових заворушень [197, с. 98–102]. Зазначимо, що науковець типізує слідчі ситуації в залежності від мотиву злочину, відомостей про організаторів і учасників масових заворушень, первинного матеріалу про вчинення масових заворушень, а також обстановки (місця) злочину [131, с. 17].

На нашу думку, В.П. Шалдирван доцільно виокремлює конфліктну ситуацію, коли вбачається зволікання з розслідуванням та притягненням винуватих осіб до відповідальності або вбачаються зловживання з боку працівників правоохоронних органів, що призводить до групових злочинних дій, спрямованих на представників влади, на групу населення [197, с. 99]. Акцентуємо увагу на слідчих ситуаціях, які формуються у конфліктній обстановці, які нерідко виникають на ґрунті вчинення кримінального правопорушення, при невдоволенні діями працівників правоохоронних органів або рішень представників органів державної влади, а також у ході акцій протесту [131, с. 17]. Пропонуємо виокремити такі слідчу ситуацію: отримано інформацію про початок масових заворушень, яким передувало вчинення кримінального правопорушення або конфліктна ситуація: а) масове заворушення виникло раптово, організатори та учасники затримані на місці події; б) масове заворушення виникло раптово, учасники зникли з місця події, організатори невідомі [131, с. 17].

Для прикладу, 31.08.2015 року приблизно о 08.00 годині поруч із будівлею ВР України низка осіб, серед яких був обвинувачений ОСОБА_7, маючи на меті спровокувати натовп до масових заворушень, у разі ухвалення ВР України у першому читанні проекту змін до Конституції України, заздалегідь підшукали пристосовані для нанесення тілесних ушкоджень дерев'яні та металеві палиці, вибухові пакети та вибухові пристрої, які мали намір використати у якості зброї для протидії працівникам правоохоронних органів, та які принесли з собою на площу поруч із будівлею ВР України. Після зібрання, ОСОБА_7 та інші невідомі досудовим розслідуванням особи,

маючи при собі дерев'яні та металеві палиці, вибухові пакети та вибухові пристрої, розташувалися навпроти кордонів з працівників правоохоронних органів, які виконували покладені на них обов'язки з охорони громадського порядку під час роботи ВР України. Приблизно о 13.30 годині, дізнавшись про результати голосування, спровокований невстановленими особами натовп, серед якого був ОСОБА_7, поруч із будівлею ВР та готелем «Київ» здійснив активну фізичну протидію та опір працівникам правоохоронних органів та військовослужбовцям НГ України, супроводжуючи свої дії застосуванням у якості зброї предметів, спеціально пристосованих для заподіяння тілесних ушкоджень. Зокрема, ОСОБА_7, приймаючи активну участь у масових заворушеннях разом з іншими особами нападав на працівників правоохоронних органів, не виконував їхні законні вимоги щодо припинення порушення громадського порядку, намагався нанести їм тілесні ушкодження, кидав в них різні предмети, штовхав їх та спеціально пристосованою для заподіяння тілесних ушкоджень пластиковою палицею, завдав декілька ударів в обличчя співробітнику роти Спеціального призначення ГУМВС України в місті Києві ОСОБА_15, який був у форменому одязі та виконував службовий обов'язок по охороні громадського порядку, завдавши йому фізичного болю та побоїв [41].

Також, слід зупинити увагу на випадках, коли масові заворушення виникають у ході мирних зібрань громадян [131, с. 17]. Так, 06 квітня 2014 року у період часу з 12.00 години до 15.00 години ОСОБА_6, знаходився по вул. Сумській в м. Харкові біля пам'ятника, де відбувалися заходи на підтримання євроінтеграції України. ОСОБА_6 зажадав завадити проведенню вказаних заходів шляхом прийняття активної участі у масових заворушеннях, спрямованих на насильство відносно учасників вказаної акції. Під час ходи біля будинку № 25 по вул. Сумській в м. Харкові в напрямку площі Конституції, ОСОБА_6 разом з невстановленими особами, маючи намір на здійснення насильницьких дій щодо особи, в районі перехрестя з провулком Грабовського, заблокував прохід прихильникам євроінтеграції по вулиці

Сумській в м. Харкові. В подальшому ОСОБА_6 разом з невстановленими особами почали вигукувати образи та погрози застосування фізичного насильства, а також кидати в прихильників євроінтеграції шматки землі, каміння. З метою запобігання протиправним діям, працівники поліції створили «коридор» для безперешкодного проходу прихильників євроінтеграції, проте о 16.00 годині агресивно налаштовані особи намагалися прорватися через вказаних коридор та завдати тілесних ушкоджень прихильникам євроінтеграції України. Під час вказаних подій ОСОБА_6 вчиняв дії, відштовхуючи працівників поліції та наносячи удари руками та ногами громадянам, а саме, діючи умисно, з особливою зухвалістю, безпричинно, з метою активної участі в масових заворушеннях, грубо порушуючи громадський порядок, виражаючи свою неповагу до суспільства, став наносити удари пластиковою пляшкою із водою ОСОБА_5 по голові, при цьому принижуючи його людську гідність і честь [41].

Зважаючи на це, пропонуємо виокремити таку типову слідчу ситуацію: отримано інформацію про те, що мирне зібрання громадян (мітинг, демонстрація, похід, спортивний захід), про яке завчасно повідомлено органи державної влади переросло у масове заворушення: а) мирне зібрання раптово набуло масштабів та ознак масового заворушення, організатори відсутні, фактичні дані, які свідчать про організований характер масових заворушень відсутні; б) наявні фактичні дані, які свідчать про організований характер масових заворушень під виглядом мирного зібрання громадян.

При розслідуванні масових заворушень кількість доказової інформації, що може бути вилучена під час ефективного проведення слідчих (розшукових) дій та інших заходів, досить значна. Типові слідчі ситуації розслідування дають змогу його ефективно спланувати, проводити відповідні слідчі (розшукові) дії та інші заходи. Тому на початковому етапі кримінального провадження бажано алгоритмізувати дії працівників правоохоронних органів завдяки побудові конкретних типових ситуацій розслідування. А.І. Лісняк визначив такі типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування масових

заворушень: 1) отримано відомості про вчинення масових заворушень, виявлено матеріальні сліди кримінального правопорушення, наявні свідки та потерпілі, встановлені правопорушники; 2) отримано відомості про вчинення масових заворушень невстановленою особою, наявні відомості щодо характеру кримінального правопорушення, є свідки та потерпілі; 3) отримано відомості про вчинення масових заворушень від уповноважених осіб, наявні відомості щодо характеру кримінального правопорушення, є свідки; 4) виявлено факт вчинення масових заворушень, свідки відсутні [119, с. 127-128].

О.П. Кузьменко класифікує типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування масових заворушень:

1) за характером та завершеністю масових заворушень: а) надійшло повідомлення про те, що вчиняються масові заворушення ірраціонального типу, що виникли спонтанно. Затримані окремі активні учасники масових заворушень, організатори відсутні; б) дії натовпу – масові заворушення ірраціонального типу завершені. Є відомості про потерпілих, пошкодження та знищення майна, іншу матеріальну шкоду; в) тривають масові заворушення, що мають організований, заздалегідь спланований характер. Інформація про дії натовпу, наслідки злочинних дій, про активних учасників та їх мотиви є недостатньою; г) активні дії натовпу, зазначені вище, завершені, але є підстави вважати, що можлива ескалація заворушень;

2) за масштабністю події: а) масові заворушення вчиняються в умовах великого міста, участь у масових заворушеннях беруть понад тисячі осіб; б) масові заворушення вчиняються в умовах невеликого міста, участь у масових заворушеннях беруть менше за тисячу осіб;

3) за небезпечністю знарядь та засобів, що використовуються в ході масових заворушень: а) в ході масових заворушень учасниками використовується вогнепальна зброя, вибухові пристрої або учасники масових заворушень мають при собі вогнепальну зброя, вибухові пристрої, висловлюють погрози їх застосування; б) в ході масових заворушень учасники використовують інші знаряддя й засоби [98, с. 80–81].

Зазначимо, що науковцями залишились поза увагою слідчі ситуації, коли правоохоронні органи отримують інформацію, що свідчить про підготовку до вчинення масових заворушень та їх організацію. В такому випадку головним завданням є не тільки встановлення організаторів масових заворушень та припинення протиправних дій, а й фіксація доказової інформації [131, с. 18]. Розглянемо на прикладі: 27-28 березня 2014 року громадянин України ОСОБА_4, перебуваючи на території Автономної республіки Крим, діючи умисно, з метою дестабілізації соціально-політичної обстановки в Україні, вступив у попередню змову з невстановленими особами щодо організації у квітні 2014 року масових заворушень на території Харківської області, які планувалось супроводжувати насильством над особами, захопленням будівель та споруд, опором представникам влади із застосуванням зброї та інших предметів, які використовуватимуться як зброя. На виконання вищевказаної злочинної змови, в кінці березня – на початку квітня 2014 року ОСОБА_4 та інші невстановлені особи створили групу радикально налаштованих осіб з числа мешканців Харківської області, котрі вчинятимуть дії насильницького характеру, спрямовані проти діючих представників органів державної влади, співробітників правоохоронних органів, військовослужбовців, мирних учасників мітингів та пересічних громадян, з метою дестабілізації суспільно-політичної обстановки у східних областях України, а також підшукали зброю та предмети, які мали використовуватися як зброя, визначивши при цьому об'єкти (будівлі та споруди), які планувалося захопити. Разом з тим, ОСОБА_4 з причин, що не залежали від його волі, не вчинив усіх дій, які вважав необхідними для доведення злочину до кінця, оскільки 11 квітня 2014 року його злочинні дії було припинено співробітниками Служби безпеки України [41].

Зважаючи на вищевикладене, пропонуємо виокремити типову слідчу ситуацію коли отримано інформацію з оперативних джерел про планування та організацію масових заворушень, проведення підготовки до їх вчинення: а) масові заворушення плануються з метою впливу на діяльність органів

державної влади, зокрема на прийняття рішень, що мають державне або регіональне значення; б) масові заворушення плануються з метою дестабілізації соціально-політичної обстановки, перевороту або захоплення державної влади; в) масові заворушення плануються з метою вираження незгоди з рішеннями органів державної влади; г) масові заворушення плануються в пенітенціарних закладах з метою дестабілізації режиму виправної установи та протидії адміністрації, встановлення кримінального впливу або спроби втечі [131, с. 18]. Також суттєвою для розслідування масових заворушень є формування такої слідчої ситуації, що полягає у отриманні інформації про вчинення масових заворушень, але на момент прибуття СОГ протиправні дії припинено, учасники заворушень відсутні на місці події: а) масове заворушення мало організований характер, попередньо сплановане, організатори та учасники не встановлені; б) факт вчинення масових заворушень не підтвердився, вчинено інше кримінальне правопорушення; в) факт вчинення масових заворушень підтвердився, наявні потерпілі та значні наслідки у вигляді пошкодження майна.

Отже, використання ситуаційного підходу під час розслідування масових заворушень сприяє організації процесу розслідування, адже передбачає аналіз та вивчення наявної інформації про вчинене кримінальне правопорушення та її співвідношення до типової слідчої ситуації, що дозволяє розглянути можливі слідчі версії, сформулювати тактичні завдання та необхідні для їх реалізації тактичні рішення.

На нашу думку, в контексті методики розслідування масових заворушень доцільно розглянути такі типові слідчі ситуації та пов'язані з ними слідчі версії:

1) отримано інформацію з оперативних джерел про планування та організацію масових заворушень, проведення підготовки до їх вчинення: а) масові заворушення плануються з метою впливу на діяльність органів державної влади, зокрема на прийняття рішень, що мають державне або регіональне значення; б) масові заворушення плануються з метою

дестабілізації соціально-політичної обстановки, перевороту або захоплення державної влади; в) масові заворушення плануються з метою вираження незгоди з рішеннями органів державної влади та здійснення тиску на державні органи; г) масові заворушення плануються в пенітенціарних закладах з метою дестабілізації режиму виправної установи та протидії адміністрації, встановлення кримінального впливу або спроби втечі;

2) отримано інформацію про вчинення масових заворушень, але на момент прибуття СОГ протиправні дії припинено, учасники заворушень відсутні на місці події: а) масове заворушення мало організований характер, попередньо сплановане, організатори та учасники не встановлені; б) факт вчинення масових заворушень не підтвердився, мало місце інше кримінальне правопорушення; в) факт вчинення масових заворушень підтвердився, наявні потерпілі та значні наслідки у вигляді пошкодження майна;

3) отримано інформацію про те, що мирне зібрання громадян (мітинг, демонстрація, похід, спортивний захід), про яке завчасно повідомлено органи державної влади переросло у масове заворушення: а) мирне зібрання раптово набуло масштабів та ознак масового заворушення, фактичні дані, які свідчать про організований характер масових заворушень відсутні; б) наявні фактичні дані, які свідчать про організований характер масових заворушень під виглядом мирного зібрання громадян;

4) отримано інформацію про початок масових заворушень, яким передувало вчинення кримінального правопорушення або конфліктна ситуація: а) масове заворушення виникло раптово, організатори та учасники затримані на місці події; б) масове заворушення виникло раптово, учасники зникли з місця події.

2.3. Тактичні завдання і рішення під час розслідування масових заворушень

Розслідування кримінальних правопорушень має бути планомірним та послідовним. Важливим є врахування тактичної і стратегічної складової розслідування, що передбачає розробку короткострокових або довгострокових планів та використання спеціальних прийомів і засобів у ході розслідування. Кожна слідча (розшукова) дія проводиться з метою вирішення завдань провадження і має на меті встановлення обставин кримінально-караної події, виявлення і закріплення доказів, спростування або підтвердження показань учасників кримінального провадження, встановлення і підтвердження причетності особи до вчинення протиправних дій. Окремі засоби криміналістичної тактики допомагають слідчому у ході розслідування застосовувати прийоми, які є дієвими у певних слідчих ситуаціях для вирішення завдань розслідування, зокрема, встановлення обставин, що підлягають доказуванню [129, с. 83].

У криміналістичній тактиці слідча ситуація та її особливості (проблемність, недостатність і недостовірність інформації, стан конфліктності, психологічних стосунків, протидія розслідуванню тощо) визначають характер і спрямованість тактичних завдань і запровадження відповідних тактичних засобів для їх вирішення. Коректне тактичне рішення і кваліфіковане проведення слідчих (розшукових) дій, використання правильно обраних тактичних прийомів призводять до позитивних змін у слідчій ситуації: вона наповнюється достовірною інформацією, налагоджується кооперація у взаємодії слідчого з іншими учасниками розслідування, стає більш сприятливою для встановлення обставин кримінального правопорушення [75, с. 243]. З метою розв'язання конфліктних слідчих ситуацій або усунення перешкод у ході розслідування формуються тактичні завдання, спрямовані на отримання доказів та встановлення інформації щодо кримінального правопорушення шляхом проведення слідчих (розшукових)

дій, негласних слідчих (розшукових) дій, оперативних, процесуальних та організаційних заходів [129, с. 84].

Тактичне завдання – це конкретна, обумовлена слідчою ситуацією короткострокова мета у кримінальному провадженні, сутність якої є отримати доказову інформацію про обставини, які підлягають встановленню у кримінальному провадженні, а також за необхідності, змінити слідчу ситуацію на сприятливу, для вирішення якого реалізується тактична операція [98, с. 124]. Криміналістичними способами розв’язання тактичних завдань також є тактичні прийоми, які використовуються слідчими у ході проведення окремих слідчих (розшукових) дій з метою отримання доказів та встановлення обставин кримінального правопорушення, а також тактичні комбінації, які є поєднанням дій працівників уповноважених підрозділів досудового розслідування та тактичних прийомів.

О.П. Кузьменко у своєму дослідженні виокремив такі тактичні завдання початкового етапу розслідування масових заворушень: 1) затримання активних учасників масових заворушень на місці вчинення злочину; 2) встановлення організаторів масових заворушень; 3) встановлення активних учасників масових заворушень, які не були затримані на місці вчинення злочину; 4) встановлення обставин підготовки масових заворушень; 5) встановлення способу вчинення масових заворушень; 6) встановлення потерпілих та очевидців масових заворушень; 7) нейтралізація організованої протидії з боку підозрюваних та інших осіб [98, с. 127–128]. На нашу думку, тактичні завдання відображають проблемні аспекти розслідування, тобто відсутність у провадженні достовірних доказів, неможливість встановлення особи правопорушника або його співучасників, нейтралізація протидії розслідуванню тощо.

О.В. Пчеліна говорить, що тактичні завдання аналізують шляхом вивчення всіх матеріалів кримінального провадження, оцінки слідчої ситуації, визначення наявних сил і засобів, після чого слідчий (працівник органу дізнання) приймає конкретне тактичне рішення, спрямоване на вирішення

певного проміжного (тактичного) завдання розслідування. Тактичні завдання можна виокремити на кожному етапі розслідування кримінального правопорушення (під час дослідчої перевірки інформації про нього, на початковому та наступному етапах розслідування), що підтверджено ретельним дослідженням структури криміналістичних методик розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. Ці завдання визначають подальший напрям розслідування [168, с. 50–51]. Погоджуючись із думкою О.В. Пчеліної, зазначимо, що тактичні завдання виникають протягом усього розслідування та на кожному його етапі полягають у розв’язанні проблем розслідування, поліпшенні слідчих ситуацій, встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення, затримання злочинців, збирання та дослідження доказів.

На думку В.М. Шевчука тактичне завдання – це ситуаційно зумовлена проміжна мета кримінального провадження, досягнення якої пов’язане із застосуванням тактичних засобів (тактичних прийомів, тактичних комбінацій, тактики слідчих (розшукових) дій, тактичних операцій та ін.). До тактичних завдань досудового розслідування науковець відносить: 1) встановлення характеру події кримінального правопорушення; 2) встановлення місця і часу вчинення кримінального правопорушення; 3) встановлення способу вчинення та приховування кримінального правопорушення; 4) встановлення предмету злочинного посягання; 5) встановлення мотивів вчинення кримінального правопорушення; 6) встановлення особи злочинця; 7) встановлення особи потерпілого (жертви); 8) встановлення провокуючої поведінки жертви; 9) перевірка зв’язків потерпілого; 10) встановлення співучасників; 11) затримання злочинця на місці події; 12) розшук особи, яка зникла з місця події і переховується від слідства; 13) перевірка алібі підозрюваного; 14) встановлення свідків; 15) перевірка обмови (самообмови); 16) нейтралізація протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб; 17) вивчення особи підозрюваного; 18) забезпечення захисту доказів; 19) забезпечення захисту потерпілого і свідків; 20) встановлення причин і умов, що сприяли вчиненню

кримінального правопорушення, і вжиття заходів щодо їх усунення [201, с. 11–12].

Зважаючи на вищевикладене, в контексті методики розслідування масових заворушень пропонуємо виокремити такі основні тактичні завдання, які полягають у з'ясуванні обставин вчинення масових заворушень: 1) встановити місце, час та обставини масових заворушень; 2) виявити та вилучити знаряддя та засоби, сліди злочину, речі та предмети зі слідами злочину; 3) встановити свідків та потерпілих, отримати від них показання щодо обставин масових заворушень та їх наслідків; 4) встановити та затримати осіб, причетних до вчинення масових заворушень; 5) отримати фактичні дані, що свідчать про організованість масових заворушень, характер спілкування між учасниками, спосіб підтримання зв'язку та розмежування функцій і завдань між злочинцями; 6) встановити мету масових заворушень; 7) з'ясувати факт попередньої підготовки до масових заворушень; 8) з'ясувати характер негативних наслідків масових заворушень (матеріальна, моральна або фізична шкода).

Зазначимо, що розслідування кримінальних правопорушень є складним і динамічним процесом, який вимагає аналізу наявної у кримінальному провадженні інформації, визначенні обставин, що підлягають встановленню, постановці тактичних завдань і прийняття тактичних рішень з метою їх розв'язання. Як правило, тактичні рішення передбачають вчинення процесуальних та проведення слідчих (розшукових) дій, а також використання засобів криміналістичної тактики.

Для вирішення тактичних завдань і зміни слідчої ситуації у сприятливий для розслідування бік слідчому необхідно прийняти правильне тактичне рішення й реалізувати його. Тактичне рішення являє собою розумовий і вольовий акт, що ґрунтується на аналізі слідчої ситуації, криміналістичних знаннях, особистому досвіді та спрямовується на вирішення конкретного завдання в розслідуванні кримінально-релевантної події [75, с. 243].

Для вирішення поставлених тактичних завдань і зміни слідчої ситуації у сприятливий для розслідування бік слідчому необхідно прийняти правильне тактичне рішення й реалізувати його [75, с. 243]. З цією метою ситуація оцінюється шляхом осмислення її структурних елементів. Тобто необхідно виділити та усвідомити сутність кожного з її окремих компонентів, встановити їх взаємозв'язки. Тільки після такої розумової діяльності можна говорити про можливість вибору імовірних шляхів їх вирішення. Тож схематично вирішення конкретної слідчої ситуації можна умовно зобразити так: 1) аналіз слідчої ситуації, що виникла; 2) виокремлення окремих проблемних питань; 3) постановка конкретних (тактичних) задач; 4) оцінка наявних сил і засобів; 5) прийняття тактичного рішення; 6) планування та організація проведення окремого заходу та розслідування в цілому; 7) проведення тактичних засобів впливу на слідчу ситуацію [166, с. 357].

Для вирішення тактичного завдання розслідування необхідно спланувати та правильно організувати діяльність із розкриття, розслідування та попередження кримінальних правопорушень. У ході такої діяльності вибирається найбільш оптимальний комплекс слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, алгоритм їх проведення. Правильно окресливши тактичні завдання розслідування за конкретної слідчої ситуації, необхідно визначити, які тактичні засоби їх вирішення доцільніше вжити [166, с. 354–355]. Розслідуючи кримінальне правопорушення про масові заворушення, слідчий має встановити проблемність слідчої ситуації і з'ясувати можливість її вирішення, звернутися до криміналістичних рекомендацій технічного, тактичного, методичного й організаційного характеру, скласти план досудового розслідування, де передбачити відповідний алгоритм дій [118, с. 90].

Погоджуємося також з думкою О.В. Пчеліної, що для вирішення тактичного завдання розслідування слід спланувати та правильно організувати діяльність з розслідування та розкриття кримінальних правопорушень, а також запобігання їм. Під час такої діяльності вибирають найбільш оптимальний

комплекс слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, алгоритм їх проведення [168, с. 49]. На нашу думку, успішне виконання завдань розслідування безумовно залежить від його організації. В даному випадку значущим є планування розслідування як в цілому кримінального провадження, так і окремих його етапів або епізодів. Слід акцентувати увагу і на плануванні проведення тактичних операцій з метою досягнення завдань розслідування. Так, кожна тактична операція охоплює певні слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові або організаційні заходи, які потребують організації та підготовки до їх проведення. За допомогою планування визначається перелік необхідних заходів, їх послідовність, основні завдання і мета, строки виконання та виконавці [129, с. 85].

Аналогічність, типовість слідчих ситуацій і відповідно шляхів, що ведуть до їх вирішення, дозволяють говорити про можливість програмування (алгоритмізації) дій слідчого. Важливим для створення ефективних програм розкриття і розслідування кримінальних правопорушень є метод узагальнення ситуацій – так зване ситуаційне моделювання, яке дає змогу розробляти оптимальні програми прийняття рішень і проведення тактичних комплексів (застосування тактичних операцій) та окремих слідчих (розшукових) дій [70, с. 283]. У криміналістиці окрема увага приділяється таким засобам криміналістичної тактики як тактичний прийом, тактичні комбінації та тактичні операції. М.В. Салтевський до засобів вирішення слідчих ситуацій відносить: провадження слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів, тактичних операцій і комбінацій [175, с. 304]. На нашу думку, для вирішення тактичних завдань розслідування слідчим обираються найбільш ефективні в даній слідчій ситуації криміналістичні засоби, до яких належать: тактичний прийом, тактичне рішення, тактична рекомендація, тактична операція, тактична комбінація.

Тактичний прийом – це найбільш раціональний і ефективний спосіб дії або найбільш доцільна лінія поведінки особи, що здійснює розслідування, із

збирання, дослідження і використання доказів у цілях виявлення, розкриття, розслідування і запобігання кримінальним правопорушенням. Тактичний прийом характеризується: 1) психологічною сутністю; 2) логічністю застосування; 3) ситуаційною зумовленістю; 4) відповідністю закону і моральним вимогам; 5) можливістю вибору, корегування і творчого використання. Система тактичних прийомів – це упорядкована сукупність (комплекс) взаємопов'язаних і взаємозумовлених прийомів, яким притаманні цільова спрямованість і вибірковість у процесі їх реалізації. Така система повинна становити не просту сукупність прийомів, не будь-який їх перелік, а лише таку побудову, що припускає організацію їх у вигляді цілісного утворення, в якому взаємопов'язані компоненти посідають відповідне місце у певній послідовності та виконують необхідні функції [192, с. 108–109]. Зазвичай, тактичні прийоми застосовуються слідчими під час проведення слідчих (розшукових) дій з метою отримання і фіксації доказів, виходу із конфліктної ситуації у ході допиту учасників кримінального провадження або досягнення окремих цілей розслідування [129, с. 86].

Виконання тактичних завдань є ефективнішим, якщо в процесі розслідування кримінальних правопорушень, поряд із слідчими (розшуковими) діями, а також окремими іншими процесуальними та організаційними діями й оперативно-розшуковими заходами, використовуються комплекси цих дій [98, с. 130], наприклад, тактичні операції і тактичні комбінації [129, с. 86].

Тактична операція і тактична комбінація – це динамічні категорії, сутністю яких є дія, взаємодія і вплив. Комбінація у структурному плані, так само як і операція, становить систему елементів. Відмінність між ними полягає в складності елементів. У тактичній операції елементами є слідчі (розшукові) дії, оперативно-розшукові та організаційні заходи, тобто різнопланові тактичні засоби. Структура тактичної комбінації охоплює систему подібних прийомів криміналістичної та оперативно-розшукової тактики. Звідси тактична або оперативна комбінація реалізується в ході однієї слідчої

(розшукової) дії чи оперативного заходу. Комбінація має просту структуру, тоді як тактична операція становить багатоходові операції, дії, прийоми. Наприклад, тактична операція «Викриття неправдивого свідка», «Створення в допитуваного установки поінформованості слідчого», «Демонстрація поінформованості слідчого», «Комбінації: бар'єр, виклик, раптовість, відволікання уваги» тощо. Тому операція здійснюється в ході кількох слідчих (розшукових) дій [175, с. 308]. Також, тактичні операції є засобами вирішення тактичних завдань у тих випадках, коли вони за своїм обсягом чи змістом не можуть бути вирішені шляхом проведення окремої слідчої (розшукової) дії. Вони потребують взаємодії слідчого з різними державними органами й громадськими організаціями, іншими підрозділами правоохоронних органів та надають неоціненну допомогу в досягненні тактичних завдань розслідування [98, с. 130].

О.П. Кузьменко під тактичною операцією визначає спрямовану на виконання конкретного тактичного завдання систему взаємозалежних слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, а також організаційних та інших заходів, що планомірно реалізуються під єдиним керівництвом слідчого, що здійснює досудове розслідування. Загальною метою реалізації тактичної операції є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, а жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений. Тобто загальною метою реалізації тактичної операції є сприяння виконанню завдань кримінального провадження, закріплених у ст. 2 КПК України. Безпосередньою метою реалізації тактичної операції є вирішення тактичного завдання [98, с. 132–133]. Щодо цього В.В. Тіщенко та О.О. Подобний говорять, що тактична операція передбачає поєднання однойменних і різнойменних слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, організаційних та інших заходів, спрямованих на виконання проміжного завдання розслідування у слідчій ситуації. При

розслідуванні тих чи інших кримінальних правопорушень застосовують тактичні операції: «встановлення очевидців», «відшкодування матеріальних збитків», «документ», «розшук злочинця», «атрибуція трупа», «захист доказів» та ін. [192, с. 110]. Таким чином, тактична операція є комплексом дій та заходів, направлених на розв'язання тактичних завдань розслідування, які полягають у проведенні окремих слідчих (розшукових) дій, метою яких є виявлення та фіксації доказів та обставин кримінального правопорушення.

Зауважимо, що кожній слідчій ситуації відповідає алгоритм слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Особливості алгоритмів розслідування на початковому етапі утворюють такі слідчі (розшукові) дії: процесуальне затримання й різновидові допити одночасно значної кількості підозрюваних у вчиненні масових заворушень; огляд декількох місць події; допити значної кількості свідків і потерпілих; пред'явлення для впізнання; освідування учасників подій, до того ж як підозрюваних, так і потерпілих; призначення й проведення великої кількості судових експертиз. Алгоритми розслідування на наступному етапі включають обшуки, слідчі експерименти, одночасні допити декількох осіб та ін. [118, с. 90].

О.П. Кузьменко називає типовим комплексом тактичних операцій, що можуть бути реалізовані з метою вирішення тактичних завдань на початковому етапі розслідування масових заворушень такі: «Встановлення активних учасників масових заворушень», «Затримання активних учасників масових заворушень»; «Встановлення організаторів масових заворушень»; «Встановлення обставин підготовки масових заворушень»; «Встановлення способу вчинення масових заворушень»; «Встановлення потерпілих»; «Встановлення очевидців масових заворушень»; «Нейтралізація організованої протидії» та ін. [98, с. 142]. Науковець визначає зміст таких тактичних операцій:

1) «Затримання активних учасників масових заворушень» становлять такі дії: внесення відомостей до ЄРДР; спостереження за місцем або відеоконтроль місця; затримання; повідомлення про підозру; освідування;

допит затриманих осіб; огляд місця події (після припинення масових заворушень);

2) «Встановлення активних учасників масових заворушень» охоплює: внесення відомостей про вчинені масові заворушення до ЄРДР; огляд місця вчинення масових заворушень; направлення запитів на телеканали, в інші ЗМІ щодо надання відеоматеріалів масових заворушень; використання конфіденційного співробітництва; пошук відео-, фотоматеріалів у мережі Інтернет; тимчасовий доступ до відеоматеріалів, зафіксованих за допомогою камер зовнішнього відеоспостереження; виготовлення з отриманих фото-, відеоматеріалів окремих фотозображень, фототаблиць; тимчасовий доступ до документів, що містять інформацію про радіоелектронні засоби, що були активні в місці та у час вчинення масових заворушень; направлення запитів до лікувальних установ; тимчасовий доступ до медичних документів; освідування або медичне освідування таких осіб, призначення судово-медичної експертизи; фотопортретної (портретно-криміналістичної) експертизи; допити; обшуки; повідомлення особі про підозру, обрання їй запобіжного заходу;

3) «Встановлення організаторів масових заворушень» охоплює: огляд місця події; направлення запитів про подання заявки на проведення масових заходів чи акцій, якщо така заявка подавалася, то встановити ким; допити встановлених і затриманих активних учасників масових заворушень; за необхідності, одночасні допити цих осіб; низка негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних джерел; зняття інформації з транспортних інформаційних джерел; моніторинг інформації про масові заворушення, що міститься в ЗМІ, зокрема у мережі Інтернет; використання можливостей конфіденційного співробітництва та ін. [98, с. 160-161].

На нашу думку, тактичні завдання у ході розслідування масових заворушень підлягають вирішенню за допомогою таких тактичних операцій:

1. Тактична операція «Організація масових заворушень» має на меті виявити та викрити злочинну діяльність особи або осіб щодо організації та планування масових заворушень, з'ясувати інформацію про час і місце запланованих протиправних дій, злочинців та характеру спілкування між ними, способу підтримання зв'язку та розмежування функцій і завдань між злочинцями, підготовки злочинцями знарядь і засобів, а також розповсюдження інформації з метою провокації масових заворушень. У разі якщо масові заворушення вже вчинено, встановлюються фактичні дані, що свідчать про їх організований характер, а також сукупність дій, які здійснено організаторами з метою підготовки масових заворушень.

Вказана тактична операція передбачає проведення комплексу слідчих (розшукових) дій спрямованих на виявлення та фіксацію інформації щодо підготовки масових заворушень та встановлення організаторів: слідчий огляд, обшук, освідування, слідчий експеримент, пред'явлення особи для впізнання, негласні слідчі (розшукові) дії (зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем; спостереження за особою, місцем або річчю; аудіо-, відеоконтроль місця; аудіо-, відеоконтроль особи), а також отримання відомостей під час проведення оперативно-розшукових заходів.

2. Тактична операція «Злочинець» полягає у встановленні і затриманні осіб, причетних до організації та активної участі у масових заворушеннях, що здійснюється за допомогою встановлення обставин перебування особи у натовпі, характеру її поведінки та вчинюваних нею дій. До комплексу слідчих (розшукових) дій, які доцільно провести з метою встановлення злочинців належать: а) допит (допитуються потерпілі та свідки із числа випадкових перехожих або мешканців прилеглих будинків, які можуть дати свідчення та вказати на осіб, які вчиняли протиправні дії під час масових заворушень); б) тимчасовий доступ до речей і документів (переглядаються записи з камер відеоспостереження та вивчаються матеріали, зібрані ЗМІ); в) освідування (проводиться з метою виявлення на тілі злочинців слідів вчинення масових

заворушень); г) пред'явлення особи для впізнання (впізнання свідком або потерпілим особи, яка причетна до вчинення злочинних дій).

3. Тактична операція «Докази» полягає у тому, що збирання доказів є одним із тактичних завдань розслідування, що сприяє встановленню обставин вчинення масових заворушень. Доказами у кримінальних провадженнях щодо масових заворушень є сліди, речові докази та об'єкти зі слідами, знаряддя та засоби, що використовувались для вчинення злочинних дій, записи з камер відеоспостереження, документи та інші фактичні дані, показання свідків та потерпілих. Як правило, з метою отримання і закріплення доказів вчинення масових заворушень проводиться огляд місця події, огляд транспортних засобів, огляд трупа, огляд вилучених речей і документів, допит свідків, допит потерпілих, допит підозрюваних, обшук, слідчий експеримент, тимчасовий доступ до речей та документів. Проведення вказаних слідчих (розшукових) дій сприяє виявленню, вилученню та фіксації доказової інформації, що має значення для розслідування масових заворушень.

4. Тактична операція «Свідок» спрямована на проведення слідчих (розшукових) дій з метою встановлення осіб, яким відомі обставини організації або вчинення масових заворушень, або осіб, які стали очевидцями вчинення злочинних дій. Показання свідків сприяють встановленню деталей вчинення масових заворушень та отриманню інформації, що підтверджує участь окремих осіб у вчиненні масових заворушень та характеру їх дій. У вказаній тактичній операції доцільним є проведення допиту свідків, пред'явлення особи для впізнання, слідчого експерименту.

Висновки до другого розділу

1. Систематизовано обставини, що підлягають встановленню в залежності від етапу досудового розслідування та наведено у вигляді алгоритму:

1) на етапі отримання повідомлення про кримінальне правопорушення або інші події встановлюються обставини, що характеризують подію кримінального правопорушення (які протиправні дії вчинено; чи має протиправне діяння ознаки злочину, передбаченого ст. 294 КК України) та обставини, що характеризують обстановку вчинення злочину (час, місце);

2) на початковому етапі розслідування встановлюються: обставини, що характеризують особу злочинця (характеристика особи злочинця, його дані та ознаки; наявність організаторів масових заворушень; дії кожного із учасників масових заворушень); обставини, що характеризують суб'єктивну сторону злочину (мотив; мета; умисел); обставини, що характеризують спосіб вчинення злочину (підготовка; спосіб вчинення та приховування протиправних дій; використання зброї та інших предметів як зброї; знаряддя і засоби вчинення злочину); обставини, що характеризують наслідки злочину (відомості про потерпілих осіб; характер негативних наслідків масових заворушень (матеріальна, моральна або фізична шкода);

3) на подальшому етапі встановлюються обставини, які впливають на кримінальну відповідальність особи (обставини, які обтяжують покарання; обставини, які пом'якшують покарання або виключають кримінальну відповідальність; визнання вини).

2. Розроблено типові слідчі ситуації та пов'язані з ними слідчі версії:

1) отримано інформацію з оперативних джерел про планування та організацію масових заворушень, проведення підготовки до їх вчинення: а) масові заворушення плануються з метою впливу на діяльність органів державної влади, зокрема на прийняття рішень, що мають державне або регіональне значення; б) масові заворушення плануються з метою дестабілізації соціально-політичної обстановки, перевороту або захоплення державної влади; в) масові заворушення плануються з метою вираження незгоди з рішеннями органів державної влади; г) масові заворушення плануються в пенітенціарних закладах з метою дестабілізації режиму

виправної установи та протидії адміністрації, встановлення кримінального впливу або спроби втечі;

2) отримано інформацію про вчинення масових заворушень, але на момент прибуття СОГ протиправні дії припинено, учасники заворушень відсутні на місці події: а) масове заворушення мало організований характер, попередньо сплановане, організатори та учасники не встановлені; б) факт вчинення масових заворушень не підтвердився, вчинено інше кримінальне правопорушення; в) факт вчинення масових заворушень підтвердився, наявні потерпілі та значні наслідки у вигляді пошкодження майна;

3) отримано інформацію про те, що мирне зібрання громадян (мітинг, демонстрація, похід, спортивний захід), про яке завчасно повідомлено органи державної влади переросло у масове заворушення: а) мирне зібрання раптово набуло масштабів та ознак масового заворушення, організатори відсутні, фактичні дані, які свідчать про організований характер масових заворушень відсутні; б) наявні фактичні дані, які свідчать про організований характер масових заворушень під виглядом мирного зібрання громадян;

4) отримано інформацію про початок масових заворушень, яким передувало вчинення кримінального правопорушення або конфліктна ситуація: а) масове заворушення виникло раптово, організатори та учасники затримані на місці події; б) масове заворушення виникло раптово, учасники зникли з місця події, організатори невідомі.

3. В контексті методики розслідування масових заворушень виокремлено тактичні завдання, які полягають у з'ясуванні обставин вчинення масових заворушень: 1) встановити місце, час та обставини масових заворушень; 2) виявити та вилучити знаряддя та засоби, сліди злочину, речі та предмети зі слідами злочину; 3) встановити свідків та потерпілих, отримати від них показання щодо обставин масових заворушень та їх наслідків; 4) встановити та затримати осіб, причетних до вчинення масових заворушень; 5) отримати фактичні дані, що свідчать про організованість масових заворушень, характер спілкування між учасниками, спосіб підтримання зв'язку та

розмежування функцій і завдань між злочинцями; 6) встановити мету масових заворушень; 7) з'ясувати факт попередньої підготовки до масових заворушень; 8) з'ясувати характер негативних наслідків масових заворушень (матеріальна, моральна або фізична шкода).

Тактичні завдання у ході розслідування масових заворушень підлягають вирішенню за допомогою таких тактичних операцій:

1. Тактична операція «Організація масових заворушень» має на меті виявити та викрити злочинну діяльність особи або осіб щодо організації та планування масових заворушень, з'ясувати інформацію про час і місце запланованих протиправних дій, злочинців та характеру спілкування між ними, способу підтримання зв'язку та розмежування функцій і завдань між злочинцями, підготовки злочинцями знарядь і засобів, а також розповсюдження інформації з метою провокації масових заворушень. У разі якщо масові заворушення вже вчинено, встановлюються фактичні дані, що свідчать про їх організований характер, а також сукупність дій, які здійснено організаторами з метою підготовки масових заворушень.

Вказана тактична операція передбачає проведення комплексу слідчих (розшукових) дій спрямованих на виявлення та фіксацію інформації щодо підготовки масових заворушень та встановлення організаторів: слідчий огляд, обшук, освідування, слідчий експеримент, пред'явлення особи для впізнання, негласні слідчі (розшукові) дії (зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем; спостереження за особою, місцем або річчю; аудіо-, відеоконтроль місця; аудіо-, відеоконтроль особи), а також отримання відомостей під час проведення оперативно-розшукових заходів.

2. Тактична операція «Злочинець» полягає у встановленні і затриманні осіб, причетних до організації та активної участі у масових заворушеннях, що здійснюється за допомогою встановлення обставин перебування особи у натовпі, характеру її поведінки та вчинюваних нею дій. До комплексу слідчих (розшукових) дій, які доцільно провести з метою встановлення злочинців

належать: а) допит (допитуються потерпілі та свідки із числа випадкових перехожих або мешканців прилеглих будинків, які можуть дати свідчення та вказати на осіб, які вчиняли протиправні дії під час масових заворушень); б) тимчасовий доступ до речей і документів (переглядаються записи з камер відеоспостереження та вивчаються матеріали, зібрані ЗМІ); в) освідування (проводиться з метою виявлення на тілі злочинців слідів вчинення масових заворушень); г) пред'явлення особи для впізнання (впізнання свідком або потерпілим особи, яка причетна до вчинення злочинних дій).

3. Тактична операція «Докази» полягає у тому, що збирання доказів є одним із тактичних завдань розслідування, що сприяє встановленню обставин вчинення масових заворушень. Доказами у кримінальних провадженнях щодо масових заворушень є сліди, речові докази та об'єкти зі слідами, знаряддя та засоби, що використовувались для вчинення злочинних дій, записи з камер відеоспостереження, документи та інші фактичні дані, показання свідків та потерпілих. Як правило, з метою отримання і закріплення доказів вчинення масових заворушень проводиться огляд місця події, огляд транспортних засобів, огляд трупа, огляд вилучених речей і документів, допит свідків, допит потерпілих, допит підозрюваних, обшук, слідчий експеримент, тимчасовий доступ до речей та документів. Проведення вказаних слідчих (розшукових) дій сприяє виявленню, вилученню та фіксації доказової інформації, що має значення для розслідування масових заворушень.

4. Тактична операція «Свідок» спрямована на проведення слідчих (розшукових) дій з метою встановлення осіб, яким відомі обставини організації або вчинення масових заворушень, або осіб, які стали очевидцями вчинення злочинних дій. Показання свідків сприяють встановленню деталей вчинення масових заворушень та отриманню інформації, що підтверджує участь окремих осіб у вчиненні масових заворушень та характеру їх дій. У вказаній тактичній операції доцільним є проведення допиту свідків, пред'явлення особи для впізнання, слідчого експерименту.

РОЗДІЛ 3. ПРОВЕДЕННЯ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ МАСОВИХ ЗАВОРУШЕНЬ

3.1. Особливості проведення слідчого огляду при розслідуванні масових заворушень

На початку розслідування масових заворушень суттєвим є виявлення та фіксація відомостей під час слідчого огляду. Однак, більшість слідів вчинення масових заворушень можуть бути знищені при неконтрольованих діях натовпу або втрачені у зв'язку із неможливістю вчасного провадження слідчих (розшукових) дій, а тому проведення слідчого огляду вимагає швидкого прийняття рішень, злагодженої та організованої роботи працівників слідчих та оперативних підрозділів. В криміналістичній науці багато уваги приділено загальним положенням тактики огляду місця події, а також проведенню слідчого огляду у кримінальних провадженнях щодо окремих видів кримінальних правопорушень. В межах криміналістичної методики розслідування масових заворушень доцільним є вивчення тактики слідчого огляду, а також проблемних питань та можливостей їх вирішення під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Метою будь-якої слідчої (розшукової) дії є встановлення повних та об'єктивних відомостей про кримінальне правопорушення, а слідчий огляд полягає у одержанні доказів за результатами обстеження місцевості, приміщень, документів, речей та предметів з метою виявлення та фіксації слідів, фактичних даних та речових доказів, що надають інформацію про обставини вчинення кримінального правопорушення.

На початковому етапі розслідування важливе значення для отримання доказової інформації мають різні види оглядів. Загалом, огляд є первинною і невідкладною слідчою (розшуковою) дією. Це пояснюється необхідністю встановлення інформації про обставини події у первинному, незміненому стані, тому що будь-яке зволікання спричиняє втрату речових доказів та зміну

слідової картини. При розслідуванні масових заворушень кількість доказової інформації, що може бути вилучена під час ефективного проведення оглядів досить значна [120, с. 257–258], а тому слідчий огляд є однією із провідних слідчих (розшукових) дій, яка проводиться на початковому етапі розслідування та дозволяє зафіксувати відомості, виявлені слідчим у процесі огляду місцевості, будівель, приміщень та інших об'єктів.

Діяльність слідчого щодо проведення цієї слідчої (розшукової) дії детально визначена ст. 237 КПК України, а тому під час проведення слідчого огляду слід дотримуватися процесуальних вимог, які регламентують підстави, порядок та процесуальні особливості слідчого огляду. Також, з метою успішного збереження, виявлення та фіксації доказів слід використовувати методичні рекомендації і застосовувати тактичні прийоми огляду.

М.В. Салтевський відзначає, що слідчий огляд – це процесуальна діяльність уповноважених осіб щодо безпосереднього застосування методів і засобів криміналістичної техніки і тактики для виявлення, фіксації дослідження і вилучення доказів з матеріальних джерел інформації, а також встановлення інших обставин, що мають значення для розслідування [175, с. 334]. В.Ю. Шепітько сутність слідчого огляду вбачає в тому, що слідчий за допомогою органів почуттів переконується в існуванні й характері фактів, що мають доказове значення. У криміналістичній літературі правильно зазначається, що безпосереднє сприйняття слідчим тих або інших об'єктів та їх зв'язків не можна замінити ні допитом осіб, які бачили ці об'єкти, ні слідчим експериментом, ні іншими доступними засобами збирання та дослідження доказів [205, с. 188–189]. Таким чином, основним учасником огляду є слідчий, який досліджує навколишню обстановку, виявляє сліди та вивчає докази з метою встановлення обставин кримінального правопорушення, а фактичні дані, отримані слідчим під час проведення огляду є основною вихідною інформацією для підтвердження події кримінального правопорушення, визначення напряму розслідування та переліку обов'язкових до проведення у

кримінальному провадженні слідчих (розшукових) дій, а також формування та перевірки слідчих версій.

Слідчий огляд передбачає такі різновиди огляду як огляд місця події (місцевості, земельних ділянок, приміщень, квартир тощо), огляд трупа, транспортного засобу, речей та документів, а також комп'ютерних даних. Найбільш розповсюдженим, складним та інформаційно-значимим різновидом слідчого огляду є огляд місця події, який проводиться майже у кожному кримінальному провадженні. Разом з тим, у ході досудового розслідування масових заворушень його проведення має низку проблемних організаційно-тактичних аспектів [98, с. 88]. Вагоме для розслідування масових заворушень значення має огляд місця події, проведення якого сприяє виявленню слідів вчинення масових заворушень, вилученню знарядь і засобів, які використовувались злочинцями під час протиправних дій, а також фіксація наслідків вчинення масових заворушень (підпал автомобілів, пошкодження будівель, руйнування об'єктів інфраструктури тощо).

Зазначимо також, що вивчення практики розслідування масових заворушень, а саме опрацювання та узагальнення судових вироків, винесених у період з січня 2020 року по січень 2026 року судами України за ст. 294 КК України, надало можливість зробити висновок, що під час досудового розслідування вказаних злочинів проводяться такі слідчі (розшукові) дії: 1) огляд місця події – 95,24 %; 2) огляд трупа – 19,05 %; 3) огляд транспортних засобів – 23,81 %; 4) огляд вилучених речей та документів – 33,33 %.

Місце події та його матеріальна обстановка є відображенням наслідків певного злочину. Місце вчинення злочину є найбагатшим джерелом відомостей [70, с. 169]. У провадженнях щодо масових заворушень місцем події є великі ділянки місцевості, площею від декількох квадратних кілометрів до десятків, і навіть сотень квадратних кілометрів у населених пунктах та інших територіях, кількість жителів у яких обчислюється числом від десятків тисяч до мільйонів чоловік [171, с. 40]. Найчастіше масові заворушення вчиняються на центральних площах, проспектах або вулицях, біля стадіонів,

будівель органів державної влади або правоохоронних органів та на відкритих ділянках місцевості.

Розслідування масових заворушень завжди характеризуються високим ступенем складності. Це зумовлено, різноплановістю і численністю вчинених злочинів й інших правопорушень, багатопредметністю самої обстановки на місці події та слідової картини, з іншого боку – активною зміною як обстановки вчинення масових заворушень, так і слідової картини місця події в результаті дій органів влади й управління з проведення рятувальних, аварійно-відбудовних робіт із залученням значних людських ресурсів, відповідних фахівців і технічних засобів [171, с. 38]. За результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень щодо вчинення масових заворушень встановлено, що через специфіку їх вчинення (масовий характер дій, масштабність місця події, велике коло осіб, що потрапляють у сферу інтересів правоохоронних органів, а також великої кількості потерпілих, свідків, яких необхідно допитати та провести щодо них інші процесуальні дії) до розслідування залучається значна кількість слідчих та працівників оперативних підрозділів, що виконують доручення на проведення слідчих (розшукових) дій [98, с. 84]. Якщо огляд місця події в багатьох випадках проводиться слідчим одноособового або у складі СОГ, то проведення цієї слідчої (розшукової) дії у кримінальних провадженнях за фактом вчинення масових заворушень потребує формування та залучення такої кількості СОГ, які зможуть забезпечити повноту та результативність огляду.

А.І. Лісняк відзначає, що вся адміністративна територія, де відбувалися масові заворушення, номінально є місцем події, що фактично складається з десятків, сотень або тисяч локальних місць події, які стосуються конкретних епізодів вчинених кримінальних правопорушень [119, с. 133]. Вказані фактори зумовлюють необхідність у створенні СОГ та розподілу завдань між їх учасниками, що сприяє детальному дослідженню матеріальної обстановки, виявленню та вилученню слідів, закріпленню доказів. Масштабні ділянки

(вулиці, проспекти, площі) поділяють на окремі сектори і зони, за якими закріплюють відповідальних слідчих або СОГ.

На випадок виникнення масових заворушень використовується заздалегідь розроблений план, спрямований на їх припинення. У ході такої роботи багатьох відомств і служб реалізується принцип взаємодії і, перш за все, між слідчими та оперативними підрозділами, уповноваженими на проведення гласних та негласних слідчих (розшукових) дій. Створена для розслідування масштабних масових заворушень СОГ може включати в себе слідчих та працівників оперативних підрозділів (кримінальної поліції та департаментів, що входять до її складу, слідчого управління тощо), органів безпеки (контррозвідки, військової контррозвідки, захисту національної державності, боротьби з корупцією і організованою злочинною діяльністю, боротьби з тероризмом і захисту учасників кримінального судочинства та працівників правоохоронних органів, інформаційно-аналітичного, оперативно-технічного, оперативного документування, адміністративно-господарського), органів Державної прикордонної служби України та нараховувати від декількох десятків до сотень співробітників [98, с. 86–87].

О.П. Кузьменко зазначає, що з урахуванням слідчої обстановки СОГ може формуватися переважно не з місцевих працівників. Саме це є одним з головних чинників успішного розслідування але, одночасно, створює суттєві труднощі його практичної реалізації. Прикомандировані оперативні працівники й слідчі на першому етапі недостатньо орієнтуються в оперативній обстановці в регіоні, не знають специфічних факторів, що впливають на цю обстановку. Також суттєвим негативним фактором є відсутність у них негласних джерел. Проблемними аспектами організації роботи великої СОГ є те, що вона починається з необхідності організації прийняття, зустрічі, доставки прикомандированих співробітників у потрібні пункти, матеріально-технічного, побутового забезпечення (розселення, харчування, відпочинок, періодична ротація, озброєння (за необхідності) відповідною стрілецькою зброєю і (чи) засобами індивідуального захисту, створення робочих місць,

охорона пунктів розселення і роботи її членів). Важливу роль як у складі СОГ, так і поза нею відіграють співробітники місцевих правоохоронних органів (СБ України, МВС України, прокуратури). Найчастіше до складу групи включають місцевих слідчих у випадках розслідування заворушень, які вчинені на ґрунті міжнаціональних конфліктів. Вони здатні чіткіше орієнтуватися в місцевих умовах, як правило, знають мову (наприклад, угорську, циганську тощо), добре орієнтуються у місцевих особливостях, звичаях [98, с. 87–88].

М.М. Єфімов зауважує, що до складу СОГ повинен входити слідчий, який є керівником групи, працівник криміналістичного підрозділу, який виконує функції спеціаліста, працівник оперативних підрозділів кримінальної поліції, дільничний інспектор, що обслуговує територію, яка є місцем огляду, та працівники інших підрозділів, виходячи із обстановки місця події та наявності відповідної кількості спеціалістів (судові медики, працівники пожежної, вибухотехнічної, кінологічної та інших служб поліції і державних органів) [42, с. 46].

Стосовно переліку осіб, які братимуть участь у проведенні огляду місця події в умовах військового стану, С.О. Тіщенко пропонує наступних учасників: 1) обов'язкові учасники: уповноважена особа (дізнавач, слідчий, прокурор), працівники підрозділів кримінальної поліції (для охорони місця події, спостереження за поведінкою різних осіб, обстеження прилеглої території, опитування очевидців, проведення оперативно-розшукових заходів), спеціалісти вибухотехнічної служби; 2) необов'язкові учасники: співробітники експертно-криміналістичних центрів за потреби для виявлення та вилучення окремих слідів протиправного діяння; інспектор служби охорони або служби безпеки об'єкта, що оглядається [189, с. 361].

Суттєві складнощі викликає належне забезпечення СОГ необхідними: транспортними засобами, засобами зв'язку; криміналістичними й іншими технічними засобами, що можуть знадобитися при огляді місця події; спеціальною технікою для роботи зі слідами (у широкому розумінні) на місці події (фото-, відеотехніка, звукозаписуюча техніка, додаткові засоби

освітлення, криміналістична техніка для роботи із різними видами слідів); достатньою кількістю пакувальних матеріалів та засобів [98, с. 92–93].

Також, принципово важливим під час проведення огляду є застосування сучасних засобів криміналістичної техніки, зокрема пересувних криміналістичних лабораторій з метою використання трасологічних та балістичних засобів, забезпечення фото- та відеозйомки, створення 3D моделей місцевості. З метою фото- та відео фіксації місця події, визначення територій, охоплених масовими заворушеннями, пересуванням натовпу, визначення об'єктів і зон, які підлягають огляду та локалізації слідів використовуються можливості безпілотних літальних апаратів (дронів).

Складність під час огляду місця події при розслідуванні масових заворушень полягає у огляді великих ділянок місцевості (площ, вулиць, проспектів, будівель, стадіонів), що зумовлено багатопредметністю обстановки, значною кількістю об'єктів, що підлягають огляду (будівлі, транспортні засоби, споруди) та численними слідами вчинення масових заворушень. А тому суттєве значення має створення 3D моделей місцевості, що сприяє об'єктивному і точному відображенню обстановки, детальній фіксації розташування об'єктів, слідів, доказів, а також ознак руйнувань, пошкоджень, вибухів, підпалів.

В результаті 3D сканування чи реконструкції криміналістично релевантного об'єкта може бути виготовлена цифрова 3D модель, яка відображає його лінійні та просторові характеристики, взаємне розміщення елементів його зовнішньої будови, забарвлення та інші ознаки. Виготовлення 3D моделей криміналістично значущих об'єктів є одним із варіантів застосування методу моделювання у діяльності із розкриття, розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням [56, с. 243–252; 57, с. 421].

Основними способами виготовлення 3D моделей є реконструювання (моделювання) та сканування [56, с. 243–252; 57, с. 421]. Під час проведення огляду місця події доцільно з використанням 3D сканування здійснювати орієнтуючу та оглядову фіксацію навколишньої обстановки (за допомогою

фотограмметричної зйомки з безпілотного літального апарату або 3D сканера з великим полем зору). Отримана у такий спосіб оглядова 3D модель оглянутої обстановки буде мати достатньо високий рівень деталізації щоб замінити орієнтуючі, оглядові та навіть вузлові фотознімки. Виготовлена модель має бути додана в якості додатку до протоколу огляду місця події та може використовуватися для візуалізації оглянутої обстановки й ходу проведення огляду [56, с. 243–252; 57, с. 421]. Створення 3D моделей місця події забезпечує можливість його подальшого перегляду та аналізу слідчими та учасниками СОГ, перевірці отриманої у ході розслідування інформації та формування слідчих версій і тактичних завдань розслідування.

Детальна 3D фіксація криміналістично значущих об'єктів під час огляду місця події може здійснюватися з використанням більш точних 3D сканерів, що забезпечить максимальну деталізацію зображення. При цьому доцільно спочатку відсканувати об'єкт в тому стані, в якому він знаходиться на місці події. Після цього, за можливості, потрібно вилучити криміналістично значущий об'єкт із навколишньої обстановки та здійснити його повторне сканування в лабораторних умовах. Отримані у такий спосіб детальні 3D моделі криміналістично значущих об'єктів мають бути додані до протоколу огляду місця події як самостійні додатки [56, с. 243–252; 57, с. 421]. Таким чином 3D сканування місця події в цілому та окремих його об'єктів дозволяє виготовити 3D модель, яка в повній мірі відображатиме характеристики та параметри об'єктів огляду, їх взаємне розміщення, ознаки та будову.

Застосування науково-технічних засобів (звуко-, відеозапису) для фіксації обставин, перебігу і результатів проведення огляду місця події масових зворушень сприяє його ефективності, оскільки матеріали, що зроблені в процесі огляду додаються до протоколу як такі, що пояснюють його зміст [176, с. 369–370].

На окрему увагу заслуговують завдання огляду, які слід поділити на загальні та проміжні. Загалом завдання огляду впливають із загальних цілей боротьби зі злочинністю і спрямовані на охорону прав і законних інтересів

фізичних і юридичних осіб, які беруть у ній участь, а також швидко і повне розкриття злочинів, викриття винних. У криміналістиці сформульовані окремі завдання (цілі) огляду: а) безпосереднє вивчення слідчим обстановки місця події, з'ясування характеру і обставин події злочину; б) виявлення, дослідження, фіксація і вилучення джерел матеріальних відображень; в) аналіз матеріальних джерел і одержання криміналістичної інформації для конструювання версій про механізм події, її учасників та особу злочинця; г) збирання інформації для організації розшуку злочинця по гарячих слідах; г) одержання інформації про деякі обставини, що сприяли вчиненню злочину [175, с. 334]. Під час слідчого огляду можуть виникати і проміжні завдання, які полягають у необхідності встановлення окремих обставин вчинення масових заворушень, виявлення знарядь і засобів, які використовувались для здійснення підпалів, пошкоджень будівель або споруд, завдання тілесних ушкоджень, а також виявлення слідів, що вказують на причетність до вчинення масових заворушень окремих осіб.

Ефективність проведення огляду місця події зумовлюється дотриманням загальних принципів огляду, до яких належать: 1) нормативні (об'єктивність, всебічність, повнота, своєчасність); 2) організаційні (єдине керівництво оглядом, плановість (планомірність, послідовність); цілеспрямованість; правильне поводження з предметами, що знаходяться на місці події, використання науково-технічних засобів, допомоги спеціалістів, інформації, отриманої в ході проведення слідчих (розшукових) та оперативних заходів [171, с. 39–40]. В даному випадку тактика огляду місця події спрямована на здійснення необхідних заходів з метою успішного виконання завдань огляду, зокрема максимальне збереження, виявлення та дослідження слідів масових заворушень та осіб, що їх вчинили, віднаходження знарядь і засобів вчинення протиправних дій, фіксація відомостей щодо обставин вчинення злочинних дій та осіб, причетних до масових заворушень.

Як правило, тактика огляду місця події будується так, щоб застосування засобів виявлення і фіксації одного виду інформації не пошкодило джерела

іншої інформації [175, с. 338]. Однак під час розслідування масових заворушень це становить певні труднощі, адже проведення першочергових слідчих (розшукових) дій ускладнюється необхідністю припинення злочинних дій та в окремих випадках придушення масових заворушень, вжиття необхідних заходів щодо надання медичної допомоги потерпілим, затримання активних учасників масових заворушень та забезпечення охорони місця події, а також залучення працівників правоохоронних органів, рятувальних служб і техніки, що може негативно вплинути на первісну слідову картину та призвести до втрати слідів або речових доказів.

Тактично важливим є дотримання послідовності проведення огляду, визначення його меж та об'єктів, а також обрання методу огляду. Метод огляду слід обирати в залежності від об'єкту огляду (ділянка місцевості, споруда, приміщення тощо) та локалізації слідів і наслідків злочинних дій. Науковці відносять до методів огляду за послідовністю застосування прийомів і засобів такі: а) ексцентричний (оглядаючи місце події слідчий та відповідні фахівці рухаються від умовного центра місця події до периферії); б) концентричний (рух від периферії до центра); в) фронтальний (рух по визначеній лінії вперед, так зване «прочісування»); г) секторний (рух по секторам від умовного центру до периферії у межах сектору 30–45 градусів); д) змішаний [171, с. 43–44]. Наприклад, методом проведення слідчого огляду під час розслідування масових заворушень при проведенні спортивних заходів може бути як ексцентричний, тобто від центру заворушень до периферії (центром є спортивна споруда або інше місце початку заворушень, як-от виходи зі спортивних споруд, площі тощо), так і концентричний – від периферії заворушень до центру [145, с. 129]. Таким чином, слідчому слід на початку огляду оцінити обстановку, визначити об'єкти і межі огляду та обрати метод огляду, який забезпечить найбільш ефективне дослідження та фіксацію доказової інформації.

Для успішного проведення огляду має значення послідовність його проведення. У криміналістиці огляд поділяють на три етапи (підготовчий,

робочий, заключний) кожен з яких передбачає проведення дій у певній послідовності з метою результативного виявлення, дослідження та фіксації доказів. С. С. Вітвіцький, О. О. Волобуєва, М. В. Войчишена зазначають, що такий підхід до проведення огляду місця події є універсальним та дає можливість з'ясувати не тільки загальну обстановку вчинення кримінального правопорушення, а й проаналізувати сліди, залишені на місці, та вилучити речові докази, знаряддя і засоби, які використовувалися правопорушниками [121, с. 105].

Початковий етап проведення огляду передбачає забезпечення необхідних умов його проведення, а саме здійснюються заходи щодо припинення злочину та його небезпечних наслідків, затримання осіб, що причетні до вчинення злочину та надання медичної допомоги потерпілим. На даному етапі також формується СОГ для проведення огляду та вживаються заходи щодо організації технічних засобів для його проведення.

До виїзду на місце події забезпечується проведення таких підготовчих дій: одержати вичерпну інформацію про обставини вчиненого кримінального правопорушення; забезпечити до прибуття СОГ охорону місця події (наприклад, патрульною поліцією, які знаходяться неподалік від місця злочину, поліцейськими офіцерами громад або дільничними офіцерами поліції) та затримати осіб, які є очевидцями злочинної події, до прибуття СОГ; встановити, яких заходів вжито для усунення наслідків кримінального правопорушення; організувати медичну допомогу потерпілим або особам, які вчинили кримінальне правопорушення; визначити склад СОГ (за необхідності залучити необхідних спеціалістів); заздалегідь забезпечити наявність понятих, якщо є підстави вважати, що на місці події залучити їх буде складно або неможливо; підготувати необхідні науково-технічні засоби для забезпечення виїзду на місце події та проведення огляду (криміналістичні засоби, транспорт, пересувні криміналістичні лабораторії); вирішити питання щодо застосування службово-розшукового собаки; забезпечити участь необхідних учасників у проведенні цієї слідчої (розшукової) дії [70, с. 254–255].

Після прибуття на місце події слідчо-оперативної групи до початку огляду вживаються такі заходи підготовчого (попереднього) характеру: 1) надання необхідної медичної допомоги потерпілим, якщо вона не була надана до приїзду слідчого; 2) видалення з місця події всіх осіб, які ще залишаються там, і попередження появи сторонніх осіб у подальшому під час огляду; 3) збір попередніх відомостей, які мають значення для огляду (зокрема, встановлюється, які зміни в обстановку були внесені до прибуття слідчо-оперативної групи); 4) залучення понятих, остаточне визначення кола учасників огляду та розподіл обов'язків; 5) проведення інших невідкладних дій, що диктуються обставинами, а також ужиття заходів, спрямованих на поліпшення умов огляду [77, с. 281].

При прибутті на місце події частина оперативних працівників СОГ може надати допомогу слідчому: 1) у визначенні і позначенні загороджувальними стрічками меж місця події, організації охорони, у тому числі збройної: самого місця і його оточення; потерпілих, очевидців і членів СОГ; 2) у встановленні (з'ясуванні анкетних даних (прізвищ, імен, адрес проживання, фактичного та планованого в найближчому майбутньому місця знаходження (перебування): очевидців (потерпілих, свідків), наданні їм екстреної допомоги, вживанні заходів з їх евакуації в безпечне місце для кваліфікованої медичної допомоги; 3) у запрошенні понятих, якщо вони не були запрошені заздалегідь; 4) у допитах свідків, що були очевидцями вчинення кримінальних правопорушень з документальним оформленням отриманої інформації шляхом складання протоколів допитів, а також із застосуванням технічних засобів (диктофонів, відеомагнітофонів) з метою одержання і фіксації максимально повних даних щодо організаторів і активних учасників масових заворушень, їх конкретних протиправних дій, обстановки місця події; 5) у розшуці (переслідуванні) можливих організаторів і активних учасників масових заворушень "за гарячими слідами" [171, с. 41].

Після здійснення необхідних підготовчих заходів і забезпечення безпеки учасників огляду, СОГ переходить до робочого етапу, який складається із

загального та детального огляду. Спочатку слідчі здійснюють загальний огляд місцевості, досліджують окремі ділянки та об'єкти огляду, фіксують розташування слідів та знарядь вчинення злочину, а спеціалісти здійснюють фото- та відеофіксацію виявлених об'єктів і загальної обстановки.

Після закінчення загального огляду слідчий переходить до детального огляду, під час якого: 1) об'єкти детально та ретельно оглядаються (з цією метою можуть зрушуватися з місця, перевертатися і т. ін.); 2) уживаються всі доступні слідчому заходи щодо пошуку й виявлення слідів злочину та злочинця; 3) беруться об'єкти або їх частки зі слідами, вилучаються сліди з тих об'єктів, які не можна вилучити, а у разі неможливості їх вилучення з них знімаються копії; 4) фіксуються негативні обставини; д) перевіряються дані загального огляду; 5) проводиться вузлове й детальне фотографування [77, с. 281]. Також, на вказаному етапі слідчий за допомогою спеціаліста детально оглядає, інколи досліджує окремі сліди, предмети. Здійснюється пошук і вилучення речей, які використовували під час погромів в якості зброї для руйнування, пошкодження об'єктів нападу, травмування потерпілих: металеві прутки та інші металеві предмети у тому числі й промислового виробництва (болти і гайки великих розмірів, шестерінки, адже на них можуть залишитися відбитки пальців рук підозрюваних, біологічні речовини та ін.), що використовують для метання; бейсбольні бити, фрагменти пошкоджених меблів (ніжки від стільців або столів), каміння, ємності або їх фрагменти з запалювальною сумішшю [171, с. 45].

На завершальному етапі слідчий складає протокол огляду місця події, в якому відображається усі відомості, виявлені під час проведення огляду, а також забезпечує його процесуальне оформлення (підписи понятих та учасників огляду). Крім того, здійснюється вилучення та пакування слідів, виявлених під час проведення огляду місця події.

Таким чином, слідчий огляд, зокрема огляд місця події є слідчою (розшуковою) дією, яка проводиться на початковому етапі розслідування масових заворушень і полягає у виявленні слідів вчинення масових

заворушень, вилученні знарядь і засобів, які використовувались активними учасниками під час провадження протиправних дій, а також фіксації наслідків вчинення масових заворушень (підпал автомобілів, пошкодження будівель, руйнування об'єктів інфраструктури, побиття скла тощо).

Тактико-організаційні засади огляду місця події при розслідуванні масових заворушень зумовлені тим, що досліджувані злочини характеризуються масштабністю та охопленням великих ділянок місцевості із зосередженням різних об'єктів та значної кількості слідів. Як правило, масові заворушення вчиняються на центральних площах, проспектах або вулицях, біля стадіонів, будівель органів державної влади або правоохоронних органів та на відкритих ділянках місцевості.

Тактика огляду місця події спрямована на здійснення необхідних заходів з метою успішного виконання завдань огляду, зокрема максимальне збереження, виявлення та дослідження слідів масових заворушень та осіб, що їх вчинили, віднаходження знарядь і засобів вчинення протиправних дій, фіксація відомостей щодо обставин вчинення злочинних дій та осіб, причетних до масових заворушень.

Доцільно зазначити, що під час огляду місця події вилучаються предмети, які мають значення для розслідування. Важливою є точна фіксація місця виявлення кожного предмету, оскільки в подальшому, як правило, виникає необхідність відтворення подій, пов'язаних із зупиненням протиправних дій натовпу, надання оцінки щодо правомірності дій правоохоронних органів (зокрема, застосування вогнепальної зброї, спеціальних засобів). Речі, вилучені з кожного місця події зберігаються окремо, що пов'язано із значною кількістю однорідних предметів, які вилучаються під час огляду. У подальшому, у разі пред'явлення таких предметів для впізнання, інколи однорідні предмети зберігаються разом, при цьому їх сортують за видами (наприклад – предмети одягу, головні убори, взуття, металеві прути, пляшки та ін.) [98, с. 95].

Огляд трупа здійснюється за загальними правилами проведення слідчого огляду, однак характеризується певними особливостями. Так, огляд трупа може проводитись одночасно із оглядом місця події, безпосередньо на місці виявлення трупа або ж у морзі, а тому до протоколу огляду повинні бути занесені відомості щодо основних ознак трупа, його положення та обставин виявлення.

Відповідно до ст. 238 КПК України огляд трупа проводиться слідчим, прокурором за обов'язкової участі судово-медичного експерта або лікаря, якщо вчасно неможливо залучити судово-медичного експерта. Після огляду труп підлягає обов'язковому направленню для проведення судово-медичної експертизи для встановлення причини смерті [83]. Огляд трупа із залучення судово-медичного експерта або спеціаліста у галузі медицини є обов'язковим, а також безумовним є призначення в проведення судово-медичної експертизи з метою встановлення окремих фактів, зокрема часу і причин настання смерті, встановлення характеру і локалізації тілесних ушкоджень, їх кількості, ступеня тяжкості та взаємозв'язку із настанням смерті особи за певних обставин.

Мета зовнішнього огляду трупа така: а) встановити особистість потерпілого; б) визначити час і спосіб заподіяної смерті; в) отримати по можливості дані про осіб, причетних до розслідуваного факту, суб'єктивної сторони їхніх дій, а також про інші обставини, які мають значення для розслідування [75, с. 259]. Тобто, необхідним є всебічне встановлення обставин і фактичних даних щодо настання смерті особи і осіб, причетних до вчинення протиправних дій.

Зовнішній огляд трупа на місці виявлення складається з двох стадій – загального й детального огляду трупа. У протоколі огляду обов'язково встановлюються та фіксуються такі відомості: 1) фіксується час початку огляду трупа, температура навколишнього середовища й тіла трупа із зазначенням тієї частини тіла, в якій робилися заміри. Труп оглядається в тому положенні, в якому його застали учасники огляду; 2) встановлюється стать,

вік, зріст, будова тіла, угодваність, колір волосся. Далі огляд здійснюється зверху до низу за методом словесного портрета і особливо детально фіксуються дані про зовнішність під час огляду трупа невідомої особи [75, с. 259]; 3) поза трупа та його положення на місці події. Загальний огляд трупа починається з фіксації його місцезнаходження, положення щодо окремих предметів на місці події, загального вигляду й пози, тобто розташування частин трупа одна щодо іншої; 4) зовнішній стан одягу на трупі вивчається під час загального огляду трупа. Як і поза трупа, він відіграє важливу роль для встановлення механізму злочину; 5) знаряддя, яким була заподіяна смерть, що виявлено на трупі. Знаряддя заподіяння смерті оглядаються в процесі огляду трупа тільки в тих випадках, коли їх знаходять безпосередньо на трупі (наприклад петля на шиї); 6) ложе трупа. Після огляду зовнішнього стану одягу, фіксації положення й пози трупа слід оглянути ложе трупа. З цією метою труп треба підняти й віднести убік, не волочачи та не перевертаючи його, щоб залишити без змін місцезнаходження предметів, розташованих під трупом; 7) одяг, що є на трупі. Огляд одягу супроводжується роздяганням трупа. Кожна річ оглядається окремо й у сукупності з іншими предметами одягу; 8) тіло трупа й пошкодження на ньому. Тіло трупа оглядається за частинами в найбільш доцільній послідовності з метою встановлення характеру, ступеня і локалізації трупних пошкоджень; 9) предмети, виявлені в одязі трупа, можуть бути оглянуті як у процесі огляду одягу, так і після нього [77, с. 283–284]. Окремі речові докази (сліди біологічного походження, знаряддя злочину, видалені з тіла кулі тощо) вилучають, упаковують і закріплюють посвідчувальними підписами понятих і спеціаліста [188, с. 492].

Отже, враховуючи вищевикладене, слід зробити висновок, що під час огляду місця події при розслідуванні масових заворушень проблемним є огляд великих ділянок місцевості (площ, вулиць, проспектів, стадіонів, будівель, споруд), що зумовлено багатопредметністю обстановки, значною кількістю об'єктів, що підлягають огляду та численними слідами вчинення масових заворушень. Це зумовлює необхідність у застосуванні сучасних засобів

криміналістичної техніки, зокрема 3D сканування з метою виготовлення 3D моделей місця події та окремих об'єктів, а також можливостей безпілотних літальних апаратів з метою здійснення фото- та відеофіксації.

Встановлено, що 3D сканування дозволяє виготовити 3D модель навколишньої обстановки, яка в повній мірі відображає характеристики та параметри об'єктів огляду, їх взаємне розміщення, ознаки та будову. Створення 3D моделей місцевості сприяє об'єктивному і точному відображенню обстановки, детальній фіксації розташування об'єктів, слідів, доказів, а також ознак руйнувань, пошкоджень, вибухів, підпалів. Створення 3D моделей місця події забезпечує можливість його подальшого перегляду та аналізу слідчими та учасниками СОГ, перевірці отриманої у ході розслідування інформації та формування слідчих версій і тактичних завдань розслідування.

3.2. Допит під час розслідування масових заворушень та особливості проведення інших слідчих (розшукових) дій

Під час розслідування масових заворушень виникає необхідність у проведенні значної кількості допитів. Пояснюється це тим, що кримінально-протиправні дії вчиняються у натовпі, який може налічувати від декількох десятків до тисяч осіб. У кримінальних провадженнях щодо вказаних злочинів допитуються усі особи, які володіють інформацією щодо вчинення масових заворушень, а саме: потерпілі, свідки та учасники масових заворушень. Як правило, допити вказаних осіб проводяться на початковому етапі розслідування.

Допит – це процесуальна дія, яка являє собою регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, котрі беруть у ньому участь, спрямований на одержання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у справі. Допит є найбільш поширеним способом

одержання доказів. У той же час допит – одна з найбільш складних слідчих (розшукових) дій; його проведення вимагає від слідчого високої загальної та професійної культури, глибокого знання психології людини. Мета допиту полягає в одержанні повних показань, що об'єктивно відображають дійсність [70, с. 187]. Допит як слідча (розшукова) дія сприяє встановленню обставин вчинення масових заворушень, визначення кола осіб, які приймали активну участь у масових заворушень та вчинили протиправні дії, а також ролі кожного із злочинців (активний учасник, пасивний учасник, підбурювач, пособник, організатор).

Проблемний аспект у ході розслідування масових заворушень пов'язаний із достатньо великою кількістю осіб (в порівнянні із особливостями розслідування більшості інших кримінальних правопорушень), що допитуються на початковому етапі розслідування в якості свідків та потерпілих. В подальшому, за наявності фактичних даних про організацію окремими особами (із числа допитаних свідків) масових заворушень або про їх активну участь у їх проведенні, цим особам може бути пред'явлений акт про підозру [98, с. 84]. Щодо цього науковці зауважують, що відповідно п. 6 ч. 2 ст. 87 КПК України отримання показань від свідка, який надалі буде визнаний підозрюваним у цьому кримінальному провадженні є істотним порушенням прав людини і основоположних свобод, що тягне за собою визнання таких показань недопустимими доказами. У випадках, коли постає питання про кримінальну відповідальність допитуваного, пов'язані з цим обставини виходять за межі предмета показань свідка – він повинен бути допитаний як підозрюваний із наданням права на захист. У той же час допит цієї особи в статусі свідка можливий у іншому провадженні за фактами, що йому не інкримінуються [171, с. 67].

На нашу думку, слід акцентувати увагу на тому, що під час розслідування масових заворушень складність становить чисельність учасників кримінального провадження. Так, вивчаючи ухвалу Приморського районного суду м. Одеси встановлено, що загальна кількість учасників

кримінального провадження склала 207 осіб [23]. Це свідчить про необхідність допиту кожного свідка, потерпілого та підозрюваного, що потребує часу, суттєвих зусиль слідчого та забезпечення організаційно-тактичних і процесуальних заходів. В даному випадку з метою оптимізації розслідування допити проводять слідчі, залучені до СОГ у кримінальному провадженні щодо розслідування масових заворушень.

Необхідною передумовою допиту є підготовка до нього. Вона охоплює ряд конкретних заходів: вивчення матеріалів кримінального провадження; ознайомлення з даними про особу допитуваного; за необхідності – складання плану допиту. Найбільша складність при розслідуванні злочинів зазначеної категорії полягає в організації допитів, викликаних необхідністю отримання інформації про подію, очевидцями якої була значна кількість осіб, багато з яких могли бути її учасниками. Для того, щоб слідчі працювали узгоджено і цілеспрямовано, а результати їх дій можна було аналізувати і використовувати, в кожному окремому випадку складаються спеціальні анкети, в яких наведений перелік питань, що забезпечують отримання всіх необхідних даних [171, с. 67]. Саме тому, обов'язковим перед проведенням допиту є вивчення слідчим матеріалів кримінального провадження, перегляд відеозаписів та результатів огляду місця події, а також ретельна підготовка до проведення допитів, що передбачає підготовку переліку питань, які підлягають з'ясуванню під час проведення допиту.

У підготовці до допиту першорядне значення має планування, чітке уявлення наміченої мети допиту, обставин, які підлягають з'ясуванню, і тактичних прийомів, спрямованих на отримання достовірних показань. Без ясної, заздалегідь означеної мети допит не дасть бажаного ефекту, в результаті виникне необхідність у повторному допиті. А це, у свою чергу, потягне за собою небажані наслідки: порушення строків розслідування, невиправдане відволікання від основних занять громадян, викликаних на допит. Тому заздалегідь треба визначити, які обставини необхідно з'ясувати в процесі майбутнього допиту, вивчити матеріали, що мають у провадженні, зробити

необхідні виписки (витяги) з означенням аркушів справи. Ретельному вивченню при цьому підлягають не тільки докази, а й інформація, що отримана в результаті оперативно-розшукових заходів [75, с. 278–279].

Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого та передбачені ст. ст. 56, 57 КПК України [83].

Враховуючи положення ч. 2 ст. 55 КПК України, допит осіб як потерпілих можливий лише з моменту подання заяви про вчинення щодо особи кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого [98, с. 96–97]. У злочинах про масові заворушення потерпілими, як правило, визнаються представники іншої, конфронтуючої організації, особи, що брали участь у припиненні масових заворушень: посадові особи органів державної влади і управління, члени різних громадських організацій, співробітники правоохоронних органів, збройних сил, служби безпеки, пожежної охорони, представники Міністерства з надзвичайних ситуацій [98, с. 96–97]. Для прикладу, 02.05.2014 року рухаючись групою осіб по проїжджій частині Олександрівського проспекту у м. Одесі, проявляючи агресію та заважаючи руху автотранспорту, «Антимайданівці» порушували громадський порядок в центральній частині міста, голосно і організовано вигукували проросійські гасла та погрози застосування фізичного насильства до учасників ходи «За єдину Україну», тим самим провокуючи останніх до вчинення масових заворушень. Приблизно 15 годині 30 хвилин «Антимайданівці» побігли по вулиці Грецькій в бік вулиці Преображенської та Соборної площі м. Одеси, де здійснили напад на учасників ходи «За єдину Україну», серед яких були представники

громадського руху «Євромайдан» і тим самим «Антимайданівці» розпочали активне вчинення масових заворушень у центральній частині м. Одеси [23].

Кузьменко О.П. класифікує потерпілих від масових заворушень таким чином: 1) особи, яким безпосередньо завдана шкода (як правило, фізична, моральна й майнова); 2) особи, які є близькими родичами чи членами сім'ї особи, смерть якої настала внаслідок фізичної шкоди, завданої їй масовими заворушеннями або особи, яка перебуває у стані, який унеможлиблює подання нею заяви про визнання потерпілою; 3) особи, проти яких були направлені злочинні дії учасників масових заворушень (представники конфронтуючої організації, політичної партії, релігійної конфесії, етнічної групи населення; вболівальники іншої футбольної команди тощо); 4) особи, що випадково потрапили у натовп, шкода яким завдана внаслідок масштабності масових заворушень; 5) особи, які внаслідок професійних та інших обов'язків брали участь у придушенні масових заворушень; 6) особи, яким внаслідок злочину завдана матеріальна шкода, проте які не є очевидцями масових заворушень [98, с. 100]. Таким чином, до потерпілих від масових заворушень належать будь-які особи, яким в результаті вчинення масових заворушень завдано шкоду.

На відміну від свідка, потерпілий зацікавлений у відповідних наслідках вирішення справи, тому що йому заподіяно шкоду. Даючи показання, він не тільки сприяє правильному розв'язанню питання про винність або не винність обвинувачуваних, але й одночасно домагається задоволення своїх інтересів у кримінальному процесі [42, с. 53]. А тому досить часто потерпілі дають повні показання та співпрацюють зі слідством з метою притягнення до кримінальної відповідальності осіб, що вчинили протиправні дії.

У потерпілих під час допитів потрібно з'ясувати, коли і де виникли масові заворушення, що послужило безпосереднім приводом до їх виникнення, хто був організатором, активним учасником (виконавцем) підбурювачем, пособником кожного окремого епізоду протиправних дій (масових заворушень чи інших правопорушень); максимально повну

інформацію (у тому числі прикмети) про злочинців, які знаряддя використовувалися в кожному конкретному протиправному епізоді, які факти допитуваний сприймав особисто (і за яких умов), а що йому стало відомо опосередковано, в останньому випадку – джерело інформації [98, с. 97].

Відповідно до ст. 65 КПК України свідком є фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, і яка викликана для давання показань [83]. Свідками масових заворушень можуть бути будь-які особи, яким відомі обставини вчинення протиправних дій. Найчастіше в якості свідків допитують осіб, які стали випадковими спостерігачами та володіють інформацією про правопорушників, а також осіб, які перебували у натовпі, але не вчиняли протиправних дій. До числа свідків також можна віднести осіб, які перебували поруч або безпосередньо на місці вчинення масових заворушень: власників транспортних засобів або магазинів, водіїв громадського транспорту, представників державних органів, яким не завдано матеріальної шкоди або тілесних ушкоджень. Також, свідками масових заворушень є працівники засобів масової інформації, які перебували на місці їх вчинення з метою збирання матеріалу для висвітлення у засобах масової інформації.

М.А. Погорецький, О.Ю. Татаров, Д.Б. Сергєєва, М.С. Цуцкірідзе свідків умовно поділяють на три групи в залежності від яких, з'ясовуються факти та обставини масових заворушень: 1) очевидці – а) коли, де (у якому місці), за яких обставин було вчинено погром, підпал, знищення майна, збройний опір працівникам правоохоронних органів та інші суспільно-небезпечні дії; б) чи відомо їм що-небудь про поді, які передували заворушенням, наприклад, чи проводилися виступи із закликами до погромів з боку конкретних осіб, або дії, пов'язані із підготовкою до погромів; в) що відомо про прикмети осіб, які приймали активну участь або були організаторами заворушень (зріст риси обличчя. колір волосся, одяг, наявність особистих прикмет та ін.), хто з них і що саме робив на місці події; хто вів натовп; чи може впізнати або дати їх описання для створення фотороботу або мальованого портрету: їхня

озброєність (яка зброя або речі, які спеціально для цього були пристосовані, застосовувалися)? Хто був найбільш агресивний і активний у кожному конкретному випадку? 2) свідки з числа учасників заворушень, які були в натовпі, але не були активними учасниками - за яких обставин вони опинилися у натовпі; хто із знайомих свідка ще був у натовпі; які цілі переслідували учасники заворушень, їх плани, хто був організатором; чи був свідок очевидцем дій конкретних активних учасників заворушень; чи може їх впізнати? 3) свідки з числа осіб, які приймали участь у заходах із припинення заворушень (працівники правоохоронних органів, військовослужбовці, пожежні, працівники швидкої допомоги та ін.) – чи відомі їм активні учасники та організатори заворушень; про конкретні протиправні дії зазначених осіб, в тому числі вчинені відносно свідка з боку натовпу (нанесення ударів кийками, кидання каміння, вчинення озброєного опору під час припинення заворушень та ін.) У чому саме виражалися його дії по припиненню заворушень? Чи може впізнати когось з активних учасників або організаторів заворушень? [171, с. 67–68].

Під час допиту учасників кримінального провадження головною метою є отримання повних і достовірних показань, що забезпечується за допомогою тактичних прийомів допиту.

Тактика допиту – це система найбільш раціональних прийомів і методів, які забезпечують отримання достовірних, повних і всебічних показань, що ґрунтуються на нормах кримінально-процесуального закону. На відміну від процесуальних правил, тактичні прийоми не передбачені КПК України, їх застосування залежить від розсуду слідчого й визначається позицією допитуваного, його процесуальним станом, психічним і моральним складом, характерологічними особливостями, а також низкою інших обставин, які специфічні для кожного допиту. Тактичні прийоми допомагають слідчому цілеспрямовано й успішно здійснювати допит, максимально використовувати потенціал цієї слідчої дії щодо збирання та перевірки доказів [75, с. 277].

Характер взаємодії у процесі допиту слідчого зі свідком залежить від поведінки останнього. Допит сумлінних свідків, як правило, не призводить до конфліктів. Тактичне завдання слідчого в процесі такого допиту, що набуває безконфліктного характеру, полягає в тому, щоб підтримувати і розширювати психологічний контакт, допомагаючи свідкові у правильному відтворенні сприйнятого і зафіксованого. До таких прийомів, зокрема, належать: постановка запитань, які сприяють виникненню асоціативних зв'язків, що допомагають пригадати; пред'явлення речових доказів; ознайомлення з фрагментами показань інших осіб для згадування та ін. У конфліктних ситуаціях тактичне завдання слідчого полягає в тому, щоб переконати допитуваного переглянути свою позицію, що не відповідає завданням правосуддя, відмовитися від наміру давати неправдиві показання [42, с. 52]. На нашу думку, отриманню повних та достовірних показань свідків та потерпілих сприяють такі тактичні прийоми: підтримання психологічного контакту, актуалізація забутого у пам'яті допитуваного, демонстрація схем, планів, відеозаписів.

Однак, під час допиту свідків або потерпілих можуть виникати і конфліктні ситуації, що є результатом побоювання свідка або потерпілого за своє життя і здоров'я (а також своїх близьких і родичів) внаслідок помсти з боку організаторів і активних учасників заворушень [171, с. 71].

У конфліктних ситуаціях тактичне завдання слідчого полягає в тому, щоб переконати допитуваного переглянути свою позицію та відмовитися від наміру давати неправдиві показання. З метою зміни позицій свідка в криміналістичній літературі пропонуються різні тактичні прийоми, що сприяють одержанню правдивих показань. До прийомів викриття неправдивих показань належать: постановка уточнюючих, деталізуючих і контрольних запитань; оголошення матеріалів кримінального провадження (показань інших свідків, наприклад, які викривають неправдивість показань); пред'явлення речових доказів, що явно суперечать показанням допитуваного

(наприклад, демонстрація фрагментів відеозаписів, зроблених під час масових заворушень) та ін. [171, с. 71].

Крім того, прийомами, націленими на виявлення і виправлення добросовісної помилки у показаннях, вважають формулювання запитань у хронологічній, логічній послідовності; допит про яку-небудь обставину в різній хронологічній послідовності; зіставлення показань із точно встановленими доказами; постановка нагадуючих, доповнюючих, деталізуючих, уточнюючих запитань; пред'явлення речових і письмових доказів; допит на місці події; оголошення показань інших осіб; створення нормальної обстановки, що не відволікає увагу допитуваного; пред'явлення допитуваному різних об'єктів [98, с. 104].

Допити свідків і потерпілих сприяють викриттю осіб, які приймали активну участь у масових заворушеннях, а тому встановлюються такі відомості: час, місце, обстановка вчинення масових заворушень, послідовність дій та їх тривалість у часі, поведінка активних учасників масових заворушень, характер їх дій, особливі прикмети та зовнішній вигляд. Встановлення ознак злочинців за якими потерпілий або свідок може їх упізнати здійснюється з метою проведення пред'явлення особи для впізнання.

Проведенню слідчих (розшукових) дій, зокрема допитів передують припинення масових заворушень та фізичне затримання їх активних учасників. Такі особи допитуються в якості підозрюваних у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії. Відповідно до ст. 42 КПК України підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому ст. ст. 276–279 КПК України, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй внаслідок невстановлення місцезнаходження особи, проте вжито заходів для вручення у спосіб, передбачений кримінальним процесуальним законодавством для вручення повідомлень [83].

Як свідчить судова та слідча практика, під час допиту підозрювані зазвичай заперечують активну участь у масових заворушень, наполягають на тому, що їх поведінка була пасивною, а показання можуть зводитись до того, що злочинець не вчиняв протиправні дії у натовпі, а лише був спостерігачем. На відміну від допиту свідків та потерпілих, допит підозрюваних характеризується конфліктністю, що виражається у небажанні давати достовірні і повні показання, відмовою від надання показань, а також запереченням участі та особистої відповідальності за вчинення протиправних дій під час масових заворушень.

Також, значна частина активних учасників масових заворушень обирають тактику захисту від обвинувачення, заявляючи, що вони є потерпілими або свідками (залежно від наявності у них тілесних ушкоджень), оскільки випадково знаходилися у місці вчинення масових заворушень, де й отримали відповідну фізичну шкоду (такі заяви або показання містилися у близько 25 % вивчених матеріалів кримінальних проваджень) [98, с. 104].

Ефективності допиту підозрюваного сприяє підготовка слідчого до цієї слідчої (розшукової) дії, пов'язана з вивченням не тільки всіх матеріалів кримінального провадження, але й непроцесуальних джерел інформації. У процесі допитів затриманих за підозрою у вчиненні зазначених злочинів слідчий використовує отримані на момент провадження допиту докази їхньої винуватості: показання свідків-очевидців, речові докази, висновки судових експертиз та ін. Але в більшості випадків на початковому етапі розслідування проваджень зазначеної категорії допит підозрюваного проводиться в умовах дефіциту інформації, яка викриває останнього [171, с. 57].

Викриття брехні у показаннях підозрюваних забезпечується шляхом застосування тактичних прийомів постановки деталізуючих запитань щодо перебування допитуваного у вказаному місці і контрольних запитань щодо фактів, точно встановлених у кримінальному провадженні; оголошення фрагментів показань осіб, на яких посилався допитуваний; оголошення показань осіб, які спростовують заяву допитуваного про його непричетність

до активний дій під час масових заворушень; пред'явлення доказів, які підтверджують перебування допитуваного у місці вчинення злочину і його активну участь у ньому; оголошення висновку експерта, результатів окремих слідчих (розшукових) дій, які свідчать про активні дії допитуваного на місці злочину [98, с. 104].

Не можемо не погодитись із А.І. Лісняком про те, що визнання допитуваною особою своєї ініціативної участі у вчиненні кримінального правопорушення, а також її ролі як лідера певної злочинної групи має вирішальне значення для ефективного та повного проведення допиту та розслідування в цілому [119, с. 148]. Щодо цього М.М. Єфімов також відзначає, що повне визнання підозрюваним своєї активної участі у масових заворушеннях або ролі їх організатора, безумовно, відіграє величезну роль навіть тоді, коли слідство має у своєму розпорядженні достатню сукупність доказів до допиту підозрюваного. Саме таке визнання підозрюваного пов'язує в єдине і нерозривне ціле всю сукупність зібраних у справі доказів. При цьому є важливим не просто підтвердження тих фактів, що уже відомі у справі, а й тих, про які слідству нічого не було відомо (наприклад, про місце схову використаної при заворушеннях зброї, про інших учасників заворушень та ін.), що свідчить про злочинну обізнаність підозрюваного, і які (факти) можна перевірити за допомогою інших доказів [42, с. 54]. Важливим є не тільки визнання учасником масових заворушень своєї вини, а також надання інформації щодо організаторів масових заворушень, характер домовленостей між організатором та учасниками, розподіл функцій між ними.

У ході допиту підозрюваних з'ясовуються такі відомості: чи мало місце мирне зібрання громадян; мета зібрання; яким чином організовано зібрання, яка його мета та хто є організатором; які домовленості були між організаторами та активними учасниками; хто здійснював підготовку знарядь і засобів (запалювальних сумішей, димових шашок зброї тощо); хто своїми діями сприяв вчиненню масових заворушень; хто займався розподілом ролей; послідовність дій активних учасників; характер дій; наслідки.

Враховуючи вищевикладене, на нашу думку, доцільним є формування типового плану допиту свідків під час розслідування масових заворушень, який охоплює такі відомості:

1) анкетні дані допитуваної особи (прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, місце проживання, місце роботи);

2) інформація щодо присутності на місці події (за яких обставин особа опинилась на місці вчинення масових заворушень; місце перебування під час вчинення масових заворушень; відстань до натовпу; як довго особа перебувала у натовпі або поблизу місця вчинення масових заворушень; поведінка у натовпі; видимість);

3) інформація, що характеризує подію масових заворушень (чи передувало масовим заворушенням мирне зібрання громадян; місце зібрання натовпу; розташування натовпу щодо окремих об'єктів; кількість учасників; причини виникнення конфлікту; чи передували заворушенням заклики або провокації; час початку масових заворушень; наявність ініціаторів або підбурювачів; наявність організаторів; послідовність дій; тривалість окремих дій у часі; що могло свідчити про організованість натовпу; наявність активних учасників та характер їх дій; час закінчення масових заворушень; чи мав місце опір представникам правоохоронних органів з боку активних учасників);

4) інформація щодо осіб, які брали участь у масових заворушеннях (зовнішність, особливі прикмети, одяг, поведінка учасників масових заворушень; наявність організаторів, підбурювачів, пособників, активних учасників);

5) інформація щодо наслідків масових заворушень (наявність потерпілих та характер ушкоджень; наявність загиблих; інформація щодо пошкодження особистого майна громадян (підпал автомобілів); інформація про пошкодження будівель або споруд; знищення чи пошкодження державного майна).

Вивчення практики розслідування масових заворушень, а саме опрацювання та узагальнення судових вироків, винесених у період з січня 2020

року по січень 2026 року, винесених судами України за ст. 294 КК України, надало можливість зробити висновок, що під час досудового розслідування вказаних злочинів проводяться такі слідчі (розшукові) дії: 1) огляд місця події – 95,24 %; 2) огляд трупа – 19,05 %; 3) огляд транспортних засобів – 23,81 %; 4) огляд вилучених речей та документів – 33,33 %; 5) допит – 95,24 %; 6) обшук – 19,05 %; 7) слідчий експеримент – 61,90 %; 8) пред’явлення для впізнання – 23,81 %.

Необхідною умовою для проведення слідчих (розшукових) дій є припинення масових заворушень та затримання осіб, які є активними учасниками або організаторами масових заворушень. Відповідно до ухвали Приморського районного суду міста Одеси від 18.04.2023 року (Справа №522/12879/22) в проміжку часу з 03 по 04 травня 2014 року (більш точний час слідством не встановлено) працівниками поліції були затримані представники громадського руху «Антимайдан», які перебували у місці вчинення масових заворушень в порядку ст. 208 КПК України в межах досудового розслідування у кримінальному провадженні № 12014160500003700 від 02.05.2014 року за ознаками злочину, передбаченого ч.2 ст.294 КК України. Вказаних затриманих осіб співробітники поліції помістили до ізолятору тимчасового тримання Одеського міського управління ГУМВС України в Одеській області за адресою: м. Одеса, вул. Преображенська буд. 44, в загальній кількості 63 особи [23].

У кримінальних провадженнях щодо розслідування масових заворушень доцільним є проведення освідування, що сприяє виявленню на тілі особи слідів вчинення масових заворушень, зокрема, характерних тілесних ушкоджень.

Відповідно до ст. 241 КПК України дізнавач, слідчий, прокурор здійснює освідування підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на його тілі, одязі, в якому він перебуває, слідів кримінального правопорушення та їх вилучення або виявлення особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу [83].

Освідування – це окрема слідча (розшукова) дія, яка полягає в обстеженні тіла живої людини (підозрюваного, потерпілого, свідка) з метою виявлення на ньому слідів кримінального правопорушення або особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу. Фактично ж під час освідування тіло людини розглядається як специфічний слідосприймаючий і слідоутворюючий об'єкт та є джерелом доказів у кримінальному провадженні. Його метою є встановлення на тілі особи слідів злочину, особливих прикмет та інших ознак, що дозволяють судити про зв'язок з подією злочину. Освідування здійснюється на підставі постанови прокурора та за необхідністю за участю судово-медичного експерта або лікаря [77, с. 285]. Одяг, взуття, інші речі не можуть бути об'єктом освідування, у разі необхідності вони вилучаються шляхом проведення тимчасового вилучення майна (п. 1 ч. 2 ст. 167 КПК України) і оглядаються слідчим в загальному порядку (ст. 237 КПК України) [171, с. 54].

За аналізованою категорією проваджень освідуванню піддаються як підозрювані, так і свідки з числа осіб, які перебували у натовпі, але не вчиняли суспільно небезпечних дій [42, с. 49–50]. А.І. Лісняком сформульовано об'єкти освідування при розслідуванні досліджуваної категорії кримінальних правопорушень, зокрема: особи потерпілого, на тілі якого можуть бути різні тілесні ушкодження та сліди кримінального правопорушення (крові, сечі, інші речові докази біологічного походження); особи підозрюваного, на тілі якого можуть бути особливі прикмети (наприклад, родимки, татуювання, родимі плями, шрами), сліди боротьби, поранення, а також інші ознаки; свідка, на тілі якого можуть бути сліди, які мають відношення до вчинення масових заворушень [119, с. 140].

Метою освідування є виявлення на тілі освідуваного тілесних ушкоджень, отриманих внаслідок участі у масових заворушеннях: саден, синців, опіків; плям крові, слідів запальних речовин, мікро-субстанцій пострілу, слідів вибухових речовин; металізації на руках та інших відкритих ділянках тіла як наслідок контакту зі зброєю і т.п. у залежності від

особливостей масових заворушень [171, с. 54]. При цьому, особливими прикметами можуть бути шрами, родимі плями, татуювання, рубці, бородавки, відсутність певних частин тіла, сліди колишніх хвороб, наприклад віспи, тощо. Слідами злочину на тілі можуть бути тілесні ушкодження, що залишилися після вчинення насильницького злочину, сліди пострілу, плями крові, сліди виділень людського організму (слини, сперми), спеціальні хімічні речовини, залишки наркотичних речовин [188, с. 498].

Перед початком освідування особі пропонується добровільно пройти освідування на підставі постанови дізнавача, слідчого, прокурора, а в разі її відмови освідування здійснюється примусово виключно на підставі постанови прокурора. У разі необхідності освідування здійснюється за участю судово-медичного експерта, лікаря або спеціаліста. Освідування, яке супроводжується оголенням освідуваної особи, здійснюється особами тієї ж статі, за винятком здійснення освідування лікарем. Дізнавач, слідчий, прокурор не вправі бути присутнім при освідуванні особи іншої статі, якщо це пов'язано з необхідністю оголювати особу, яка підлягає освідуванню [83].

Освідування рекомендується здійснювати послідовно – у динаміці зверху вниз, оглядаючи частини тіла спереду, позаду і з боків. При описанні тілесних ушкоджень завжди необхідно вказувати їх вид, кількість і локалізацію (місце розташування на частині тіла), розміри (довжину, ширину, діагональ), конфігурацію (форму), стан (наприклад, рана кровоточить, садно має скоринку і т.п.), колір (особливо синців і саден), характер країв ран і периферійної поверхні, взаємне розташування ушкоджень і розташування щодо інших орієнтирів. При освідуванні доцільне складання додатку – схеми, що відбиває характер і локалізацію тілесних ушкоджень чи інших слідів на тілі [171, с. 54–55].

Про результати освідування слідчий або прокурор складає протокол у якому фіксується виявлені на тілі або одязі особи сліди, тілесні ушкодження, а також дані про місце і час освідування, участь судово-медичного експерта та понятих.

Слідчий експеримент як слідча (розшукова) дія проводиться у кримінальних провадженнях щодо масових заворушень з метою встановлення та деталізації обставин вчинення злочинів та перевірки показань учасників кримінального провадження. Як і інші слідчі (розшукові) дії, слідчий експеримент характеризується певними особливостями проведення, зокрема, процесуальними засадами та сукупністю тактичних прийомів, спрямованих на досягнення результату.

Відповідно до ст. 240 КПК України з метою перевірки і уточнення відомостей, які мають значення для встановлення обставин кримінального правопорушення, слідчий, прокурор має право провести слідчий експеримент шляхом відтворення дій, обстановки, обставин певної події, проведення необхідних дослідів чи випробувань [83]. Слідчий експеримент є специфічною слідчою дією, під час якої відбувається взаємодія як з речовими джерелами інформації, так і з ідеальними слідами (слідами в пам'яті людини). Вона полягає в тому, що слідчий у присутності понятих, а в разі необхідності за участю спеціаліста, свідка, потерпілого і підозрюваного чи обвинуваченого та захисника, шляхом відтворення обстановки й умов, за яких певні події могли відбуватися насправді, здійснює проведення необхідних дослідів, експериментальних дій чи випробувань та перевірку показань учасників процесу й інших доказів для одержання нових фактичних даних. Метою слідчого експерименту є перевірка й уточнення результатів допиту свідка, потерпілого, обвинуваченого чи підозрюваного або даних, які одержані при проведенні огляду та інших слідчих дій, отримання нових фактичних даних, що можуть мати доказове значення [83].

Слідчий експеримент частіше за все проводиться в таких цілях, які, по суті, визначають види цієї слідчої (розшукової) дії: 1) установлення можливості сприйняття якого-небудь явища, факту, об'єкта; 2) установлення можливості виконувати певні дії або наявності чи відсутності професійних, кримінальних навичок; 3) установлення механізму події загалом або його окремих деталей; 4) установлення часу, який необхідно витратити на

здійснення тих чи інших дій; 5) установлення можливості існування якого-небудь факту, явища; 6) перевірка й оцінювання слідчих версій, які висунуті в кримінальному і провадженні [75, с. 320–321]. Однак, загальним завданням слідчого експерименту є перевірка та уточнення відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення.

Залежно від мети слідчого експерименту розрізняють його чотири типові види: 1) установлення можливості сприйняття якогось факту (видимості, чутності та ін.) за певних умов (взагалі або конкретною особою); 2) установлення можливості вчинення певних дій у конкретних умовах (взагалі або конкретною особою); 3) установлення можливості існування якогось факту, явища за певних обставин; 4) установлення механізму події в цілому або окремих її етапів [77, с. 243].

Значення слідчого експерименту не обмежується тим, що його результати дають змогу встановити достовірність або недостовірність доказів, що мають, у деяких випадках дають можливість отримати нові фактичні дані, а також одержати відомості щодо причин та умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, і спланувати заходи щодо їх усунення. У перебігу цієї слідчої дії можуть бути перевірені та уточнені фактичні дані, що одержані в результаті провадження інших слідчих дій (допитів підозрюваного, свідка й потерпілого; пред'явлення для впізнання; огляду місця події, місцевості, приміщень тощо), а також докази, надані підозрюваним і його захисником, потерпілим, цивільним позивачем і відповідачем і їхніми представниками [75, с. 320]. Крім того, слідчий експеримент проводиться з метою перевірки: а) відповідність показань будь-якого учасника процесу реальній, обстановці місця події; б) можливість бачити або чути будь-що за певних умов (наприклад, чи могла конкретна людина за певних умов сприйняти певну подію, чи міг свідок в описаних умовах і з указаної відстані побачити, як відбувалася подія, тощо); в) можливість існування певного явища, об'єктивну можливість події (наприклад, чи може відбутися самозагорання певної речовини за відповідних умов, чи можуть утворитися

певні сліди); г) можливість здійснити певну дію (виготовити фальшиві гроші, проникнути у приміщення, відчинити замок, увімкнути запалювання автомобіля, перенести крадене на певну відстань тощо); г) можливість виконати певні дії протягом заданого часу; д) як саме відбувалася певна подія (наприклад, уточнити шлях прямування обвинуваченого до місця вчинення злочину); е) наявність або відсутність певних професійних навичок; є) механізм подій, що відбулися, та механізм слідоутворення; ж) місцезнаходження та дислокацію слідів злочину [188, с. 495].

Таким чином, слідчий експеримент проводиться з метою перевірки показань учасників кримінального провадження (підозрюваного, свідка, потерпілого), встановлення умов та можливості сприйняття особою обставин вчинення злочину, деталізація показань допитуваного у зв'язку із неможливістю надання ним повних пояснень щодо обставин, очевидцем яких він став, встановлення механізму вчинення масових заворушень та отримання додаткових відомостей щодо використання знарядь та засобів, а також способу вчинення злочину та обставин його вчинення.

Важливим перед проведенням слідчого експерименту є здійснення комплексу організаційно-підготовчих дій, а саме: 1) проведення допитів усіх учасників масових заворушень та визначення переліку питань, які підлягатимуть уточненню або перевірці під час проведення слідчого експерименту; 2) призначення та проведення судових експертиз з метою отримання обґрунтованих висновків у кримінальному провадженні; 3) підготовка технічних засобів фіксації слідчого експерименту; 4) підготовка предметів, які будуть використовуватись під час слідчого експерименту в якості знарядь або засобів; 5) складання плану слідчого експерименту із визначенням етапів та послідовності дій; 6) залучення спеціалістів.

Після докладного допиту підозрюваний, свідок, потерпілий на місці відтворює обставини й обстановку розслідуваних подій або обставин, що передують йому: де хто перебував, дії кожного відомого йому учасника подій маршрут руху натовпу, місця погромів, надання озброєного опору

працівникам правоохоронних органів; знищення майна (автотранспорту, наприклад); місця знаходження зброї, інших можливих у провадженні речових доказів тощо [171, с. 105–106].

До загальних тактичних правил проведення слідчого експерименту науковці відносять такі:

1) проведення слідчого експерименту в обстановці, тотожній або максимально наближеній до тієї, в якій відбувалася подія;

2) використання тих само або подібних приладів, механізмів і матеріалів, коли це має принципове значення [77, с. 348–349]. В даному випадку слід зазначити, що у разі необхідності використання під час проведення слідчого експерименту зброї або предметів, які використовувались як зброя, доцільно використовувати муляжі вказаних предметів для попередження завдання тілесних ушкоджень учасникам слідчої (розшукової) дій та враховуючи те, що слідчий експеримент може проводитись тільки в тому разі, якщо це не становить загрозу для його учасників;

3) дотримання тих само характеристик дій, що здійснювались у процесі вчинення злочину, а також дотримання послідовності дій;

4) кількаразове повторення дослідів у змінених умовах з метою одержання достовірних і виключення випадкових результатів. Головне – переконатися в тому, що кількаразове повторення дослідних дій навіть у змінених умовах дає стабільний достовірний результат.

5) проведення експерименту поетапно. Дотримання цього правила дозволяє всім учасникам експерименту вивчити послідовність його етапів, наочно переконатися в настанні певних результатів, одержати чітке уявлення про експеримент у цілому [77, с. 349–350]. На нашу думку, тактика слідчого експерименту під час розслідування масових заворушень залежить від завдань вказаної слідчої (розшукової) дії та характеру інформації, яка підлягає перевірці та уточненню.

Розслідування масових заворушень досить часто вимагає отримання максимальної кількості доказів для чого проводяться усі необхідні слідчі (розшукові) дії. Однією із таких слідчих (розшукових) дій є пред'явлення для впізнання, що має на меті ідентифікувати особу злочинця за певними індивідуальними ознаками та отримати підтвердження її причетності до злочину.

Пред'явлення для впізнання – це слідча (розшукова) дія, яка провадиться з метою встановлення тотожності, схожості або відмінності представлених для ознайомлення предметів або окремих осіб з тими, які свідок, потерпілий, підозрюваний або обвинувачений сприймав за певних обставин розслідуваної події. Зміст цієї слідчої (розшукової) дії полягає у візуальному огляді, спостереженні або сприйнятті по-іншому предметів або окремих осіб та їх ідентифікування із зафіксованим у пам'яті образом, тобто порівняння впізнавачем відображеного в його пам'яті образу предметів чи осіб, яких він раніше спостерігав, з ознаками предметів чи людей, що пред'явлені йому для впізнання, та формулювання на цій основі логічного висновку про їх тотожність, схожість або відмінність [188, с. 468].

Відповідно до ст. 228 КПК України процесуальний порядок пред'явлення для впізнання полягає у тому, що перед тим, як пред'явити особу для впізнання, слідчий, прокурор попередньо з'ясовує, чи може особа, яка впізнає, впізнати цю особу, опитує її про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу, про що складає протокол. Якщо особа заявляє, що вона не може назвати прикмети, за якими впізнає особу, проте може впізнати її за сукупністю ознак, у протоколі зазначається, за сукупністю яких саме ознак вона може впізнати особу. Забороняється попередньо показувати особі, яка впізнає, особу, яка повинна бути пред'явлена для впізнання, та надавати інші відомості про прикмети цієї особи [83]. Як правило, інформація щодо того, які особливі ознаки та прикмети особи злочинця запам'ятав свідок або потерпілий з'ясовується під час допиту, а також уточняється чи може свідок або потерпілий упізнати злочинця.

Особа, яка підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими особами тієї ж статі, яких має бути не менше трьох і які не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі. Перед тим як пред'явити особу для впізнання, їй пропонується у відсутності особи, яка впізнає, зайняти будь-яке місце серед інших осіб, які пред'являються. Особі, яка впізнає, пропонується вказати на особу, яку вона має впізнати, і пояснити, за якими ознаками вона її впізнала [83].

Крім того, до загальних правил (приписів) проведення пред'явлення особи для впізнання належать:

1) перед тим, як пред'явити особі об'єкт для впізнання, ця особа повинна бути допитана (зі складанням протоколу) щодо таких обставин: чи може вона впізнати цей об'єкт та за якими ознаками; за яких обставин вона бачила (сприймала) об'єкт. Якщо особа заявляє, що вона не може назвати ознаки, за якими впізнає об'єкт, проте може впізнати його за сукупністю ознак, той, хто проводить цю процесуальну дію, зазначає це у протоколі;

2) об'єкт пред'являється для впізнання разом з іншими однорідними об'єктами одного виду, якості та без різких відмінностей у зовнішньому вигляді (особи не повинні мати різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі), яких має бути не менше трьох;

3) для пред'явлення для впізнання слідчий (прокурор) зобов'язаний запросити не менше двох незацікавлених осіб (понятих). В окремих випадках їх має бути четверо (залежить від різновиду впізнання). Винятками є випадки застосування безперервного відеозапису (ч. 7 ст. 223 КПК України);

4) забороняється заздалегідь показувати особі, яка впізнає, об'єкт, який пред'являтиметься для впізнання, та надавати інші відомості про прикмети цього об'єкту;

5) якщо особа заявляє про впізнання одного з пред'явлених об'єктів, їй пропонується пояснити, за якими ознаками вона його впізнала. Це правило створює додаткові гарантії достовірності ідентифікації, оскільки пояснення

ознак, за якими відбулося впізнання, повинно збігатись із тими поясненнями, які зафіксовано у протоколі попереднього допиту цієї особи;

б) для фіксування впізнання технічними засобами й обслуговування інших технічних засобів, які використовуються під час пред'явлення для впізнання, можуть залучатися відповідні спеціалісти, а також психологи, педагоги та інші спеціалісти [77, с. 313–314].

Слід зауважити, що впізнання живих осіб у натурі у провадженнях про масові заворушення проводиться досить рідко, що пов'язано з обґрунтованими побоюваннями (як слідства, так і самого свідка або потерпілого) за життя і здоров'я свідка-очевидця (потерпілого), оскільки розслідується провадження про вчинення злочину безчинствующим натовпом, до якого входять, як правило, місцеві жителі. При цьому, не встановленими завжди залишається досить велика частина активних учасників та організаторів заворушень, які зацікавлені в тому, щоб в чинене ними кримінальне правопорушення не було розкрито й розслідуване. Та й сам очевидець не бажає прямого візуального контакту з підозрюваним, якого він викриває у вчиненні тяжкого злочину [171, с. 86].

Однак, з метою забезпечення безпеки особи, яка впізнає, впізнання може проводитися в умовах, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує особи, яка впізнає, тобто поза її візуальним та аудіоспостереженням. Про умови проведення такого впізнання та його результати зазначається в протоколі. Про результати впізнання повідомляється особа, яка пред'являлася для впізнання [83]. Проведення впізнання поза візуальним спостереженням впізнання проводиться в спеціально обладнаних приміщеннях, поділених надвоє перегородкою зі спеціального дзеркального скла (прозорого з однієї сторони), які мають окремі входи та обладнані переговорним пристроєм. Особливу увагу потрібно звернути на вжиття заходів, щоб сторонні не побачили особу, яка впізнає [171, с. 87].

Обов'язковим під час пред'явлення особи для впізнання, як і інших слідчих (розшукових) дій є фіксація результатів його проведення у протоколі, а також за допомогою технічних засобів.

3.3. Проведення судових експертиз у кримінальних провадженнях щодо масових заворушень

Порядок призначення та проведення судових експертиз у кримінальному провадженні визначений ст. 242 КПК України, відповідно до якої експертиза проводиться експертною установою, експертом або експертами, яких залучають сторони кримінального провадження або слідчий суддя за клопотанням сторони захисту у випадках та порядку, передбачених статтею 244 КПК України, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання [83].

Розслідування масових заворушень характеризується необхідністю дослідження об'єктів та слідів, виявлених на місці події з метою отримання доказової інформації щодо причетності окремих осіб до протиправних дій, а також встановлення обставин вчинення масових заворушень. Зокрема, на місці події досить часто вилучаються знаряддя і засоби, які використовувались як зброя під час вчинення масових заворушень (арматура, металеві прутки, ножі, викрутки, каміння, брущатка, пляшки), а також вогнепальна та холодна зброя, вибухові пристрої, запалювальні суміші, фаєри тощо. На таких предметах залишаються сліди правопорушників, а саме: відбитки пальців рук, кров, потожирові виділення, волосся, фрагменти тканин, волокна тощо.

Крім того, за допомогою судової експертизи стає можливим визначити окремі обставини вчинення масових заворушень, зокрема, встановити характер та ступінь тілесних ушкоджень, завданих під час масових заворушень, причини та час настання смерті, визначити спосіб здійснення підпалів, вид вогнепальної зброї, яка використовувалась злочинцями,

встановити розмір матеріальної шкоди, завданої в результаті масових заворушень.

Законом України «Про судову експертизу» визначено, що судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [162]. Судова експертиза визнається основною формою використання науково-технічних досягнень під час розслідування злочинів. Вона призначається у випадках, коли для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання і являє собою науково обґрунтоване дослідження представлених об'єктів, що проводиться експертом з метою отримання доказової або орієнтуючої інформації щодо обставин злочину, яка відображається у висновку експерта [77, с. 49].

Експертиза проводиться в тих випадках, коли з'ясування певних суттєвих обставин у кримінальному провадженні є можливим лише за допомогою використання спеціальних знань обізнаною особою – експертом. Кожна зі сторін кримінального провадження, як обвинувачення, так і захист, може звернутися до експерта або експертної установи з метою проведення експертного дослідження. Слідчий суддя чи суд також може дати доручення експерту щодо проведення експертизи (ч. 1 ст. 242 КПК України) [75, с. 89]. Підставою для проведення судової експертизи є необхідність встановлення доказової інформації шляхом отримання відповідей на питання, які поставлені на вирішення експерту у ході дослідження об'єктів, що мають відношення до вчинення масових заворушень. Призначення судових експертиз у кримінальному провадженні здійснюється на розсуд слідчого, зважаючи на характер об'єктів, вилучених під час проведення слідчих (розшукових) дій та необхідності отримання науково обґрунтованих доказів щодо вчиненого кримінального правопорушення. Крім того, рішення про призначення судової експертизи може бути прийняте прокурором або слідчим суддею.

Слід акцентувати увагу на тому, що кримінальним процесуальним законодавством визначено випадки, коли призначення судової експертизи у кримінальному провадженні є обов'язковим для: 1) встановлення причин смерті; 2) встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень; 3) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності; 4) встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості; 6) визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням [83].

Проведення експертизи включає в себе такий зміст: 1) залучення у відповідній формі експерта; 2) здійснення експертного дослідження; 3) надання експертного висновку з питань, що з'ясовувались за зверненням сторін кримінального провадження [75, с. 89]. У кримінальних провадженнях за фактом вчинення масових заворушень проведення судових експертиз є однією із форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, що сприяє всебічному і повному дослідженню обставин вчинення злочинів, використання можливостей сучасної науки і техніки з метою отримання доказової інформації про злочин та осіб, що його вчинили.

Експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань [83]. Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче

спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності. До проведення судових експертиз (обстежень і досліджень), крім тих, що проводяться виключно державними спеціалізованими установами, можуть залучатися також судові експерти, які не є працівниками цих установ, за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах Міністерства юстиції України, атестовані та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності у порядку [162].

Науковці акцентують увагу на підготовці до проведення експертизи, зокрема вилучення та підготовку об'єктів, що підлягатимуть дослідженню. Перше й найважливіше питання, що вирішується під час підготовки до проведення експертизи (залучення експерта) у кримінальному провадженні про масові заворушення – це збір необхідних об'єктів дослідження. Такими об'єктами є матеріальні носії доказової інформації, надані експерту сторонами кримінального провадження або судом і які є джерелом отримання доказів в результаті використання спеціальних знань. До них відносяться: речові докази, труп або жива особа та ін. Ці об'єкти отримуються під час розслідування: в процесі огляду місця події, обшуків, тимчасового доступу до речей та документів та ін. У деяких випадках відповідно до ст. 245 КПК України вилучаються зразки, необхідні для експертного дослідження (порівняльні матеріали) [98, с. 109]. Так, з метою призначення судової експертизи, об'єкти, виявлені під час проведення слідчих (розшукових) дій мають бути вилучені із дотриманням вимог кримінального процесуального законодавства, належним чином упаковані (поліетиленові або паперові пакети, картонні коробки), опечатані і закріплені підписами понятих та особи, яка проводила слідчу (розшукову) дію.

На думку О.П. Кузьменка щодо призначення та проведення судових експертиз у провадженнях про масові заворушення, судово-слідча практика свідчить про те, що найчастіше виникає необхідність у проведенні судово-

медичної, судово-психологічної, біологічної, пожежно-технічної, хімічної, балістичної, інженерно-будівельної, судово-економічної, трасологічної, товарознавчої та інших видів експертиз [98, с. 108].

Зазначимо також, що за результатами опрацювання та узагальнення судових вироків, винесених у період з січня 2020 року по січень 2026 року судами України за ст. 294 КК України, встановлено, що під час досудового розслідування вказаних злочинів проводились такі експертизи: 1) судово-медична – 85,71 %; 2) автотоварознавча – 28,57 %; 3) пожежно-технічна – 23,81 %; 4) товарознавча – 23,81 %; 5) балістична – 19,05 %; 6) трасологічна – 14,29 %; 7) будівельно-технічна – 9,52 %; 8) нафтопродуктів та паливно-мастильних матеріалів – 9,52 %; 9) біологічна – 4,76 %; 10) портретна – 4,76 %.

Зважаючи на те, що одними з тяжких наслідків вчинення масових заворушень є загибель людей, а також завдання тілесних ушкоджень, це свідчить про необхідність проведення судово-медичної експертизи. Ступінь пошкодження майна та характер завданих матеріальних збитків встановлюється за допомогою товарознавчих експертиз. Дослідження зброї та вибухових пристроїв, що використовувались під час вчинення масових заворушень можливе за допомогою балістичної та вибухотехнічної експертиз, а виявлені та вилучені під час проведення слідчих (розшукових) дій сліди масових заворушень та осіб, що їх вчинили досліджуються за допомогою трасологічної, дактилоскопічної та інших судових експертиз. Отже, під час розслідування масових заворушень доцільним є проведення судово-медичної експертизи, транспортно-товарознавчої, пожежно-технічної, балістичної, вибухотехнічної, трасологічної, дактилоскопічної та інших судових експертиз.

Призначення судово-медичної експертизи у провадженнях про масові заворушення, що супроводжувалися загибеллю людей в результаті дій натовпу (навмисно або за необережністю), діями правоохоронних органів, які зупиняли натовп, є однією з першочергових дій слідчого [171, с. 114]. До компетенції судово-медичної експертизи належить: експертиза трупів у випадках насильницької смерті; експертиза трупів при підозрі застосування насилля або

з інших обставин, що обумовлюють необхідність такої експертизи, експертиза потерпілих, обвинувачених та інших осіб, експертиза речових доказів, експертиза за матеріалами кримінальних та цивільних справ [161]. Зокрема, судово-медична експертиза призначається з метою встановлення причин смерті або ступеню тяжкості тілесних ушкоджень осіб, причетних до масових заворушень. Зазвичай, судово-медичну експертизу проходять потерпілі, які отримали тілесні ушкодження під час масових заворушень, а також підозрювані. Об'єктами, які направляються на дослідження судово-медичного експерта є трупи, живі особи та речові докази.

Під час проведення судово-медичної експертизи трупів та живих осіб при розслідуванні масових заворушень вирішуються питання щодо причин та часу настання смерті, локалізації тілесних ушкоджень, ступеню тяжкості та характеру завданих тілесних ушкоджень, взаємозв'язку між завданими тілесними ушкодженнями та настанням смерті, механізму, знаряддя і способу завдання тілесних ушкоджень.

У разі настання смерті в результаті вогнепальних ушкоджень можуть бути з'ясовані такі обставини: чи є поранення, що знайдені на тілі потерпілого, вогнепальними; чи є поранення кульовими, осколковими, а також наскрізними або сліпими (де розташовані вхідні і вихідні отвори); з якої відстані зроблений постріл; з якого виду зброї зроблені постріли? У разі настання смерті від вибуху вирішуються такі питання: на якій відстані від потерпілого стався вибух у якій позі був потерпілий у момент вибуху; чи є в дихальних шляхах потерпілого сліди газоподібної речовини, вибухової речовини або речовин капсульного складу (вилучені з трупа частки вибухової речовини і різноманітні сторонні предмети направляються на судову вибухотехнічну та хімічну експертизи) [171, с. 115].

Суттєве значення для встановлення обставин вчинення масових заворушень відіграє вибухотехнічна експертиза за допомогою якої здійснюється дослідження як промислових вибухових пристроїв, так і саморобних, які використовувались під час вчинення злочинів.

Завданням вибухотехнічної експертизи є визначення належності об'єкта до вибухових пристроїв (боєприпасів) і з'ясування класифікаційної категорії пристрою; визначення (опис) конструкції пристрою і способу його виготовлення; встановлення здатності пристрою викликати вибух і можливості вибуху пристрою в конкретних умовах (струс, нагрівання тощо); встановлення наявності в обставинах справи даних, що стосуються особи, яка виготовила саморобний вибуховий пристрій і привела його в дію [188, с. 512].

Дослідження вибухових пристрів, що використовувались під час вчинення злочинів сприяє вирішенню таких питань: вибуховий пристрій якого виду застосовано (граната, міна, саморобний вибуховий пристрій тощо); чи є предмети, вилучені на місці вибуху, деталями вибухової системи і якщо так, то якої саме; який спосіб виготовлення вибухового пристрою, принцип його дії; яку вибухову речовину й у якій кількості застосовано в процесі вибуху; який спосіб підризу (електричний, механічний або вогневий) використаний під час вибуху, чи застосований у вибуховому пристрої сповільнювач (наприклад, годинниковий або інший механізм); чи має схожість вибуховий пристрій, вилучений з місця вибуху, з вибуховим пристроєм, виготовленим підозрюваним? [171, с. 115]. Зважаючи на те, що під час вчинення масових заворушень злочинцями використовуються вибухові пристрої з метою підризу будівель або споруд, пошкодження транспортних засобів та об'єктів цивільної інфраструктури, проведення пожежно-технічної експертизи сприяє з'ясуванню виду конструкції та типу вибухового пристрою, встановлення факту використання під час вчинення масових заворушень заздалегідь підготовлених засобів та знарядь у вигляді вибухових пристроїв.

Транспортно-товарознавча експертиза у кримінальних провадженнях про масові заворушення призначається з метою встановлення факту пошкодження транспортного засобу під час масових заворушень, його стану, оціночної вартості, розміру завданої матеріальної шкоди.

Транспортно-товарознавча експертиза є різновидом товарознавчої експертизи, завданнями якої є визначення вартості товарної продукції;

визначення належності товарів до класифікаційних категорій, які прийняті у виробничо-торговельній сфері; визначення характеристик об'єктів дослідження відповідно до вимог Українського класифікатора товарів зовнішньої економічної діяльності; визначення змін показників якості товарної продукції; установлення способу виробництва товарної продукції: промисловий чи саморобний, підприємства-виробника, країни-виробника; визначення відповідності упакування і транспортування, умов і термінів зберігання товарної продукції до вимог чинних правил [155].

Перед транспортно-товарознавчою експертизою можуть ставитись питання щодо: яка ринкова вартість транспортного засобу (зазначаються його марка, модель і державний реєстраційний номер) на дату оцінки (зазначається дата, на яку визначається його вартість); яка вартість транспортного засобу (зазначаються марка, модель транспортного засобу, ідентифікаційний номер), його складових, що ввозяться на митну територію України, на дату оцінки (зазначається дата, на яку визначається його вартість); яка вартість матеріального збитку (шкоди), завданого власнику транспортного засобу (зазначаються прізвище, ім'я та по батькові власника, марка, модель транспортного засобу, його державний реєстраційний номер) унаслідок події що призвела до матеріальної шкоди на дату оцінки (зазначається дата, на яку оцінюється вартість) [155].

Досить розповсюдженою у провадженнях даної категорії є балістична експертиза. Вона призначається для розв'язання широкого кола завдань ідентифікаційного і не ідентифікаційного характеру, пов'язаних із дослідженням вогнепальної зброї і боєприпасів, слідів пострілу в самій зброї, на ураженій перепоні, на одязі або тілі особи, що стріляла. Об'єктами судово-балістичної експертизи є вогнепальна зброя, боєприпаси та їхні частини (патрони, гільзи, кулі), предмети зі слідами пострілу [171, с. 117]. У разі необхідності дослідження механізму утворення поранень, визначення дистанції пострілу та траєкторії кулі, положення потерпілого під час пострілу

та розташування потерпілого і особи, що здійснила постріл призначається комплексна судова медико-балістична експертиза.

До завдань судово-балістичної експертизи належать: встановлення конкретного екземпляра вогнепальної зброї за слідами на стріляних кулях, шроті, картечі, гільзах; визначення виду системи (моделі) і калібру вогнепальної зброї і боєприпасів; визначення технічного стану зброї, боєприпасів і придатності їх до стрільби; встановлення можливості пострілу без натискання на спусковий гачок; встановлення належності саморобних стріляючих пристроїв і патронів до них до вогнепальної зброї і боєприпасів; встановлення способу виготовлення саморобних вогнепальних пристроїв; встановлення обставин, пов'язаних із використанням вогнепальної зброї (факту стрілянини після останнього чищення і змащення зброї, кількості пострілів, відстані, із якої стріляли, напрямку пострілу, взаємного положення зброї і перешкоди тощо) [188, с. 510].

Під час призначення балістичної експертизи на вирішення експерта ставляться такі питання: чи справний і придатний для проведення пострілів пістолет (автомат, рушниця), виявлений під час огляду місця події; з якої зброї (система, модель) міг бути вистріляний патрон, частиною якого є виявлена гільза; з одного або з різних примірників зброї були відстріляні патрони, частинами яких є дані гільзи; чи не відстріляні патрони, частиною яких є гільзи, вилучені на місці події, з даного екземпляра зброї (аналогічно – по кулях, вилучених з трупа або виявлених під час огляду місця події); до якого типу патрона могла належати дана куля і чи не належить вона до того типу куль, що є у виявлених патронах; чи є частинами одного патрона куля, що знайдена (вилучена) на місці події, і гільза, виявлена під час огляду, обшуку? [171, с. 117]. Отже, за допомогою балістичної експертизи встановлюються обставини застосування вогнепальної зброї та здійснюється ідентифікація вогнепальної зброї та відстріляних з неї патронів.

Пожежно-технічна експертиза при розслідуванні масових заворушень дозволяє з'ясувати причини виникнення пожежі, спосіб підпалу та засоби

підпалу (запалювані суміші), визначити місця займання, встановити характер пошкодження майна.

Об'єктами пожежно-технічної експертизи є місце пожежі; речові докази (обгорілі та необгорілі предмети та їх залишки); матеріали кримінального провадження (протокол огляду місця пожежі, схему та фотографії місця події; акт про пожежу; свідчення свідків); дані про час виникнення, виявлення, повідомлення, локалізації та ліквідації пожежі; відомості про вид, кількість та розміри згорілого та пошкодженого майна; висновок фахівця пожежної охорони щодо дослідження причини пожежі, а також за необхідності висновок інших експертиз [208, с. 368–369].

Під час призначення пожежно-технічної експертизи на вирішення експерта у кримінальних провадженнях щодо масових заворушень ставляться такі питання: де був осередок пожежі (місце виникнення початкового горіння); якими шляхами поширювався вогонь від осередку пожежі; яка причина виникнення пожежі; який механізм виникнення пожежі; який час тривала пожежа; чи можливе загорання даної речовини (матеріалу) від даного джерела запалювання; чи можливе самозаймання даних речовин (матеріалів) за певних умов конкретного випадку; що було первинним: пожежа чи вибух; яке джерело запалювання зумовило займання наявного горючого середовища (матеріалу, речовини) у місці формування осередку пожежі; які обставини події пожежі зумовили її наслідки [155].

Дослідження об'єктів та слідів, виявлених під час проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема огляду місця події здійснюється за допомогою трасологічної експертизи. Основними завданнями трасологічної експертизи є ідентифікація або визначення родової (групової) належності індивідуально визначених об'єктів за матеріально фіксованими слідами – відображеннями їх слідоутворювальних поверхонь; діагностика (установлення властивостей, станів) об'єктів; ситуалогічні завдання (установлення механізму слідоутворення тощо). Перед трасологічною експертизою можуть ставитись питання про наявність на предметах обстановки місця події слідів взаємодії з

іншими предметами, придатність цих слідів для ідентифікації або про наявність у цих слідах ознак, що орієнтують на пошук зазначених об'єктів [155]. Таким чином, трасологічна експертиза сприяє дослідженню слідів-відображень та знарядь вчинення масових заворушень, ідентифікації правопорушника та характеру і послідовності його дій, механізму злочину. Трасологічна експертиза вирішує питання щодо механізму слідоутворення; чи залишені сліди конкретною особою (або транспортним засобом); яким предметом залишені сліди (пошкодження); чи залишені сліди однією або декількома особами; чи є на знарядді злочину сліди контакту з іншими предметами.

Одним із видів трасологічної є дактилоскопічна експертиза, що сприяє дослідженню слідів рук, виявлених як на місці події, так і на окремих об'єктах. Завданням дактилоскопічної експертизи є ідентифікація особи за слідами її рук, які залишені на місці події. Якщо версія про особу, що залишила слід, ще не висунута, а також якщо слідчий вважає за потрібне встановити, чи є на предметах обстановки місця події невидимі або слабовидимі сліди, перед експертом може постати питання про наявність такого роду слідів і їх придатність для ідентифікації особи [155].

Орієнтовний перелік вирішуваних питань: чи є на об'єкті сліди рук; чи придатні дані сліди для ідентифікації особи; чи залишені сліди рук конкретною (однією) особою; чи залишені однією особою сліди рук, вилучені в різних місцях; чи є на даному предметі сліди рук і якщо так, то чи придатні вони для ідентифікації; якою рукою і якими пальцями руки залишено сліди; які особливості мають руки людини, що залишила сліди (відсутність пальців, наявність шрамів тощо); якими ділянками поверхні долоні залишено сліди; у результаті якої дії залишено слід (захват, торкання тощо); чи були сліди до вилучення на поверхні конкретного об'єкта; чи є ознаки перенесення вилучених слідів з однієї поверхні на іншу [155].

Таким чином, проведення судових експертиз під час розслідування масових заворушень сприяє дослідженню об'єктів, пов'язаних із подією

злочину і отриманню обґрунтованих висновків за результатами дослідження. У кримінальних провадженнях щодо масових заворушень проводяться такі експертизи: судово-медична (встановлення ступеню тяжкості тілесних ушкоджень, часу та причин смерті особи); транспортно-товарознавча (встановлення факту пошкодження автомобіля, його справності, оціночної вартості, розміру завданої матеріальної шкоди); балістична (встановлення обставин застосування вогнепальної зброї, ідентифікація вогнепальної зброї та відстріляних з неї патронів); пожежно-технічна (з'ясування причин виникнення пожежі, способів та засобів підпалу, місця займання, характеру пошкодження майна); трасологічна (дослідження об'єктів та слідів, виявлених під час проведення слідчих (розшукових) дій); дактилоскопічна (дослідження та ідентифікація слідів рук, залишених на знаряддях вчинення злочину або на місці масових заворушень).

Враховуючи вищевикладене, пропонуємо класифікувати судові експертизи в залежності від об'єкта дослідження:

- 1) живі особи, трупи – судово-медична експертиза: причина та час настання смерті; локалізація тілесних ушкоджень; ступінь тяжкості та характер тілесних ушкоджень;
- 2) місце вибуху, вибухові пристрої, запалювальні суміші, боєприпаси – вибухотехнічна експертиза: який спосіб виготовлення вибухового пристрою, принцип його дії; яку вибухову речовину й у якій кількості застосовано в процесі вибуху; який спосіб підриву;
- 3) транспортні засоби – транспортно-товарознавча: яка вартість транспортного засобу на момент проведення експертизи; яка вартість матеріального збитку в результаті пошкодження транспортного засобу;
- 4) зброя – балістична експертиза: чи є наданий на дослідження предмет вогнепальною зброєю та чи придатний він до стрільби; визначення виду і калібру вогнепальної зброї; встановлення з якої зброї відстріляно виявлену на місці події кулю; відстань, з якої здійснено постріл;

5) місце пожежі, речові докази – пожежно-технічна експертиза: яка причина виникнення пожежі; осередок пожежі; який механізм виникнення пожежі; чи спричинено загоряння від конкретної речовини;

6) сліди-відображення, знаряддя вчинення злочину – трасологічна експертиза: механізм слідоутворення; чи залишені сліди конкретною особою (або транспортним засобом); яким предметом залишені сліди (пошкодження); чи залишені сліди однією або декількома особами; чи є на знарядді злочину сліди контакту з іншими предметами;

7) відбитки пальців – дактилоскопічна експертиза: чи містяться на об'єкті, наданому на дослідження сліди рук та чи придатні вони для ідентифікації; у результаті якої дії залишено сліди; чи належать виявлені сліди конкретній особі; чи залишені сліди однією або декількома особами.

Висновки до третього розділу

1. Складність під час огляду місця події при розслідуванні масових заворушень полягає у огляді великих ділянок місцевості (площ, вулиць, проспектів, стадіонів, будівель, споруд), що зумовлено багатопредметністю обстановки, значною кількістю об'єктів, що підлягають огляду та численними слідами вчинення масових заворушень. Це зумовлює необхідність у застосуванні сучасних засобів криміналістичної техніки, зокрема 3D сканування з метою виготовлення 3D моделей як місця події, так і окремих об'єктів, а також можливостей безпілотних літальних апаратів з метою здійснення фото- та відеофіксації.

Встановлено, що 3D сканування місця події та окремих його об'єктів дозволяє виготовити 3D модель, яка в повній мірі відображає характеристики та параметри об'єктів огляду, їх взаємне розміщення, ознаки та будову. Створення 3D моделей місцевості сприяє об'єктивному і точному відображенню обстановки, детальній фіксації розташування об'єктів, слідів, доказів, ознак руйнувань, пошкоджень, вибухів, підпалів, а також забезпечує

можливість його подальшого перегляду та аналізу слідчими та учасниками СОГ, перевірці отриманої у ході розслідування інформації та формування слідчих версій і тактичних завдань розслідування.

2. Запропоновано типовий план допиту свідків під час розслідування масових заворушень, який охоплює такі відомості:

1) анкетні дані допитуваної особи (прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, місце проживання, місце роботи);

2) інформація щодо присутності свідка на місці вчинення масових заворушень (за яких обставин особа опинилась на місці вчинення масових заворушень; місце перебування під час вчинення масових заворушень; відстань до натовпу; як довго особа перебувала у натовпі або поблизу місця вчинення масових заворушень; поведінка у натовпі; видимість);

3) інформація, що характеризує подію масових заворушень (чи передувало масовим заворушенням мирне зібрання громадян; місце зібрання натовпу; розташування натовпу щодо окремих об'єктів; кількість учасників; причини виникнення конфлікту; чи передували заворушенням заклики або провокації; час початку масових заворушень; наявність ініціаторів або підбурювачів; наявність організаторів; послідовність дій; тривалість окремих дій у часі; що могло свідчити про організованість натовпу; наявність активних учасників та характер їх дій; час закінчення масових заворушень; чи мав місце опір представникам правоохоронних органів з боку активних учасників);

4) інформація щодо осіб, які брали участь у масових заворушеннях (зовнішність, особливі прикмети, одяг, поведінка учасників масових заворушень; наявність організаторів, підбурювачів, пособників, активних учасників);

5) інформація щодо наслідків масових заворушень (наявність потерпілих та характер ушкоджень; наявність загиблих; інформація щодо пошкодження особистого майна громадян; інформація про пошкодження будівель або споруд; знищення чи пошкодження державного майна).

3. Запропоновано класифікувати судові експертизи в залежності від об'єкта дослідження:

1) живі особи, трупи – судово-медична експертиза (причина та час настання смерті; локалізація тілесних ушкоджень; ступінь тяжкості та характер тілесних ушкоджень);

2) місце вибуху, вибухові пристрої, запалювальні суміші, боєприпаси – вибухотехнічна експертиза (який спосіб виготовлення вибухового пристрою, принцип його дії; яку вибухову речовину й у якій кількості застосовано в процесі вибуху; який спосіб підриву);

3) транспортні засоби – транспортно-товарознавча (яка вартість транспортного засобу на момент проведення експертизи; яка вартість матеріального збитку в результаті пошкодження транспортного засобу);

4) зброя – балістична експертиза (чи є наданий на дослідження предмет вогнепальною зброєю та чи придатний він до стрільби; визначення виду і калібру вогнепальної зброї; встановлення з якої зброї відстріляно виявлену на місці події кулю; відстань, з якої здійснено постріл);

5) місце пожежі, речові докази – пожежно-технічна експертиза (яка причина виникнення пожежі; осередок пожежі; який механізм виникнення пожежі; чи спричинено загоряння від конкретної речовини);

6) сліди-відображення, знаряддя вчинення злочину – трасологічна експертиза (механізм слідоутворення; чи залишені сліди конкретною особою (або транспортним засобом); яким предметом залишені сліди (пошкодження); чи залишені сліди однією або декількома особами; чи є на знарядді злочину сліди контакту з іншими предметами);

7) відбитки пальців – дактилоскопічна експертиза (чи містяться на об'єкті, наданому на дослідження сліди рук та чи придатні вони для ідентифікації; у результаті якої дії залишено сліди; чи належать виявлені сліди конкретній особі; чи залишені сліди однією або декількома особами).

ВИСНОВКИ

За результатами вивчення теоретичних і практичних положень методики розслідування масових заворушень отримано наукові результати дослідження у формі висновків та рекомендацій, які мають певний ступінь новизни і можуть бути використані в науковій, практичній та освітній діяльності з метою покращення результативності розслідування масових заворушень та ефективності роботи органів досудового розслідування.

1. Визначено, що масові заворушення – це злочини, які посягають на суспільні відносини, що характеризуються дотриманням прав і свобод людини, гарантування безпеки їх життю і здоров'ю, нормального функціонування органів державної влади, супроводжуються порушенням громадської безпеки та порядку у вигляді вчинення насильства над особою, завдання тілесних ушкоджень, здійснення погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель або споруд, а також опір представникам державної влади із застосуванням зброї або інших предметів, які можуть бути використані як зброя. До ознак масових заворушень належать:

1) масовий характер – участь у масових заворушеннях значної кількості осіб – натовпу (від десятків до сотень і тисяч осіб) серед яких є активні учасники масових заворушень, які характеризуються особливою агресивністю та зухвалістю;

2) масові заворушення є результатом активних, безконтрольних та умисних дій натовпу, що спрямовані на порушення громадської безпеки і порядку та умисного вчинення кримінальних правопорушень;

3) грубе порушення громадської безпеки, що загрожує життю і здоров'ю людей, а також вчинення насильства над особою;

4) порушення громадського порядку, що супроводжується активними протиправними діями натовпу у вигляді погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель або споруд, опору представникам державної влади;

5) об'єктом посягання масових заворушень є суспільні відносини, що характеризуються дотриманням прав і свобод громадян, гарантують безпеку життю і здоров'ю людей та нормальне функціонування органів державної влади;

6) значна суспільна небезпека масових заворушень полягає у вчиненні протиправних дій агресивним натовпом із застосуванням зброї або інших предметів з метою вчинення насильства над особою, завдання тілесних ушкоджень, а також здійснення погромів, підпалів та пошкоджень, що може нести загрозу для життя і здоров'я людей;

7) масові заворушення призводять до тяжких та особливо тяжких наслідків у вигляді насильства над особою, завдання тілесних ушкоджень та загибелі людей.

2. З'ясовано, що криміналістична характеристика масових заворушень – сукупність узагальнених даних, що визначають ключову для криміналістичної методики структуру масових заворушень, характеризують її основоположні елементи (спосіб, особа злочинця, обстановка, сліди, знаряддя та засоби, наслідки, потерпілий) та на практиці надають слідчому орієнтовну інформацію щодо злочинця та способу вчинення масових заворушень, що забезпечує визначення напрямку та тактики розслідування. Криміналістична характеристика масових заворушень охоплює спосіб вчинення злочину; предмет протиправного посягання; особу правопорушника; особу потерпілого; обстановку вчинення злочину; типові сліди злочину.

3. До типових способів вчинення масових заворушень належать:

1) організація масових заворушень (створення сприятливих умов для зібрання людей та наростання конфлікту, розповсюдження інформації для провокування масових заворушень; попередня підготовка, підбір учасників та розмежування функцій і завдань між ними; пошук або виготовлення знарядь та засобів (вогнепальна або холодна зброя, вибухові пристрої, запалювальні суміші, дубинки, кийки, палиці тощо); провокація натовпу до вчинення злочинних дій);

2) активні та безконтрольні дії натовпу (вчинення сукупності активних злочинних дій окремими особами у натовпі, що виражається у агресивній поведінці, направленій на порушення громадської безпеки та порядку, передбачає застосування вогнепальної або холодної зброї, вибухових пристроїв, запалювальних сумішей, палиць та інших предметів з метою пошкодження майна або завдання тілесних ушкоджень іншим особам, підпалів та підривів, захоплення адміністративних будівель та руйнування об'єктів цивільної інфраструктури, вчинення насильства та опору представникам правоохоронних органів);

3) протидія розслідуванню (надання неправдивих показань, знищення доказів, погрози і залякування свідків та потерпілих, заперечення участі у масових заворушеннях).

4. Визначено, що механізм вчинення масових заворушень – це складний динамічний процес, що охоплює комплекс дій злочинців щодо організації та підготовки масових заворушень (їх безпосереднього вчинення та приховування у вигляді протидії розслідуванню, заперечення участі та причетності до масових заворушень), а також взаємодія із потерпілими та вплив навколишніх обставин на вчинення масових заворушень. До механізму масових заворушень віднесено:

1) дії злочинців (комплекс дій з підготовки, вчинення, приховування масових заворушень та протидії розслідуванню);

2) дії потерпілих (взаємодія потерпілого із злочинцем);

3) вплив навколишніх обставин та умов на вчинення масових заворушень.

5. Систематизовано обставини, що підлягають встановленню в залежності від етапу досудового розслідування та наведено у вигляді алгоритму:

1) на етапі отримання повідомлення про кримінальне правопорушення або інші події встановлюються обставини, що характеризують подію кримінального правопорушення (які протиправні дії вчинено; чи має

протиправне діяння ознаки злочину, передбаченого ст. 294 КК України) та обставини, що характеризують обстановку вчинення злочину (час, місце);

2) на початковому етапі розслідування встановлюються: обставини, що характеризують особу злочинця (характеристика злочинця, його дані та ознаки; наявність організаторів масових заворушень; дії кожного із учасників масових заворушень); обставини, що характеризують суб'єктивну сторону злочину (мотив; мета; умисел); обставини, що характеризують спосіб вчинення злочину (підготовка; спосіб вчинення та приховування протиправних дій; використання зброї та інших предметів як зброї; знаряддя і засоби вчинення злочину); обставини, що характеризують наслідки злочину (відомості про потерпілих осіб; характер негативних наслідків масових заворушень (матеріальна, моральна або фізична шкода);

3) на подальшому етапі встановлюються обставини, які впливають на кримінальну відповідальність особи (визнання особою вини, обставини, які обтяжують покарання; обставини, які пом'якшують покарання або виключають кримінальну відповідальність).

6. Розроблено типові слідчі ситуації та пов'язані з ними слідчі версії:

1) отримано інформацію з оперативних джерел про планування та організацію масових заворушень, проведення підготовки до їх вчинення: а) масові заворушення плануються з метою впливу на діяльність органів державної влади, зокрема на прийняття рішень, що мають державне або регіональне значення; б) масові заворушення плануються з метою дестабілізації соціально-політичної обстановки, перевороту або захоплення державної влади; в) масові заворушення плануються з метою вираження незгоди з рішеннями органів державної влади; г) масові заворушення плануються в пенітенціарних закладах з метою дестабілізації режиму виправної установи та протидії адміністрації, встановлення кримінального впливу або спроби втечі;

2) отримано інформацію про вчинення масових заворушень, але на момент прибуття СОГ протиправні дії припинено, учасники заворушень

відсутні на місці події: а) масове заворушення мало організований характер, попередньо сплановане, організатори та учасники не встановлені; б) факт вчинення масових заворушень не підтвердився, вчинене інше кримінальне правопорушення; в) факт вчинення масових заворушень підтвердився, наявні потерпілі та значні наслідки у вигляді пошкодження майна;

3) отримано інформацію про те, що мирне зібрання громадян (мітинг, демонстрація, похід, спортивний захід), про яке завчасно повідомлено органи державної влади переросло у масове заворушення: а) мирне зібрання раптово набуло масштабів та ознак масового заворушення, організатори відсутні, фактичні дані, які свідчать про організований характер масових заворушень відсутні; б) наявні фактичні дані, які свідчать про організований характер масових заворушень під виглядом мирного зібрання громадян;

4) отримано інформацію про початок масових заворушень, яким передувало вчинення кримінального правопорушення або конфліктна ситуація: а) масове заворушення виникло раптово, організатори та учасники затримані на місці події; б) масове заворушення виникло раптово, учасники зникли з місця події, організатори невідомі.

7. В контексті методики розслідування масових заворушень виокремлено тактичні завдання, які полягають у з'ясуванні обставин вчинення масових заворушень: 1) встановити місце, час та обставини масових заворушень; 2) виявити та вилучити знаряддя та засоби, сліди злочину, речі та предмети зі слідами злочину; 3) встановити свідків та потерпілих, отримати від них показання щодо обставин масових заворушень та їх наслідків; 4) встановити та затримати осіб, причетних до вчинення масових заворушень; 5) отримати фактичні дані, що свідчать про організованість масових заворушень, характер спілкування між учасниками, спосіб підтримання зв'язку та розмежування функцій і завдань між злочинцями; 6) встановити мету масових заворушень; 7) з'ясувати факт попередньої підготовки до масових заворушень; 8) з'ясувати характер негативних наслідків масових заворушень (матеріальна, моральна або фізична шкода).

Тактичні завдання у ході розслідування масових заворушень підлягають вирішенню за допомогою таких тактичних операцій:

1) тактична операція «Організація масових заворушень» має на меті виявити та викрити злочинну діяльність особи або осіб щодо організації та планування масових заворушень, з'ясувати інформацію про час і місце запланованих протиправних дій, злочинців та характеру спілкування між ними, способу підтримання зв'язку та розмежування функцій і завдань між злочинцями, підготовки злочинцями знарядь і засобів, а також розповсюдження інформації з метою провокації масових заворушень. У разі якщо масові заворушення вже вчинено, встановлюються фактичні дані, що свідчать про їх організований характер, а також сукупність дій, які здійснено організаторами з метою підготовки масових заворушень. Вказана тактична операція передбачає проведення комплексу слідчих (розшукових) дій спрямованих на виявлення та фіксацію інформації щодо підготовки масових заворушень та встановлення організаторів: слідчий огляд, обшук, освідування, слідчий експеримент, пред'явлення особи для впізнання, негласні слідчі (розшукові) дії (зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем; спостереження за особою, місцем або річчю; аудіо-, відеоконтроль місця; аудіо-, відеоконтроль особи), а також отримання відомостей під час проведення оперативно-розшукових заходів;

2) тактична операція «Злочинець» полягає у встановленні і затриманні осіб, причетних до організації та активної участі у масових заворушеннях, що здійснюється за допомогою встановлення обставин перебування особи у натовпі, характеру її поведінки та вчинюваних нею дій. До комплексу слідчих (розшукових) дій, які доцільно провести з метою встановлення злочинців належать: а) допит (допитуються потерпілі та свідки із числа випадкових перехожих, пасивних учасників масових заворушень або мешканців прилеглих будинків, які можуть дати свідчення та вказати на осіб, які вчиняли протиправні дії під час масових заворушень); б) тимчасовий доступ до речей і

документів (переглядаються записи з камер відеоспостереження та вивчаються матеріали, зібрані ЗМІ); в) освідкування (проводиться з метою виявлення на тілі злочинців слідів вчинення масових заворушень); г) пред'явлення особи для впізнання (впізнання свідком або потерпілим особи, яка причетна до вчинення злочинних дій);

3) тактична операція «Докази» полягає у тому, що збирання доказів є одним із тактичних завдань розслідування, що сприяє встановленню обставин вчинення масових заворушень. Доказами у кримінальних провадженнях щодо масових заворушень є сліди, об'єкти зі слідами, знаряддя та засоби, що використовувались для вчинення злочинних дій, записи з камер відеоспостереження, документи та інші фактичні дані, показання свідків та потерпілих. Як правило, з метою отримання і закріплення доказів вчинення масових заворушень проводиться огляд місця події, огляд транспортних засобів, огляд трупа, огляд вилучених речей і документів, допит свідків, допит потерпілих, допит підозрюваних, обшук, слідчий експеримент, тимчасовий доступ до речей та документів. Проведення вказаних слідчих (розшукових) дій сприяє виявленню, вилученню та фіксації доказової інформації, що має значення для розслідування масових заворушень;

4) тактична операція «Свідок» спрямована на проведення слідчих (розшукових) дій з метою встановлення осіб, яким відомі обставини організації або вчинення масових заворушень, або осіб, які стали очевидцями вчинення злочинних дій. Показання свідків сприяють встановленню деталей вчинення масових заворушень та отриманню інформації, що підтверджує участь окремих осіб у вчиненні масових заворушень та характеру їх дій. У вказаній тактичній операції доцільним є проведення допиту свідків, пред'явлення особи для впізнання, слідчого експерименту.

8. Визначено, що складність під час огляду місця події при розслідуванні масових заворушень полягає у огляді великих ділянок місцевості (площ, вулиць, проспектів, стадіонів, будівель, споруд), що зумовлено багатопредметністю обстановки, значною кількістю об'єктів, що підлягають

огляду та численними слідами вчинення масових заворушень. Це зумовлює необхідність у застосуванні сучасних засобів криміналістичної техніки, зокрема 3D сканування з метою виготовлення 3D моделей місця події та окремих об'єктів, а також можливостей безпілотних літальних апаратів з метою здійснення фото- та відеофіксації.

Встановлено, що 3D сканування місця події та окремих його об'єктів дозволяє виготовити 3D модель, яка в повній мірі відображає характеристики та параметри об'єктів огляду, їх взаємне розміщення, ознаки та будову. Створення 3D моделей місцевості сприяє об'єктивному і точному відображенню обстановки, детальній фіксації розташування об'єктів, слідів, ознак руйнувань, пошкоджень, вибухів, підпалів, а також забезпечує можливість його подальшого перегляду та аналізу слідчими та учасниками СОГ, перевірці отриманої у ході розслідування інформації та формування слідчих версій і тактичних завдань розслідування.

9. Запропоновано типовий план допиту свідків під час розслідування масових заворушень, який передбачає встановлення таких відомостей:

1) анкетні дані допитуваної особи (прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, місце проживання, місце роботи);

2) інформація щодо присутності свідка на місці вчинення масових заворушень (за яких обставин особа опинилась на місці вчинення масових заворушень; місце перебування під час масових заворушень; відстань до натовпу; як довго особа перебувала у натовпі або поблизу місця вчинення масових заворушень; поведінка у натовпі; видимість);

3) інформація, що характеризує подію масових заворушень (чи передувало масовим заворушенням мирне зібрання громадян; місце зібрання натовпу; розташування натовпу щодо окремих об'єктів; кількість учасників; причини виникнення конфлікту; чи передували заворушенням заклики або провокації; час початку масових заворушень; наявність ініціаторів або підбурювачів; наявність організаторів; послідовність дій; тривалість окремих дій у часі; що могло свідчити про організованість натовпу; наявність активних

учасників та характер їх дій; час закінчення масових заворушень; чи мав місце опір представникам правоохоронних органів з боку активних учасників);

4) інформація щодо осіб, які брали участь у масових заворушеннях (зовнішність, особливі прикмети, одяг, поведінка учасників масових заворушень; наявність організаторів, підбурювачів, пособників, активних учасників);

5) інформація щодо наслідків масових заворушень (наявність потерпілих та характер ушкоджень; наявність загиблих; інформація щодо пошкодження майна громадян; інформація щодо пошкодження будівель або споруд; знищення чи пошкодження державного майна).

10. Запропоновано класифікувати судові експертизи в залежності від об'єкта дослідження:

1) живі особи, трупи – судово-медична експертиза (причина та час настання смерті; локалізація тілесних ушкоджень; ступінь тяжкості та характер тілесних ушкоджень);

2) місце вибуху, вибухові пристрої, запалювальні суміші, боєприпаси – вибухотехнічна експертиза (який спосіб виготовлення вибухового пристрою, принцип його дії; яку вибухову речовину й у якій кількості застосовано в процесі вибуху; який спосіб підриву);

3) транспортні засоби – транспортно-товарознавча (яка вартість транспортного засобу на момент проведення експертизи; яка вартість матеріального збитку в результаті пошкодження транспортного засобу);

4) зброя – балістична експертиза (чи є наданий на дослідження предмет вогнепальною зброєю та чи придатний він до стрільби; визначення виду і калібру вогнепальної зброї; встановлення з якої зброї відстріляно виявлену на місці події кулю; відстань, з якої здійснено постріл);

5) місце пожежі, речові докази – пожежно-технічна експертиза (яка причина виникнення пожежі; осередок пожежі; який механізм виникнення пожежі; чи спричинено загоряння від конкретної речовини);

6) сліди-відображення, знаряддя вчинення злочину – трасологічна експертиза (механізм слідоутворення; чи залишені сліди конкретною особою (або транспортним засобом); яким предметом залишені сліди (пошкодження); чи залишені сліди однією або декількома особами; чи є на знарядді злочину сліди контакту з іншими предметами);

7) відбитки пальців – дактилоскопічна експертиза (чи містяться на об'єкті, наданому на дослідження сліди рук та чи придатні вони для ідентифікації; у результаті якої дії залишено сліди; чи належать виявлені сліди конкретній особі; чи залишені сліди однією або декількома особами).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдєєва Г. К., Стороженко С. В. Електронні сліди: поняття та види // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2017. № 1 (77). С. 168–174.
2. Агаркова А. Організатор як суб'єкт масових заворушень // Підприємництво, господарство і право. 2016. № 11. С. 177–181. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2016_11_36
3. Артюхова В. В. Хуліганство: кримінально-правове та кримінологічне пізнання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2021.
4. Біленчук П. Д., Гель А. П., Семаков Г. С. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів: навч. посіб. Київ: МАУП, 2007. 512 с.
5. Берназ В. Д., Салтевський М. В. Криміналістика: навч. посібник. Одеса: ОДУВС, 2010. 460 с.
6. Берназ П. В. Інновації – основа криміналістичного забезпечення діяльності з розслідування злочинів // Південноукраїнський правничий часопис. 2015. № 4. С. 49–53.
7. Благута Р. І., Мовчан А. В. Новітні технології у розслідуванні злочинів: сучасний стан і проблеми використання: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 256 с.
8. Благута Р. І., Сибірна Р. І., Бараняк В. М. та ін. Криміналістика: навч. посіб. / за заг. ред. Пряхін Є. В. Київ: Атіка, 2012. 496 с.
9. Бояров В. І., Шалдирван П. В. Масові заворушення: особливості кваліфікації // Часопис Академії адвокатури України. 2014. Т. 7, № 4. С. 9–18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaau_2014_7_4_3
10. Взаємодія учасників кримінального провадження під час досудового розслідування: правові аспекти та основні форми: навч. посіб. /

кол. авт.; за заг. ред. Сокурєнко В.. 3-тє вид., допов. і перероб. Харків: ХНУВС, 2024. 208 с.

11. Визнання доказів недопустимими в кримінальному провадженні: аналіз слідчої практики крізь призму судових рішень: монографія / Дрозд В., Бурлака В., Гаврилюк Л. та ін.; Харків. нац. ун-т внутр. справ, Держ. наук.-досл. ін-т. Київ: 7БЦ, 2021. 420 с.

12. Використання електронних (цифрових) доказів у кримінальних провадженнях: метод. реком. / Гуцалюк М. В., Гавловський В. Д., Хахановський В. Г. та ін.; за заг. ред. Корнейко О. В.. 2-ге вид., допов. Київ: Вид-во Нац. акад. внутр. справ, 2020. 104 с.

13. Використання електронних доказів під час досудового розслідування злочинів проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (Протокол Берклі): наук.-практ. порадник / Гаврилюк Л., Басиста І., Афонін Д. та ін.; за заг. ред. Цуцкірідзе М.. Київ: ДНДІ МВС України; Вид-во «Політехніка», 2024. 196 с.

14. Використання спеціальних знань під час розслідування колабораційної діяльності : практ. посіб. / М. В. Нечеснюк, А. А. Вознюк, Є. О. Письменський, В.О. Гусєва, І. В. Пиріг. Київ: НАВС, 2024. 130 с.

15. Використання в кримінальному провадженні відомостей, отриманих у результаті негласних слідчих (розшукових) дій: наук.-метод. реком. для підрозд. НПУ / Цуцкірідзе М., Мартовицька Г., Романюк В., Бурлака В. та ін. Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2022. 82 с.

16. Вирок Зарічненського районного суду Рівненської області від 19 січ. 2026 р. у справі № 561/580/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133400446>

17. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 20 трав. 2019 р. у справі № 640/2838/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81833959>

18. Вирок Костопільського районного суду Рівненської області від 07 трав. 2025 р. у справі № 556/901/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127192374>
19. Вирок Малиновського районного суду м. Одеси від 29 груд. 2023 р. у справі № 521/7370/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118995874>
20. Вирок Новосанжарського районного суду Полтавської області від 31 серп. 2020 р. у справі № 542/411/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91246882>
21. Вирок Одеського апеляційного суду від 11 жовт. 2024 р. у справі № 521/7370/20 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122257097>
22. Вирок Печерського районного суду м. Києва від 21 черв. 2022 р. у справі № 757/13069/22-к // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104861022>
23. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 18 квіт. 2023 р. у справі № 522/12879/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110296658>
24. Вирок Рівненського міського суду Рівненської області від 20 черв. 2024 р. у справі № 569/17276/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119858932>
25. Відеоконференція у кримінальному провадженні: наук.-метод. реком. / Цуцкірідзе М., Тетерятник Г., Бурлака В. та ін. Одеса: Одес. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 72 с.
26. Вітвіцький С. С., Отришко А. О. Допит свідків і підозрюваних при розслідуванні незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами // Центральноросійський вісник права та публічного управління. 2024. № 3 (7). С. 42–50. URL: <https://cuj.dnuvs.ukr.education/index.php/cuj/article/view/66/62>

27. Войчишена М. В. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування кримінальних правопорушень за фактами обігу порнографічних предметів // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2020. № 59. С. 113–166. URL: <https://doi.org/10.32782/2307-3322.59-2.25>.

28. Волобоєв А. О. Організація і планування розслідування незаконного поводження зі зброєю та бойовими припасами // Правовий часопис Донбасу. 2019. № 1. С. 113–119. URL: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2019-66-1-113-119>

29. Волобоєв А. О. Тактичні особливості огляду за фактом незаконного поводження зі зброєю та бойовими припасами // Юридичний науковий електронний журнал. 2019. № 5. С. 286–289. URL: http://lsej.org.ua/5_2019/5_2019.pdf#page=286

30. Волобуєв А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики: монографія. Кривий Ріг: Вид. Р. А. Козлов, 2019. 122 с.

31. Гусак Т. П. Соціально-політичні причини та умови масових заворушень у сучасній Україні // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2014. № 2. С. 43–54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2014_2_8

32. Дії поліції у разі виявлення зброї та вибухових та вибухових пристроїв або слідів їх застосування: довідник / кол. авт.; за заг. ред. Черней В., Рувін О., Теплицький Б.. Київ, 2019. 148 с.

33. Дрозд В., Гаврилюк Л., Романов М. та ін. Досудове розслідування кримінальних проступків: монографія. Київ: 7БЦ, 2023. 568 с.

34. Дубко Ю. В., Черепненко О. Я. Щодо визначення сутності поняття масових заворушень в сучасній теорії права // Форум права. 2011. № 3. С. 237–242. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_3_44

35. Дундич Л. В. Поняття і структура механізму злочину // Форум права. 2008. № 1. С. 125–129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2008_1_23
36. Дячкін М. О. Масові заворушення та кримінальна відповідальність за їх вчинення // Часопис Київського університету права. 2015. № 4. С. 288–291. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2015_4_67
37. Дячкін М. О. Об'єкт та предмет злочину «масові заворушення» // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2016. № 3. С. 230–236. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2016_3_36
38. Дячкін М. О. Організація злочину «масові заворушення» // Юридичний науковий електронний журнал. 2017. № 2. С. 128–130.
39. Дячкін М. О. Проблемні питання суб'єктивної сторони злочину «масові заворушення» // Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 17 берез. 2017 р.). Дніпро: ДДУВС, 2017. Ч. 1. С. 140–144. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/1256/1/31.pdf>
40. Дячкін М. О. Суб'єкт злочину «масові заворушення» // Право і суспільство. 2016. № 5. С. 147–152. URL: <https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/33130>
41. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/39695706>
42. Єфімов М. М. Розслідування злочинів проти громадського порядку та моральності: навч. посіб. 2-ге вид., допов. і переробл. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 188 с. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/2435/1/Навчальний%20посібник%20Єфімов.pdf>
43. Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан: монографія. Харків: Право, 2021. 448 с.

44. Журавель В. А. Система криміналістики: традиційні підходи та новаторські пропозиції // Вісник Національної академії правових наук України. 2017. № 2 (89). С. 130–144.

45. Журавель В. А. Системи слідчих дій та тактичні операції в структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів // Вісник академії правових наук України. 2009. № 2 (57). С. 197–208.

46. Журавльов А. Ю. Обставини, що підлягають встановленню у справах про статеві злочини // Актуальні проблеми держави і права. 2008. № 44. С. 59–67. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF%2Fapdp_2008_44.pdf&P21DBN=UJRN

47. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства та інших осіб в інтересах правосуддя: наук.-метод. реком. / Цуцкірідзе М., Тертятник Г., Бурлака В., Тарасенко В. та ін. Одеса: Одес. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 65 с.

48. Закон України «Про Національну поліцію». Науково-практичний коментар. Станом на 27 листопада 2024 р. / за заг. ред. Копотун І. М.. Київ: Вид-во «Центр учбової літератури», 2024. 716 с.

49. Застосування космічних і геоінформаційних технологій під час виявлення та розслідування кримінальних правопорушень: метод. реком. / Чернявський С., Присяжний В., Стрільців О. та ін.; за заг. ред. Цуцкірідзе М.. 2-ге вид., випр. і доповн. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2024. 93 с.

50. Застосування положень Конвенції про захист прав та основоположних свобод в контексті затримання уповноваженою службовою особою в порядку ст. 208 КПК України: метод. реком. / Цуцкірідзе М., Рогальська В., Солдатенко О., Гаркуша А. та ін. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 113 с.

51. Затримання уповноваженою службовою особою особи, яка вчинила кримінальний проступок: наук.-практ. коментар / Цуцкірідзе М., Вітвіцький С., Ковтун О., Городецька М. та ін. Київ: 7БЦ, 2021. 54 с.

52. Здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень Національною поліцією України: актуальне законодавство, судова практика та інформаційні матеріали / Цуцкірідзе М., Дударець Р., Бурлака В., Романов М. та ін. Київ: ФОП Маслаков, 2021. 681 с.

53. Здійснення досудового розслідування слідчими Національної поліції: навчально-практ. посібник / Бойко О., Бурлака В., Гаркуша А. та ін. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Київ: 7БЦ, 2023. 512 с.

54. Інноваційні методи, засоби та технології в криміналістиці та судовій експертизі: наук.-практ. посібник : електрон. наук. вид. / за ред. Шепітько В. Ю.; Нац. акад. прав. наук України; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків: Право, 2023. 116 с.

55. Кобзар О. Ф., Ромашко О. М. Аналіз змісту і сутності масових заворушень як об'єкта припинення підрозділами Національної гвардії України // Честь і закон. 2023. № 2 (85). С. 19–23. URL: <https://doi.org/10.33405/2078-7480/2023/2/85/282526>

56. Коваленко А. В. Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні: монографія. Київ: Алерта, 2024. 558 с. URL: <https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bitstreams/4bd5ad6e-849f-43ba-9772-3023b1d75509/content>

57. Коваленко А. В. Концептуальні засади використання цифрової 3D моделі як засобу пізнання та відображення ознак кримінального правопорушення // Криміналістика і судова експертиза. 2021. № 66. С. 420–430. URL: <https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.40>.

58. Конституція України: прийнята на V сесії Верховної Ради України від 28.06.1996 р. № 254к/96ВР // Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80>

59. Копча В. В., Копча Н. В. Криміналістична техніка, тактика і методика: навч. посібник. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 286 с.

60. Коссе В. В. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання сутенерству та втягненню особи в заняття проституцією: дис. ... д-ра філософії: 081 – Право. Донецький держ. ун-т внутр. справ МВС України. Кропивницький, 2025. 212 с. URL: https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2025/02/dysertacziya_kosse-v.v.pdf

61. Котець Є. А. Обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування злочинів стосовно осіб, які займають особливо відповідальне становище // Міжнародний юридичний вісник. 2016. № 2. С. 79–84. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvnudp_2016_2_14

62. Кочнєва А.О. Криміналістична методика розслідування злочинів : сучасний стан і проблеми розвитку // Юридичний вісник. 2016. № 1 (38). С. 157–161.

63. Криміналістика. Академічний курс : підручник / Т.В. Варфоломєєва, В.Г. Гончаренко, В.І. Бояров та ін.; Київ : Юрінком Інтер, 2011. 504 с.

64. Криміналістика в слайдах / В. І. Галаган, Ж. В. Удовенко, В. А. Шкелебей, Т.П. Яцик. Київ : НаУКМА, 2021. 1090 с. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/86bf67fa-57fe-4a58-ab74-e7b1644705aa>

65. Криміналістика (курс лекцій) : навч. посібник / М. Ю. Будзієвський та ін. Дніпро : ДДУВС, 2013. 397 с. URL: [https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/k\(kl\).pdf](https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/k(kl).pdf)

66. Криміналістика: криміналістична техніка : навч. посіб. / Р. Л. Степанюк, В. О. Гусєва, В. В. Кікінчук та ін.; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2023. 388 с. URI: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/16118>

67. Криміналістика : питання та відповіді: навчальний посібник / Кофанов А.В., Кобилянський О.Л., Кузьмічов Я.В. та ін. Київ : Центр учбової літератури. 2011. 280 с.

68. Криміналістика : підручник / В.В. Пясковський, Ю.М. Чорноус, А.В. Іщенко, О.О. Алексєєв та ін. Київ : «Центр учбової літератури», 2015. 544 с.
69. Криміналістика : підручник / В.Д. Берназ, В.В. Бірюков, А.Ф. Волобуєв; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва. Харків: ХНУВС, 2011. 666 с. URL: <https://scicenter.online/kniga-kriminalistika-scicenter/osoblivosti-porushennya-kriminalnih-sprav-159112.html>.
70. Криміналістика : підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. Ю. Шепітька. 4-те вид., перероб. і доповн. Харків : Право, 2010. 464 с.
71. Криміналістика : підручник для студ. вищ. навч. закл. / К. О. Чаплинський та ін., 2-е вид, перероб. і доп. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с.
72. Криміналістика : підручник для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. В.Ю. Шепітька. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. 728 с.
73. Криміналістика : підручник / за ред. В. М. Шевчука ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2024. 1008 с.
74. Криміналістика: підручник / за ред. П. Д. Біленчука. 2-ге вид., допов. Київ: Атіка, 2001. 544 с.
75. Криміналістика: підручник / за ред. В.В. Тіщенко. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 556 с.
76. Криміналістика : підручник / Р. І. Благута, О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. Є. В. Пряхіна. 4-те вид., перероб. і допов. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 820 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/7336>.
77. Криміналістика : підручник: у 2 т. Т. 1 / А.Ф. Волобуєв, М.В. Даньшин, А.В. Іщенко та ін.; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва. Харків, 2018. 384 с. URL:

http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6440/Kryminalistyka_Pidr.

78. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 2 / А.Ф. Волобуєв, О.В. Одерій, Р.Л. Степанюк та ін.; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва. Харків, 2018. 312 с. URL:http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6442/Kryminalistyka_Pidr_uchnyk_Tom%202_Kharkiv_2018.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

79. Криміналістичне дослідження ДНК : технології та можливості : навч. посіб. / Р. Л. Степанюк, С. І. Перлін, В. В. Кікінчук та ін.; Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. н.-д. експерт.-криміналіст. центр Вид. 2-ге, переробл. та допов. Харків, 2022. 120 с.

80. Криміналістичне забезпечення виявлення і розслідування злочинів : монографія / за ред. В.В. Тіщенка. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 430 с.

81. Криміналістичне документування огляду місця події: методи, засоби, технології : монографія / за ред. П.Д. Біленчука. Київ: ННПСК КНУВС, 2009. 76 с

82. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація та ін. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013.

83. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

84. Кузнецов В. В. Кримінально-правова характеристика об'єктивних ознак масових заворушень: порівняльно-правове дослідження / Український юридичний портал. URL: <http://radnuk.info/statti/229-kruminal-pravo/14670-2011-01-18-22-35-58.html>

85. Кузьмічов В. С., Прокопенко Г. І. Криміналістика: навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 368 с.

86. Кузьменко О. П. Використання матеріалів ОРД для застосування запобіжних заходів в ході розслідування масових заворушень: проблемні питання // Форум права. 2015. № 1. С. 163–167.

87. Кузьменко О. П. Використання спеціальних знань в ході розслідування масових заворушень: окремі проблемні питання // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2013. Спец. вип. Т. 3, ч. 2. С. 112–116.

88. Кузьменко О. П. Доказове значення матеріалів відеозйомки, отриманих в ході розслідування масових заворушень // Вісник кримінального судочинства. 2015. № 4. С. 160–170.

89. Кузьменко О. П. Нагляд прокурора за законністю застосування запобіжних заходів в ході розслідування масових заворушень // Юрист України. 2014. № 4. С. 111–116.

90. Кузьменко О. П. Нагляд прокурора за законністю отримання доказів в ході розслідування масових заворушень // Вісник кримінального судочинства. 2015. № 3. С. 152–157.

91. Кузьменко О. П. Нагляд прокурора за затриманням особи, підозрюваної у вчиненні масових заворушень // Процесуальні, криміналістичні та психологічні аспекти досудового розслідування: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 07 листоп. 2014 р.). Одеса: ОДУВС, 2014. С. 51–52.

92. Кузьменко О. П. Нагляд прокурора за початком досудового розслідування масових заворушень // Реформи законодавства України в умовах євроінтеграції: матеріали VI Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 30 жовт. 2014 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2014. Т. 2. С. 154–156.

93. Кузьменко О. П. Огляд місця події в ході розслідування масових заворушень: проблемні питання // Наука і правоохорона. 2014. № 3 (25), ч. 2. С. 187–191.

94. Кузьменко О. П. Особливості використання спеціальних знань в ході розслідування масових заворушень // Малиновські читання: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (Острог, 13–14 листоп. 2015 р.). Острог: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2015. С. 187–188.

95. Кузьменко О. П. Особливості допиту потерпілих від масових заворушень: організаційно-тактичний аспект // Актуальні проблеми досудового розслідування: зб. тез доп. IV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 01 лип. 2015 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 223–226.

96. Кузьменко О. П. Особливості отримання зразків для проведення експертизи у провадженнях про масові заворушення // Оперативно-розшукове запобігання корупційним та пов'язаним з корупцією правопорушенням: матеріали круглого столу (Київ, 24 черв. 2015 р.) / редкол.: С. С. Чернявський та ін. Київ: ФОП Кандиба Т. П., 2015. С. 139–142.

97. Кузьменко О.П. Початковий етап розслідування масових заворушень : автореф. дис. ... канд.юрид. наук: 12.00.09. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2017. 20 с.

98. Кузьменко О. П. Початковий етап розслідування масових заворушень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 225 с.

99. Кузьменко О. П. Предмет прокурорського нагляду за чинним кримінальним процесуальним законодавством України // Правова політика в Україні: питання теорії та практики: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 24 жовт. 2014 р.). Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2014. Т. 2. С. 189–190.

100. Кузьменко О. П. Проблеми законності отримання доказів у ході розслідування масових заворушень // Малиновські читання: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (Острог, 30 верес. – 1 жовт. 2016 р.). Острог: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2016. С. 253–254.

101. Кузьменко О. П. Проблемні питання взаємодії прокурора – процесуального керівника та оперативного працівника в ході досудового розслідування масових заворушень // Оперативно-розшукова діяльність та кримінальний процес: теоретико-праксеологічний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ України: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 22–23 квіт. 2015 р.). Одеса: ОДУВС, 2015. С. 122–124.

102. Кузьменко О. П. Проблемні питання організації й планування розслідування масових заворушень // Правові реформи в Україні: реалії сьогодення: матеріали IV Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 11 жовт. 2013 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2013. Ч. 1. С. 39–41.

103. Кузьменко О. П. Щодо визначення поняття й змісту криміналістичної характеристики масових заворушень. Вісник кримінального судочинства. 2016. № 3. С. 159–164. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2016_3_23

104. Лазебний А. М. Використання спеціальних знань під час розслідування хуліганства // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). 2014. № 4 (67). С. 125–132.

105. Лазебний А. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. М. Лазебний. Ун-т Держ. фіскал. служби України. Ірпінь, 2016. 19 с. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/13402>

106. Лазебний А. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. М. Лазебний ; Ун-т Держ. фіскал. служби України. Ірпінь, 2016. 227 с.

107. Лазебний А. М. Генезис інституту використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). 2013. № 4 (63). С. 182–188.

108. Лазебний А. М., Грицюк І. В., Власова Г. П. Роль експерта-криміналіста у подоланні протидії розслідуванню злочинів // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 23 квіт. 2010 р.). Одеса: ОДУВС, 2010. С. 81–82.

109. Лазебний А. М. Залучення спеціаліста для проведення окремих слідчих (розшукових) дій // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). 2014. № 2 (65). С. 187–193.

110. Лазебний А. М. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень проти громадського порядку та методика їх розслідування // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2015. Вип. 5, т. 4. С. 58–62.

111. Лазебний А. М. Організація роботи експерта та проблеми навантаження на нього // Криміналістична наука: витоки, сучасність та перспективи: матеріали І Міжнар. наук.-практ. конф. (Ірпінь, 23 груд. 2011 р.). Ірпінь: Міжрегіональна фінансово-юридична академія, 2012. С. 123–125.

112. Лазебний А. М. Підготовка, призначення та проведення експертиз при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). 2015. № 1 (68). С. 138–143.

113. Лазебний А. М. Участь спеціалістів при зовнішньому огляді трупа та слідчому освіддуванні // Актуальні питання розвитку державності та правової системи в сучасній Україні: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 30–31 жовт. 2015 р.) / за заг. ред. Т. О. Коломоєць. Запоріжжя: ЗНУ, 2015. С. 133–135.

114. Лазебний А. М. Участь фахівців у допитах // Реформування системи кримінальної юстиції в Україні: кримінально-правові, кримінально-процесуальні та криміналістичні проблеми: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Ірпінь, 16 листоп. 2012 р.). Ірпінь: Ірпінська фінансово-юридична академія, 2012. С. 86–88.

115. Лазебний А. М. Участь спеціалістів у слідчому експерименті // Сучасні держава і право: теорія та практика: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (07 груд. 2012 р.). Ірпінь: Національний університет ДПС України, 2012. С. 204–206.

116. Лазебний А. М. Форми використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти громадського порядку // Jurnalul juridic național: teorie și practică. 2015. № 4 (14). С. 131–134.

117. Лазебний А. М., Цимбал П. В. Зародження та еволюція експертології в кримінальному судочинстві // Міжнародний юридичний вісник: зб. наук. пр. Національного університету державної податкової служби України. 2015. № 1 (2). С. 53–58.

118. Ламах Т. Б. Проблемні слідчі ситуації досудового розслідування масових заворушень // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2018. № 35, том 2. С. 88-91.

119. Лісняк А. І. Криміналістична характеристика та особливості розслідування масових заворушень : дис. ... д-ра філософії : 12.00.09. Дніпро, 2021. 220 с. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/df025/d2.pdf>

120. Лісняк А. І. Організаційно-тактичні особливості проведення огляду під час розслідування масових заворушень // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2019. № 4 (101). С. 257–264. URL: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2019-4-257-263>

121. Методика розслідування кримінальних правопорушень за фактами обігу порнографічних предметів : монографія / С. С. Вітвицький, О. О. Волобуєва, М. В. Войчишена. Київ : ВД «Дакор», 2021. 190 с. URL: <https://rep.dnuvs.ukr.education/items/dcb4e088-fb90-4c76-a930-720b4b49d6bd>

122. Методика розслідування незаконного поводження зі зброєю та бойовими припасами : монографія / С. С. Вітвицький, О. О. Волобуєва, А. О. Волобосєв. Київ : ВД «Дакор», 2021. 308 с. URL: https://dnuvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/09/metodyka_rozsliduvannya_nezakonnogo_povodzhennya_zi_zbroyeu_ta_bojovymy.pdf

123. Методика розслідування окремих видів злочинів : навч. посібник / О.І. Гарасимів, О.М. Дуфенюк, О.В. Захарова та ін.; за заг. ред. Є.В. Пряхіна. 2-ге вид., перероб. та допов. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 312 с.

124. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навч. посіб. / О.В. Батюк, Р.І. Благута, О.М. Гумін; за заг. ред. Є.В. Пряхіна. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 324 с.

125. Мішустін В. В. Механізм злочину в контексті методики розслідування масових заворушень // Держава та регіони. Серія : Право. 2022. № 4 (78). С. 88–93. URL: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2022.4.12>

126. Мішустін В. В. Механізм масових заворушень. Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики : матеріали XV Міжнародна науково-практична конференція, що присвячена 102-річчю Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова, м. Миколаїв, 28–29 грудня 2022 р. Миколаїв : Liha-Pres, 2022. С. 411–414.

127. Мішустін В. В. Поняття і структура криміналістичної характеристики масових заворушень // Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки. 2022. № 12. С. 36–42. URL: <http://journals-lute.lviv.ua/index.php/visnyk-law/article/view/1230/1160>

128. Мішустін В. В. Спосіб вчинення масових заворушень. Право як ефективний суспільний регулятор : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 18–19 лютого 2022 р. Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2022. С. 43–48.

129. Мішустін В. В. Тактичні завдання і рішення на початковому етапі розслідування масових заворушень // Правовий часопис Донбасу. 2024. № 1 (86). С. 83–89. URL: <https://ljd.dnuvs.ukr.education/index.php/ljd/article/view/41/36>

130. Мішустін В. В. Тактичні завдання на початковому етапі розслідування масових заворушень. Актуальні питання підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони в умовах війни : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 19 квітня 2024 року). Кропивницький : ДонДУВС, 2024. С. 861–866. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi79/0059308.pdf>

131. Мішустін В. В. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування масових заворушень // Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика. 2024. № 1 (9). С. 13–20. URL:

<https://policeystika.dnuvs.ukr.education/index.php/policeystyka/article/view/166/147>

132. Мусієнко О. Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах : автореф. дис. ... к-та юр. наук : 12.00.09 / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого: Харків, 2007. 18 с. 121.

133. Мусієнко О. Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах : монографія / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2010. 168 с.

134. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. 4-те вид., переробл. та допови. / відп. ред. С. С. Яценко. Київ : А.С.К., 2005. 848 с.

135. Новини Вінниці. URL: https://news.vn.ua/u-vinnytsi-vidbulys-zavorushennia-shchodo-diy-ttsk/?utm_source=chatgpt.com

136. Огляд місця події за фактами повідомлень про виявлення місць стихійних поховань (за матеріалами роботи на деокупованих територіях): poradnik dla praktichnikh pracivnikov organiv dosudovogo rozsliduvannia / Цуцкірідзе М., Кримчук С., Вітвіцький С. та ін. Кропивницький: Донецький держ. ун-т внутр. справ; Київ: Гол. слідч. упр. НПУ, 2023. 125 с.

137. Одерій О.В. Особливості тактики огляду місця події під час розслідування злочинів проти довкілля // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. 2011. № 4. С. 133–138.

138. Одерій О.В. Проблеми теорії та практики розслідування злочинів проти довкілля : автореф. дис. д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2015. 40 с.

139. Одерій О.В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довкілля : монографія. Харків : Діса плюс, 2015. 528 с.

140. Одерій О.В. Теоретичне осмислення початкового етапу досудового розслідування // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2015. № 4. С. 258–263. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2015_4_32.

141. Організація і тактика проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами / Цуцкірідзе М.С., Єфімов М.М. та ін. Київ : 2021. 47 с. URL:

<https://uawle.org/upload/media/content/0001/01/cba31f6e915c3bfdb02411bc549c593f46a77e08.pdf>.

142. Отришко А.О. Розслідування незаконного поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами : дис.... д-ра філософії за спец. 081. Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2025. URL: <https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2025/03/dysertacziya-otryshko.pdf>

143. Офіційний сайт Головного управління Національної поліції у Вінницькій області. URL: <https://vn.npu.gov.ua/news/politsiia-vstanovliuie-obstavyny-konfliktu-hromadian-iz-ttsk>

144. Офіційний сайт Національною академії внутрішніх справ / Кафедра криміналістики та судової медицини // Особливості розслідування масових заворушень. URL: <https://arm.naiau.kiev.ua/books/orovz/lections/lection7.html>

145. Пабат О. В. Тактичні і практичні особливості проведення слідчого огляду у справах про масові заворушення під час проведення спортивних заходів // Право і безпека. 2009. № 4. С. 127–130. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2009_4_30

146. Порядок взаємодії між органами прокуратури, Національної поліції України, Служби безпеки України, уповноваженими органами державного нагляду (контролю), державними спеціалізованими установами під час виявлення та здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля : затв. наказом Офісу Генерального прокурора, МВС України, СБУ, Міндовкілля, Мінагрополітики від 16 черв. 2022 р. № 94/363/150/226/356. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/v094_905-22

147. Порядок направлення запитів про надання міжнародної правової допомоги у кримінальному провадженні в рамках екстрадиції: методичні

рекомендації / Федченко В., Бадалова Т. Євтушенко О. та ін. Дніпро: ДДУВС, 2024. 97 с.

148. Порядок організації діяльності та взаємодії Національної гвардії з уповноваженими органами державної влади та органами місцевого самоврядування з припинення масових заворушень : постанова Кабінету Міністрів України від 20 серп. 2021 р. № 894 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/894-2021-%D0%BF#Text>.

149. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування // Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>

150. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ МВС України від 07 лип. 2017 р. № 575. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text>

151. Про затвердження Інструкції з організації діяльності кінологічних підрозділів Національної поліції України : наказ Національної поліції України від 01 лист. 2016 р. № 1145. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/RE29674>

152. Про затвердження Інструкції з організації реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України : наказ МВС України від 27 квіт. 2020 р. № 357. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20#Text>

153. Про затвердження Інструкції із застосування органами та підрозділами поліції технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису : наказ МВС України від 18 груд. 2018 р. № 1026 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0028-19#Text>

154. Про затвердження Інструкції про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події: наказ МВС України № 1339 від 03.11.2015. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15>.

155. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 року № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.

156. Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події : наказ МВС України від 08 лют. 2019 № 100. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19#n7>.

157. Про Національну поліцію : Закон України від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>

158. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text>

159. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 черв. 1993 р. № 3341-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12#Text>

160. Про організацію діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України : наказ МВС України від 06 лип. 2017 р. № 570. URL: zakon.rada.gov.ua

161. Про судово-медичну експертизу : інструкція Міністерства охорони здоров'я України від 10 січн. 1995 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95#Text>

162. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text>

163. Процесуальні особливості та алгоритм дій щодо можливостей відновлення матеріалів кримінальних проваджень, втрачених у районі

проведення операції Об'єднаних сил: науково-практичні рекомендації / Цуцкірідзе М., Одерій О., Дударець Р., Бурлака В. та ін. Київ. 7БЦ, 2021. 40 с.

164. Процесуальні особливості розслідування за нововиявленими обставинами після звільнення тимчасово окупованих територій Луганської, Донецької областей та Автономної Республіки Крим: науково-практичні рекомендації / Цуцкірідзе М., Вітвіцький С., Волобуєва О. та ін. Київ, 7БЦ, 2022. 36 с.

165. Пчеліна О. В., Пчелін В. Б. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування резонансних статевих кримінальних правопорушень // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2024. № 81 (3). С. 144–149. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.81.3.21>

166. Пчеліна О.В. Ситуаційна зумовленність розслідування окремих видів злочинів // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2012. № 2 (2). с. 349-358. URL: [file:///C:/Users/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C/Downloads/2v1rtXhZ885HGuQ8IRPmsZXM9AzcqS33%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C/Downloads/2v1rtXhZ885HGuQ8IRPmsZXM9AzcqS33%20(1).pdf)

167. Пчеліна О. В. Сутність і зміст обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінального правопорушення // Юридичний бюлетень. 2020. № 12. С. 177–183. URL: <https://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2020/12/26.pdf>

168. Пчеліна О.В. Тактичні завдання розслідування злочинів і криміналістична методика // Криміналістичний вісник. 2012. № 2 (18). С. 48–52.

169. Пчеліна О. В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 568 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/entities/publication/71ac104a-9354-4e91-8dc0-4a560b72b1fc>

170. Розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти : наук.-практ. посіб. / І. В. Клименко та ін.; за заг. ред. В. В. Сокурєнка. Харків: Право, 2024. 432 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/entities/publication/4d8a5fcd-ce4f-4673-9f31-ade051e082af>

171. Розслідування масових заворушень : навч. посіб. / М. А. Погорецький, О. Ю. Татаров, Д. Б. Сергєєва, М. С. Цуцкірідзе ; за ред. М. А. Погорецького. Київ : Дакор, 2014. 140 с.

172. Розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. / О. В. Бишевець, М. А. Погорецький, Д. Б. Сергєєва та ін. ; за ред. М. А. Погорецького, Д. Б. Сергєєвої. Київ : Алерта, 2015. 536 с.

173. Салтевський М.В. Криміналістика. Підручник: У 2-х ч. Ч.1. Харків : Консум, Основа, 1999. 416 с.

174. Салтевський М. В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. Ч. 2. Харків : Консум, 2001. 528 с.

175. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2005. 588 с.

176. Скригонюк М. І. Криміналістика : підручник. Київ : Атіка, 2005. 496 с.

177. Скригонюк М.І. Слідчі ситуації й тактичні операції при розслідуванні масових заворушень // Вісник Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2005. № 67–69. С. 120–123.

178. Степанюк Р. Л., Гусєва В.О. Сучасні криміналістичні засоби та методи протидії злочинності : навч. посіб. / Харків : ХНУВС, 2024. 232 с. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi78/0058151.pdf#page74>

179. Сучасні методи досудового розслідування кримінальних правопорушень : підручник / О. М. Цільмак, О. Є. Користін, О. М. Заєць та ін. Одеса : Фенікс, 2017. 352 с.

180. Сучасні методи та засоби відібрання біологічних зразків, визначення генетичних ознак (ДНК-профілю) та проведення порівняльного дослідження: методичні рекомендації / Фурман Я., Юсупов В., Саковський А. та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2024. 43 с.

181. Тараненко М. М. До питання організації масових заворушень // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2013. № 3 (19). URL: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2013.3\(19\).36061](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2013.3(19).36061)

182. Тараненко М. М. Історія розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за масові заворушення в Україні // Вісник НТУУ "КПІ". Політологія. Соціологія. Право : збірник наукових праць. 2010. № 3 (7). С. 127–132. URI: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/5513>

183. Тараненко М. М. Об'єкт масових заворушень // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2012. № 1 (13). URL: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2012.1\(13\).123459](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2012.1(13).123459)

184. Татаренко С.В. Криміналістична характеристика кримінальних правопорушень проти довкілля // Київський часопис права. 2022. № 2. С. 181–187. URL: <https://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/181/169>

185. Татаренко С.В. Методика розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля : дис. ... д-ра філософії : 12.00.09. Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2024. 298 с. URL: <https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2024/11/dysertacziya-tatarenko.pdf>

186. Татаренко С.В. Судові експертизи в розслідуванні кримінальних правопорушень проти довкілля // Центральнотраїнський вісник права та публічного управління. 2023. № 8. С. 62–71. URL: <https://cu.j.dnuvs.ukr.education/index.php/cuj/article/view/24/22>

187. Татаренко С.В. Типові слідчі ситуації на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля // Правовий

часопис Донбасу. 2023. № 3 (84). С. 63–69. URL: <https://ljd.dnuvs.ukr.education/index.php/ljd/article/view/50/44>.

188. Тертишник В.М. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар. Київ : Алерта, 2021. 1110 с.

189. Тіщенко С. О. Організаційно-тактичні особливості проведення окремих видів огляду під час розслідування масових заворушень в умовах воєнного стану // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2022. № 2. С. 360–365. URL: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-6-360-365>

190. Тіщенко В. В., Загородній І. В. Механізм кримінального правопорушення в системі його криміналістичної характеристики. Актуальні проблеми держави і права. 2022. С. 141–147.

191. Тіщенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2003. 50 с.

192. Тіщенко В. В., Подобний О. О. Криміналістика : навч.-метод. посіб. Одеса : Юридика, 2022. 236 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/bc786421-43a3-40a3-b331-2b8a07322c24>

193. У Вінниці під стадіоном стався конфлікт між ТЦК і групою людей: вимагали відпустити тих, кого там нібито утримували. URL: https://hromadske.ua/rehiony/248988-vidpustit-liudey-u-vinnytsi-liudy-protestuvaly-pid-stadionom-kudy-ttsk-nibyto-zviz-cholovikiv?utm_source=chatgpt.com

194. Участь спеціаліста в огляді місця події: довідник / кол. авторів; Нац. акад. внутр. справ. Київ : 2018. 128 с.

195. Участь спеціаліста в розслідуванні порушень законів та звичаїв війни: науково-практичний довідник / Нечеснюк М., Вознюк А., Саковський А. та ін.; за заг. ред. Чернея В., Цуцкірідзе М., Кримчука С. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2023. 114 с.

196. Чаплинський К.О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монографія. Дніпро : ДДУВС : Ліра ЛТД, 2010. 560 с. URL: <https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/mono.pdf>
197. Шалдирван П. В. Методика розслідування масових заворушень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Шалдирван Павло Валерійович. Академія адвокатури України. Київ, 2005. 19 с.
198. Шалдирван П.В. Особливості початкового етапу розслідування масових заворушень // Вісник Національного університету внутрішніх справ. 2003. № 21. с. 92–98.
199. Шалдирван П. Деякі питання сучасної кримінально-правової характеристики масових заворушень // Вісник прокуратури. 2003. № 6. с.57–60.
200. Шевчук В.М. Засоби криміналістичної тактики // Актуальні проблеми правознавства. 2020. № 2 (22). С. 166–180.
201. Шевчук В.М. Значення тактичних завдань для формування тактичних операцій // Юридична наука. 2014. № 3. С. 7–16. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/17275/1/Shevchuk_7-16.pdf
202. Шевчук В.М. Слідча ситуація: поняття, структура, види та їх значення для оптимізації розслідування злочинів // Юридичний електронний журнал. 2014. № 1. С. 146–150.
203. Шепітько В. Ю. Інновації в криміналістиці як відзеркалення розвитку науки // Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці : матеріали міжнар. «круглого столу» (м. Харків, 12 груд. 2019 р.); НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України. Харків : Право, 2019. С.147–150.
204. Шепітько В.Ю. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів : навчальне видання. Харків : «Право». 1998. 277 с. URL: <https://uristinfo.net/kriminalistika/260-kriminalistika-vju-shepitko/8317-rozdil-15-slidchij-ogljad.pdf>.

205. Шепітько В.Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. Харків : Право. 2007. 432 с.
206. Щербаковський М.Г., Андрєєв Д.В. Розслідування незаконного обігу зброї: монографія. Харків, 2021. 192 с.
207. Щербаковський, М. Г. Експертизи в судовому провадженні: монографія / М. Г. Щербаковський, А. М. Проценко; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Видав. дім «Право», 2024. 280 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/24257>
208. Щербаковський, М. Г. Призначення та провадження судових експертиз : навч. посіб. / М. Г. Щербаковський. Харків: Видав. будинок "Фактор", 2011. 400 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/handle/123456789/19654>
209. Щербаковський М. Г. Співвідношення та структура криміналістичної техніки й судової експертології. Теорія та практика судової експертизи. 2020. № 21. С. 133–147.
210. Шеремет А. П. Криміналістика: навч. посібник. 2-ге вид. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
211. Юсупов В. В. Криміналістика в Україні у XX–XXI століттях : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 556 с.
212. Bjork M. Between Frustration and Aggression: Legal Framing and the Policing of Public Disorder in Sweden and Denmark // Policing and Society. 2005. Vol. 15, No. 3. P. 305–326. URL: <https://doi.org/10.1080/10439460500168600>
213. Drury J., Ball R., Reicher S., Stott C. How Riots Spread Between Cities: Introducing the Police Pathway // Political Psychology. 2022. Vol. 43, No. 4. P. 651–669. URL: <https://doi.org/10.1111%2Fpops.12786>
214. Pieri E. Emergent policing practices: urban space securitisation in the aftermath of the Manchester 2011 riots // Surveillance & Society. 2015. Vol. 13, № 2. P. 100–118. URL: <https://ojs.library.queensu.ca/index.php/surveillance-and-society/article/view/riots>
215. Sooter L. Urban uprisings: the troubled relationship between citizens and police in France, the UK, and the USA // Policing: A Journal of Policy and

Practice. 2021. Vol. 15, № 1. P. 440–458. URL: <https://doi.org/10.1093/police/paz057>

216. Tapakova V. B. Mass riots: Security issues citizens and the state // Scientific and Legal Journal «Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan». 2023. № 3(74). URL: https://doi.org/10.52026/2788-5291_2023_74_3_230

217. Willmott D., Long M., Agneswaran A., Labhardt D. Why do people riot? Examining rioter motivations and the role of the police // Police Journal: Theory, Practice and Principles. 2024. Vol. 98, No. 3. P. 476–494. URL: <https://doi.org/10.1177/0032258X241299620>

ДОДАТКИ

Додаток А

Узагальнені дані опитування працівників слідчих підрозділів НП України

№	Питання	Кількісні показники		
1.	Ваша посада:			
	1) начальник слідчого відділу	2	1,47 %	
	2) старший слідчий	48	35,29 %	
	3) слідчий	75	55,15 %	
	4) дізнавач	11	8,09 %	
2.	Стаж роботи в органах досудового розслідування			
	1) до 3 років	25	18,38 %	
	2) до 5 років	36	26,47 %	
	3) до 10 років	57	41,91 %	
	4) більше 10 років	18	13,24 %	
3.	Які труднощі виникають під час досудового розслідування масових заворушень?			
	1) проведення першочергових слідчих (розшукових) дій	12	8,82 %	
	2) встановлення організаторів та учасників масових заворушень	68	50 %	
	3) збирання доказів	55	40,44 %	
	4) проведення огляду місця події	23	16,91 %	
	5) проведення допиту	16	11,76 %	
	6) проведення слідчого експерименту	12	8,82 %	

	7) призначення судових експертиз	33	24,26 %
4.	Які джерела отримання інформації про вчинення масових заворушень?		
	1) заяви або повідомлення громадян, які стали очевидцями масових заворушень	45	33,09 %
	2) заяви або повідомлення представників органів державної влади,	21	15,44 %
	3) заяви або повідомлення підприємств, установ, організацій	16	11,76 %
	4) заяви або повідомлення потерпілих	76	55,88 %
	5) самостійне виявлення правоохоронними органами	33	24,26 %
5	Які, на Вашу думку, положення методики розслідування масових заворушень потребують додаткового вивчення і розроблення?		
	1) криміналістична характеристика	24	17,65 %
	2) особливості початкового етапу розслідування	32	23,53 %
	3) типові слідчі ситуації і версії	65	47,79 %
	4) обставини, що підлягають встановленню	19	13,97 %
	5) тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій	54	39,71 %
6	Які категорії охоплює криміналістична характеристика?		
	1) спосіб вчинення масових заворушень	43	31,62 %
	2) предмет посягання	23	16,91 %
	3) особа правопорушника	54	39,71 %
	4) особа потерпілого	55	40,44 %
	5) обстановка	25	18,38 %
	6) типові сліди	38	27,94 %
	7) причини і умови вчинення масових заворушень	12	8,82 %
	8) механізм вчинення масових заворушень	8	5,88 %

	9) наслідки вчинення масових заворушень	78	57,35 %
	10) обставини, що сприяли вчиненню злочину	23	16,91 %
	11) обставини, що заважали вчиненню злочину	26	19,12 %
7	Які категорії охоплює механізм вчинення масових заворушень?		
	1) спосіб вчинення масових заворушень	43	31,62 %
	2) особа злочинця	49	36,03 %
	3) обстановка	56	41,18 %
	4) знаряддя і засоби	34	25 %
	5) предмет посягання	37	27,21 %
	6) особа потерпілого	58	42,65 %
	7) типові сліди	41	30,15 %
	8) наслідки масових заворушень	53	38,97 %
8	Які способи вчинення масових заворушень?		
	1) організація масових заворушень	44	32,35 %
	2) активна участь у масових заворушеннях	35	25,74 %
	3) протидія розслідуванню	39	28,68 %
	4) здійснення погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель або споруд	24	17,65 %
	5) насильство над особою	28	20,59 %
	6) опір представникам державної влади із застосуванням зброї або інших предметів, які можуть бути використані як зброя	19	13,97 %
9	Чи виникають під час розслідування масових заворушень складнощі із процесуальним статусом учасників кримінального провадження (свідок, підозрюваний)?		
	1) так	77	56,62 %
	2) ні	59	43,38 %
10	Які джерела доказів є найбільш інформативними?		
	1) результати слідчих оглядів	45	33,09 %

	2) результати слідчих (розшукових) дій	69	50,74 %
	3) результати негласних слідчих (розшукових) дій	12	8,82 %
	4) показання свідків	45	33,09 %
	5) висновки експертиз	37	27,21 %
	6) відеозаписи	21	15,44 %
	7) інше	2	1,47 %
11	Які слідчі (розшукові) дії найчастіше проводяться при розслідуванні масових заворушень?		
	1) огляд місця події	105	77,21 %
	2) огляд речей та речових доказів	78	57,35 %
	3) огляд трупа	13	9,56 %
	4) допит	125	91,91 %
	5) обшук	44	32,35 %
	6) освідування	34	25 %
	7) слідчий експеримент	56	41,18 %
	8) пред'явлення особи для впізнання	23	16,91 %
	9) проведення судових експертиз	89	65,44 %
	10) негласні слідчі (розшукові) дії	5	3,68 %
12	Які види слідчого огляду проводяться під час розслідування масових заворушень?		
	1) огляд місця події	132	97,06 %
	2) огляд речей та документів	34	25 %
	3) огляд трупів	21	15,44 %
	4) огляд транспортних засобів	29	21,32 %
13	Які слідчі (розшукові) дії є першочерговими при розслідуванні масових заворушень?		
	1) огляд місця події	128	92,12 %
	2) огляд трупа	12	8,82 %

	3) огляд речей та документів	19	13,97 %
	4) освідкування	34	25 %
	5) відібрання пояснень	78	57,35 %
	6) допит свідків	56	41,18 %
	7) вилучення відеозаписів	69	50,74 %
	8) інший варіант	3	2,21 %
14	Які труднощі виникають під час проведення слідчих (розшукових) дій?		
	1) залучення спеціалістів	12	8,82 %
	2) складнощі при проведенні огляду місця події	29	21,32 %
	3) допит підозрюваних	31	22,79 %
	4) застосування технічних засобів	9	6,62 %
	5) встановлення організаторів масових заворушень	15	11,03 %
	6) встановлення активних учасників масових заворушень	19	13,97 %
	7) встановлення свідків	3	3,68 %
15	Які обставини підлягають встановленню під час розслідування масових заворушень		
	1) обставини, що характеризують подію кримінального правопорушення	45	33,09 %
	2) обставини, що характеризують обстановку вчинення злочину	69	50,74 %
	3) обставини, що характеризують особу злочинця	41	30,15 %
	4) обставини, що характеризують суб'єктивну сторону злочину	54	39,71%
	5) обставини, що характеризують спосіб вчинення злочину	67	49,26 %

	6) обставини, що характеризують наслідки злочину	78	57,35 %
	7) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого злочину	23	60,91 %
	8) обставини, які обтяжують чи пом'якшують покарання	38	27,94 %
	9) обставини, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою для закриття кримінального провадження	36	26,47 %
	10) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання	27	19,85 %
16	На Вашу думку, чи є доцільним проведення негласних слідчих (розшукових) дій під час розслідування масових заворушень?		
	1) так	53	38,97 %
	2) ні	83	61,03 %
17	На Вашу думку, чи є ефективним створення слідчо-оперативних груп для проведення окремих слідчих (розшукових) дій?		
	1) так	101	74,26 %
	2) ні	35	25,74 %
18	Які труднощі виникають під час огляду місця події?		
	1) огляд великих ділянок місцевості (площ, вулиць, проспектів, стадіонів, будівель, споруд)	13	9,56 %
	2) багатопредметність обстановки	18	13,24 %
	3) значна кількість об'єктів, що підлягають огляду	56	41,18 %
	4) численні сліди масових заворушень	89	65,44 %
	5) інше	19	13,97 %

19	Чи є доцільним 3D сканування з метою виготовлення 3D моделей місця події?		
	1) так	97	71,32 %
	2) ні	39	28,68 %
20	Які експертизи проводяться під час розслідування масових заворушень?		
	1) судово-медична	89	65,44 %
	2) автотоварознавча	34	25 %
	3) пожежно-технічна	29	21,32 %
	4) вибухотехнічна	38	27,94 %
	5) товарознавча	56	41,18 %
	6) балістична	23	16,91 %
	7) будівельно-технічна	16	11,76 %
	8) трасологічна	84	61,76 %
	9) біологічна	18	13,24 %
	10) портретна	14	19,29 %
	11) інше	12	8,82 %

Додаток Б

Узагальнені дані опрацювання та вивчення вироків, винесених судами України у період з січня 2020 року по січень 2026 року за ст. 294 КК України

1. Масові заворушення вчинено: 1) за попередньої підготовки – 85,71 %; 2) раптово, без попередньої підготовки – 14,29 %.

2. Місцями вчинення масових заворушень є: 1) вулиці, площі, проспекти – 57,14 %; 2) виправні колонії – 19,05 %; 3) відкриті ділянки місцевості – 23,81 %.

3. Організаторами масових заворушень були особи з такими характеристиками: 1) вік: а) 18–25 років – 8,33 %, б) 25–35 – 33,33 %, в) 35–50 – 41,67 %, г) 50 і більше років – 16,67 %; 2) стать: чоловіча – 100 %; 3) освіта: а) середня – 16,67 %, б) професійно-технічна – 25 %, в) вища – 58,33 %; 4) рід занять: а) працевлаштовані – 50 %, б) не працевлаштовані – 16,67 %, в) приватні підприємці – 25 %, г) державні службовці – 8,33 %; 5) сімейний стан: а) одружені – 66,67 %, б) неодружені – 33,33 %; 6) наявність судимостей: а) судимі – 25 %, б) не судимі – 75 %.

4. Активними учасниками масових заворушень були особи з такими характеристиками: 1) вік: а) до 18 років – 1,47 %, б) 18–25 років – 11,86 %, в) 25–35 – 39,71 %, г) 35–50 – 36,76 %, г) 50 і більше років – 10,29 %; 2) стать: а) чоловіча – 98,53 %, б) жіноча – 1,47; 3) освіта: а) середня – 16,18 %, б) професійно-технічна – 20,59 %, в) вища – 44,11 %, г) навчаються – 19,12 %; 4) рід занять: а) працевлаштовані – 45,59 %, б) не працевлаштовані – 16,18 %, в) приватні підприємці – 11,76 %, г) державні службовці – 7,35 %, г) студенти – 19,12 %; 5) сімейний стан: а) одружені – 69,12 %, б) неодружені – 30,88 %; 6) наявність судимостей: а) судимі – 36,76 %, б) не судимі – 63,24 %.

5. Під час досудового розслідування масових заворушень проведено такі слідчі (розшукові) дії: 1) огляд місця події – 95,24 %; 2) огляд трупа – 19,05 %;

3) огляд транспортних засобів – 23,81 %; 4) огляд вилучених речей та документів – 33,33 %; 5) допит – 95,24 %; 6) обшук – 19,05 %; 7) слідчий експеримент – 61,90 %; 8) пред'явлення для впізнання – 23,81 %.

6. Під час досудового розслідування масових заворушень проведено такі види слідчого огляду: 1) огляд місця події – 95,24 %; 2) огляд трупа – 19,05 %; 3) огляд транспортних засобів – 23,81 %; 4) огляд вилучених речей та документів – 33,33 %.

7. Під час досудового розслідування масових заворушень проводились такі експертизи: 1) судово-медична – 85,71 %; 2) автотоварознавча – 28,57 %; 3) пожежно-технічна – 23,81 %; 4) товарознавча – 23,81 %; 5) балістична – 19,05 %; 6) трасологічна – 14,29 %; 7) будівельно-технічна – 9,52 %; 8) нафтопродуктів та паливно-мастильних матеріалів – 9,52 %; 9) біологічна – 4,76 %; 10) портретна – 4,76 %.

Додаток В

АКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
кандидат юридичних наук, професор,
полковник поліції

Олена ВОЛОБУЄВА

« 07 » _____ 2026 року

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
в освітній процес Донецького державного університету внутрішніх справ**

Комісія у складі:

Голова комісії: Артур ВОЛОБОЄВ, начальник відділу організації освітнього процесу, доктор філософії з права;

Члени комісії:

1. Ганна БУГА, начальник відділу організації наукової діяльності, доктор юридичних наук, доцент;
2. Ольга МЕРДОВА, гарант освітньо-професійної програми Правоохоронна діяльність (поліцейські) першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань К «Безпека та оборона» зі спеціальності К9 «Правоохоронна діяльність», кандидат юридичних наук, професор;
3. Ольга ЛИТВИНЕНКО, гарант освітньо-професійної програми Право (поліцейські) першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань Д8 «Право» спеціальності Д8 «Право», доктор філософії з права;
4. Ольга КОВАЛЬОВА, професор кафедри державно-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту, доктор юридичних наук, доцент.

Комісія встановила:

Результати дисертаційного дослідження Мішустіна Владислава Володимировича на тему: «Методика розслідування масових заворушень» використовуються в освітньому процесі Донецького державного університету внутрішніх справ у процесі викладання дисциплін: ОК 21 «Кримінальний процес», освітньо-професійної програми «Право (Поліцейські)» Law (Police Officers) першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю D8 Право галузь знань D Бізнес, адміністрування та право кваліфікація: Бакалавр права професійна кваліфікація Слідчий (поліція) та ОК 14 «Кримінальний процес», освітньо-професійної програми правоохоронна діяльність (поліцейські) Law Enforcement activity (Police Officers) першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю K9 Правоохоронна діяльність галузі знань К Безпека та оборона кваліфікація: бакалавр правоохоронної діяльності, а також при підготовці лекцій і навчальних посібників із цих дисциплін.

Зокрема в частині:

- поняття та ознак масових заворушень – це злочини, які посягають на суспільні відносини, що характеризуються дотриманням прав і свобод людини, гарантування безпеки їх життю і здоров'ю, нормального функціонування органів державної влади, супроводжуються порушенням громадської безпеки та порядку у вигляді вчинення насильства над особою, завдання тілесних ушкоджень, здійснення погромів, підпалів, знищення майна, захоплення будівель або споруд, а також опір представникам державної влади із застосуванням зброї або інших предметів, які можуть бути використані як зброя;

- криміналістичної характеристики масових заворушень;

- типових способів вчинення масових заворушень – організацію масових заворушень та активну участь у масових заворушеннях, що в свою чергу супроводжується вчиненням протиправних дій та спричинює суспільно небезпечні наслідки. Спосіб вчинення масових заворушень, охоплює комплекс дій організаторів та активних учасників масових заворушень щодо підготовки, вчинення і приховування масових заворушень, а саме: 1) організація масових заворушень (пошук учасників, поширення неправдивої інформації, заклики і підбурювання, розроблення сценарію та ролей вчинення масових заворушень); 2) активна участь у масових заворушеннях (підпали, погроми, захоплення будівель, перешкоджання або опір представникам влади, насильство над особою); 3) протидія розслідуванню (надання неправдивих показань, знищення доказів, погрози і залякування свідків та потерпілих);

- початкового етапу розслідування масових заворушень та обставин, що підлягають встановленню;

- типових слідчих ситуацій та версій під час розслідування масових заворушень;

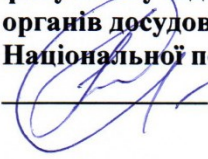
- особливостей та тактики проведення слідчих (розшукових) дій: слідчого огляду, освідування, допиту, слідчого експерименту, пред'явлення для впізнання;

- значення та видів судових експертиз, що проводяться у кримінальних провадженнях щодо масових заворушень (судово-медична, транспортно-товарознавча, балістична, пожежно-технічна, трасологічна, дактилоскопічна).

Голова комісії:

 Артур ВОЛОБОЄВ

Завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики
факультету підготовки фахівців для
органів досудового розслідування
Національної поліції України

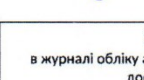
 Олександр ГРУЗДЬ

Члени комісії:

 Ганна БУГА

 Ольга МЕРДОВА

 Ольга ЛИТВИНЕНКО

 Ольга КОВАЛЬОВА

ЗАРЕЄСТРОВАНО

в журналі обліку актів впровадження результатів наукових
досліджень в освітній процес
Донецького державного університету внутрішніх справ

« 07 » 04 2026 р.

Науковий співробітник ВОНР

 Буга Т.С.
(підпис, прізвище)

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
кандидат юридичних наук, професор,
полковник поліції

Олена ВОЛОБУЄВА

« 07 » _____ 20 26 року

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
в науково-дослідну діяльність Донецького державного університету
внутрішніх справ**

1. Комісія у складі:

Голова комісії:

Ганна БУГА, начальник відділу організації наукової діяльності, доктор юридичних наук, доцент

Члени комісії:

1. Юлія ДАНИЛЕВСЬКА, завідувач відділення аспірантури (ад'юнктури) і докторантури, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
2. Тетяна ПОНОМАРЬОВА, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням Навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції імені Е. О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, старший дослідник
3. Мирослав ПОТОЦЬКИЙ, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Донецького державного університету внутрішніх справ, доктор філософії з права

2. Комісія встановила:

Результати дисертаційного дослідження Мішустіна Владислава Володимировича на тему: «Методика розслідування масових заворушень» зі спеціальності 081 «Право» використовуються в науково-дослідній діяльності Донецького державного університету внутрішніх справ під час проведення

загальнотеоретичних та галузевих досліджень, спрямованих на подальший розвиток науки кримінального процесуального права.

У науково-дослідній роботі Донецького державного університету внутрішніх справ використовуються положення щодо:

- криміналістичної характеристики масових заворушень, що сприяє розробленню обґрунтованих методичних рекомендацій щодо розслідування даного виду злочинів, зокрема визначення обставин, що підлягають встановленню, положень початкового та наступного етапів розслідування, типових слідчих версій та ситуацій, особливостей тактики проведення слідчих (розшукових) дій, а також сприяє вчасному виявленню та припиненню масових заворушень, розробленню дієвих механізмів їх протидії. Криміналістична характеристика масових заворушень охоплює спосіб вчинення злочину; предмет безпосереднього посягання; особа правопорушника; особа потерпілого; обстановка вчинення злочину; типові сліди злочину;

- обставин, що підлягають встановленню під час розслідування масових заворушень: 1) на етапі отримання повідомлення про кримінальне правопорушення або інші події встановлюються обставини, що характеризують подію кримінального правопорушення та обставини, що характеризують обстановку вчинення злочину; 2) на початковому етапі розслідування встановлюються: обставини, що характеризують особу злочинця, суб'єктивну сторону, спосіб злочину, наслідки злочину; 3) на подальшому етапі встановлюються обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого злочину; обставини, які обтяжують чи пом'якшують покарання; обставини, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою для закриття кримінального провадження; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;

- типових слідчих ситуацій під час розслідування масових заворушень: ситуація перша – наявна інформація про підготовку вчинення масових заворушень та осіб, які здійснюють їх організацію; ситуація друга – надійшло повідомлення про вчинення масових заворушень у ході мирного зібрання громадян (мітингів, спортивних заходів); ситуація третя – надійшло повідомлення про вчинення масових заворушень у конфліктній обстановці (на ґрунті вчинення дорожньо-транспортної пригоди або іншого кримінального правопорушення, у ході акцій протесту); ситуація четверта – надійшло повідомлення про вчинення масових заворушень, які мають організований характер;

- тактичних завдань розслідування масових заворушень: 1) затримання активних учасників і організаторів масових заворушень на місці події; 2) встановлення організаторів масових заворушень; 3) встановлення мети і цілей організації масових заворушень; 4) встановлення активних учасників масових заворушень; 5) встановлення способу вчинення масових заворушень, їх підготовки; 6) збір доказової бази та фіксація слідів злочину; 7) виявлення і вилучення знарядь і засобів вчинення масових заворушень; 8) встановлення

потерпілих; 9) встановлення очевидців та з'ясування відомих їм обставин вчинення масових заворушень; 10) встановлення розміру завданої шкоди. Тактичні завдання у ході розслідування масових заворушень підлягають вирішенню за допомогою тактичних операцій: «Організація масових заворушень», «Злочинець», «Докази», «Свідок».

Голова комісії:

 Ганна БУГА

Члени комісії:

 Юлія ДАНИЛЕВСЬКА

 Тетяна ПОНОМАРЬОВА

 Мирослав ПОТОЦЬКИЙ

ЗАРЕЄСТРОВАНО

в журналі обліку актів впровадження результатів наукових досліджень в науково-дослідну діяльність
Донецького державного університету внутрішніх справ
« 07 » 04 2026 р.

Науковий співробітник ВОНР

 Буга Т.С.
(підпис, прізвище)

Додаток Г

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Мішустін В. В. Механізм злочину в контексті методики розслідування масових заворушень. *Держава та регіони. Серія : Право.* 2022. № 4 (78). С. 88–93.
2. Мішустін В. В. Поняття і структура криміналістичної характеристики масових заворушень. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки.* 2022. № 12. С. 36–42.
3. Мішустін В. В. Тактичні завдання і рішення на початковому етапі розслідування масових заворушень. *Правовий часопис Донбасу.* 2024. № 1 (86). С. 83–89.
4. Мішустін В. В. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування масових заворушень. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика.* 2024. № 1 (9). С. 13–20.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дослідження:

1. Мішустін В. В. Спосіб вчинення масових заворушень // *Право як ефективний суспільний регулятор : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 18–19 лютого 2022 р. Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2022. С. 43–48.*
2. Мішустін В. В. Механізм масових заворушень // *Становлення та розвиток правової держави: проблеми теорії та практики : матеріали XV Міжнародна науково-практична конференція, що присвячена 102-річчю Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова, м. Миколаїв, 28–29 грудня 2022 р. Миколаїв : Liha-Pres, 2022. С. 411–414.*

3. Мішустін В. В. Тактичні завдання на початковому етапі розслідування масових заворушень // Актуальні питання підготовки фахівців для сектору безпеки і оборони в умовах війни : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 19 квітня 2024 року). Кропивницький : ДонДУВС, 2024. С. 861–866. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi79/0059308.pdf>